SKAS

4/2002

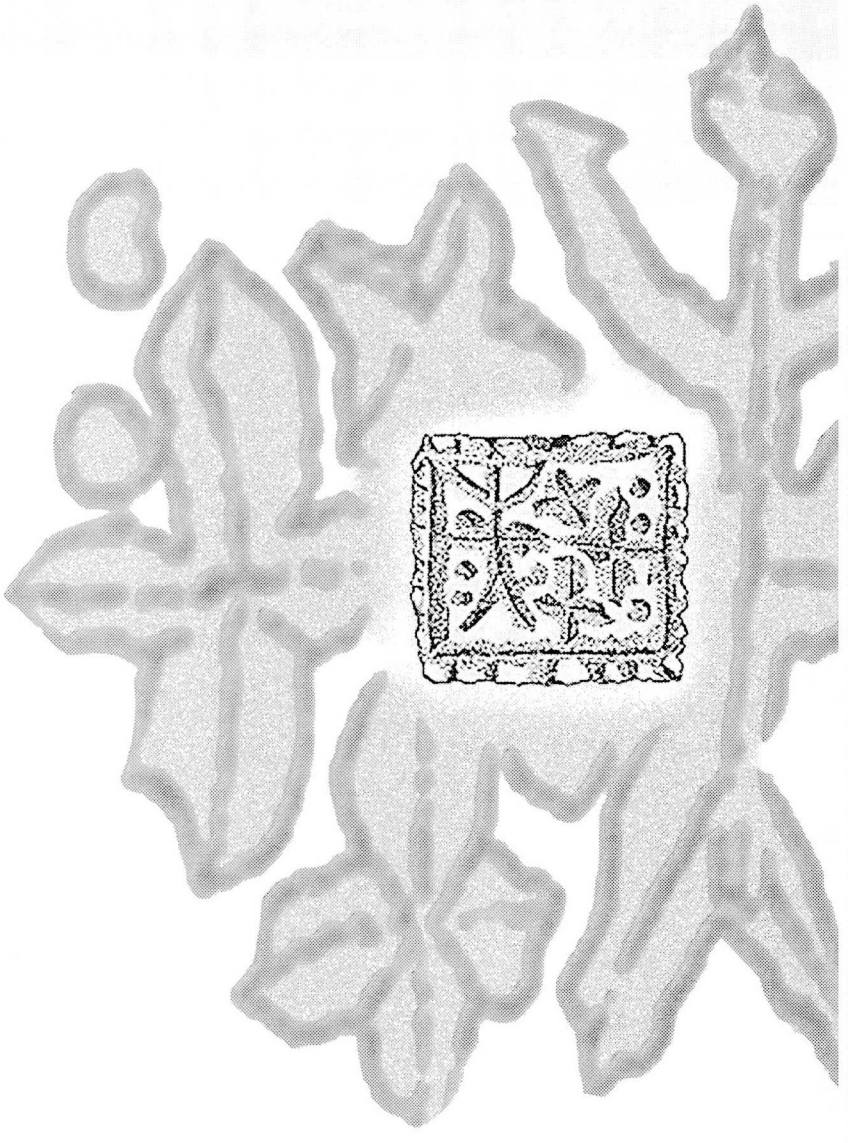

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA

Suomen keskiajan arkeologian seuran jäsenlehdessä julkaistaan tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan lyhyitä artikkeleita, kirjojen ja muiden julkaisujen arvosteluja sekä muita keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto päätoimittajalle viimeistään kuukautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan disketillä tai sähköpostilla (liitetiedostoina) WP, Open Office tai Microsoft Word -muodossa tallennettuina ja ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Kuvat (viivapiirrokset, mustavalkokuvat, värikuvat ja diat ilman kehyksiä) lähetetään joko alkuperäisinä tai digitaalisina korpulla tai CD-levyllä jolloin ne palautetaan kirjoittajalle lehden ilmestymisen jälkeen. Vain poikkeustapauksina sähköpostilla liitetiedostoina. Mustavalkoiset viivapiirrokset lähetetään GIF-muodossa ja valokuvat JPEG-muodossa (10-laatu). Kuvien tarkkuuden on oltava 300 pistettä tuumalle (dpi). Lehden sähköpostiosoite on skas.lehti@jippii.fi .

Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Seuraavan lehden ilmestymispäivä on 15.3.2003.

Julkaisija:	Suomen keskiajan arkeologian seura - Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry osoite: SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2 20014 Turun yliopisto
Päätoimittaja:	Georg Haggrén Nurmilinnuntie 3 C 26, 02620 Espoo 040-771 5640 georg.haggren@jippii.fi
Taitto:	Martti Lampila Vanhanpappilantie 70, 13300 Hämeenlinna 050-320 1326 vanha.pappila@mail.htk.fi
Toimituskunta:	Hannele Lehtonen 0400-537670, hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi Marianna Niukkanen 040-732 9907, marianna.niukkanen@nba.fi Jussi-Pekka Taavitsainen 050-576 6187, justaa@utu.fi Hanna-Leena Salminen 050-5845222, hanna-leena.salminen@utu.fi Terhi Mikkola 050-5822526, mikkolaterhi@hotmail.com

Kannen logo: Sarvesta tehty leimasin 1300-luvun lopulta. Åbo Akademin päärakennuksen kaivaukset. Turun maakuntamuseo. Piirros:Anu Lavonen/Turun maakuntamuseo.
Kannen suunnittelu: Mikko Reuna

Sisällys:

Puheenjohtajan palsta
Kari Uotila
Sivu 4

Näkökulmia esineiden tulkintaan
Teppo Korhonen
Sivu 6

Kadonnut keskiaika
Georg Haggrén
Sivu17

Polvijärven Sotkuman karjalainen keramiikka
Johanna Enqvist
Sivu 26

Uuden ajan alun keramiikka varallisuuden mittarina
Marianna Niukkanen
Sivu 35

Savenvalajan jäljillä Turun tuomiokirkon kupeessa
Carita Tulkki
Sivu 43

Apostolilusikat Suomessa
Visa Immonen
Sivu 55

Brikantiinin levyjä Kuusiston linnasta
J.-P- Taavitsainen
Sivu 68

Ilmoituksia
Sivut 73-74

Pääkirjoitus

Arkeologian kulmakivi

Hämeen linnassa perinteisesti pidetyn SKASin syysseminaarin teemana oli tällä erää esinetutkimus, joka muodostaa yhden arkeologian kulmakivistä. Tätä kuvaa jo esihistoriallisen ajan kolmiperiodijako kivi-, pronssi- ja rautakauteen, joka perustuu esineistöön ja esineissä käytettyyn materiaaliin. Perinteinen määritelmä historialliselle ajalle on kirjallisen kulttuurin synty. Keskiaika ja uusi aika voidaankin liittää edellä mainittuun periodijakoon neljäntenä kautena, paperikautena. Tämä paperikausi, jonka alkuvaiheita pitäisi ehkä kutsua pergamenttikaudeksi, on puolestaan pitkään jäänyt historiantutkijoiden hallitsemaksi alueeksi.

Esihistorian tutkimus on ajan kuluessa laventunut esineiden tarkastelusta hyvin kompleksiseksi ja kokonaisvaltaiseksi poikkitieteelliseksi tutkimusotteeksi. Keskiajan tutkimus on puolestaan vähitellen tullut siihen pisteeseen, että suurimman potentiaalin tiedon lisäämiseen ja uusien tulkintojen tekemiseen tarjoaa arkistolähteiden sijaan arkeologinen tutkimus ja sen oheistuotteena jatkuvasti kasvava löytöaineisto.

Suomen historiallisen ajan tutkimus kaipaa kipeästi löytöaineiston esittelyä, vertailua ja tulkintaa. Maalöydöt tarjoavat meille aivan erilaisen kuvan menneisyydestä kuin vuosikymmeniä sitten museokokoelmiin talletettu hienostunut kirkollinen ja maallinenkin esineistö. Emme saa kuitenkaan tyytyä pelkkään löytöjen kuvailuun ja luokitteluun. Runsaasti kuvitetut julkaisut ovat vasta ensiaskel.

Modernille esinetutkimukselle on ominaista, että enää ei tuijoteta pelkkiin esineisiin vaan ne muodostavat yhden tärkeän apuvälineen pyrittäessä menneisyyden kokonaisvaltaiseen hahmottamiseen. Maalöydöt ovat useimmiten yhdistettävissä johonkin historialliseen kontekstiin, yhteisöön, taloon, linnaan tai kaupunkiin, parhaassa tapauksessa jopa johonkin asiakirjalähteistä tunnettuun henkilöön tai pikemminkin talouteen. Oikeita kysymyksiä esittämällä arkeologinen esineistö voi avata meille menneisyyden arjen ja juhlan. Silloin maalöydöt eivät enää jää pelkäksi historiantutkijan teksteilleen kaipaamaksi kuvitukseksi vaan sellaiseksi menneisyyden ilmiöksi, jonka tulkintaa hajanaiset arkistolähteet voivat täydentää.

GEORG HAGGRÉN

TULEVA PYHÄN BIRGITAN JUHLAVUOSI JA SEURAMME TOIMINTA VUONNA 2003

Kari Uotila

Monet seuramme jäsenet olivat tulleet Hämeen linnaan perinteiseen marraskuiseen seminaariimme, jossa jo valotettiin seuran toimintaa tulevana vuonna. Kiinnostavien esitelmien sivussa pidetty kokouksemme saattoi jäädä jollekin vähän sivuun, joten pienimuotoinen toimintasuunnitelman referaatti voisi olla paikallaan.

Vuosi 2002 oli ehkä jollakin muotoa välivuosi, sillä seuran matka itään ei oikein ottanut tuulta toteutuakseen ja seuran kirjatuotanto keräsi voimia vuosiin 2003 ja 2004. Silti saimme pidettyä onnistuneet kevät- ja syyskokoukset ja hienon syysseminaarin, osallistuimme muiden turkulaistahojen kanssa Dies Medievalis -tapahtumaan, saimme postiin seuran jäsenlehden monta kunnon numeroa ja seuran www-sivutkin sijoittuivat virtuaaliseen todellisuuteen. Näiltä pohjin on mielestäni hyvä jatkaa seuraavalle vuodelle. Kiitokset kaikille seuran aktiiveille toiminnasta vuoden 2002 aikana.

Yksi vuoden 2003 kohokohta keskiajasta kiinnostuneille on kaikkia Pohjoismaita - ja varmasti myös laajemminkin Eurooppaa - koskettava Pyhän Birgitan juhlavuosi. Olisi helppoa todeta, että seuramme matka Birgitan kotikonnuille oli ennalta suunniteltua. Todellisuudessa tuntui vain siltä, että tällä hetkellä seuralla on niin monia kontakteja juuri läntiseen naapuriimme, että matka sinne voisi onnistua. Näimmehän esimerkiksi marraskuussa 2001 kolme nuoremman polven arkeologia kertomassa uusista tutkimustuloksista Linköpingissä ja Lundissa, ja viime keväänä seuran vieraana oli puolestaan Lundin arkeologian professori Anders Andrén. Monet asiat tuntuivat sopivan yhteen ja aloimme suunnitella pidennetyn viikonlopun mittaista matkaa huhtikuun loppupuolella ainakin sellaisiin paikkoihin kuin Linköping, Vadstena, Lund ja Malmö. Toivottavasti mahdollisimman moni seuran jäsen innostuu matkasta, jonka matkanjohtajaksi on alustavasti lupautunut seuran emerituspuheenjohtaja Markus Hiekkanen.

Vuodesta 2003 on muodostumassa kirjanystävän kannalta yksi seuramme hienoimmista vuosista. On mahdollista, että osana Castella Maris Baltici - seminaareja ilmestyy Liettuassa vuonna

2001 pidetyn seminaarin esitelmistä julkaisu alkavan vuoden aikana. Sen lisäksi seura on itse valmistelemassa englanninkielistä julkaisua Hämeen linnan historiasta - erityisesti arkielämästä linnan muurien suojassa. Teoksen pääosan muodostaa Anna-Maria Vilkunan monipuolisen väitöskirjan pohjalta muokattu laaja artikkeli ja oman lisävärinsä tuovat Knut Draken esipuhe ja Markus Hiekkasen, Terhi Mikkolan, Päivi Lupin ja Johanna Onnelan artikkelit elämästä tiililinnan katveessa. Kirja saataneen painokuntoon kevään aikana.

Seuran tähän mennessä laajin kotimainen kirjahanke käynnistettiin myös vuoden 2002 aikana. Suomen tärkeimmän kaupungin - Turun - täyttäessä vuonna 2004 vuosia heräsi ajatus siitä, että kerättäisiin yhteen uusin arkeologinen tutkimus, joka käsittelee Turun maanalaista menneisyyttä. Syksyn aikana saimme varmistettua yli kolmenkymmenen tutkijan osallistumisen hankkeeseen, jossa toimitustyön raskaan osan ovat allekirjoittaneen lisäksi lupautuneet hoitamaan Georg Haggrén ja Liisa Seppänen. Mikäli hanke etenee suunnitelmien mukaan, olisi kirja lukijoiden käsissä ehkä jo vuoden 2003 jouluksi - viimeistään vuoden 2004 alussa.

Seuran toiminnan yksi tärkeimpiä osia - jäsenlehti - on kehittynyt entistä laajemmaksi lukupaketiksi ja sen ulkoasun uudistamista ollaan miettimässä päätoimittaja Georg Haggrénin ja taitosta huolehtivan Martti Lampilan johdolla. Seuraavassa numerossa varmasti osa uudistuksista on jo näkyvissä. Uutena tiedottamisen osana vuoden 2002 aikana saatiin käyntiin seuran www-sivut - kiitos Carita Tulkin. Alkuperäisiä suunnitelmia esimerkiksi seuran sivuille tulevista nettijulkaisuista on jouduttu vielä lykkäämään - ihan oikeiden palvelinongelmien vuoksi - mutta jo nykyisellään seuran sivuilla on alamme tuorein ajankohtaispalvelu. Samoin seuran matkan tiedotus tulee osittain toimimaan www-sivujen kautta.

Seuran yhteisistä tapaamisista tiedetään tässä vaiheessa jo sen verran, että kevätkokous on Helsingissä 13.3.2003 jolloin kuulemme keskiajan ilmastosta ja sen uusista tutkimusmahdollisuuksista. Seuran syysseminaari on jälleen Hämeen linnassa perjantaina 21.11.2003.

Omasta ja koko seuran hallituksen puolesta toivotan kaikille seuran jäsenille - ja muille lukuisille lehtemme lukijoille - oikein mukavaa alkavaa Pyhän Birgitan juhlavuotta.

Toivottavasti näemme yhteisissä tapahtumissa alkavan vuoden aikana

pj KARI UOTILA

kari.uotila@utu.fi
050-5287360

NÄKÖKULMIA ESINEIDEN TULKINTAAN

Teppo Korhonen

Esine on Nykysuomen sanakirjan mukaan 'aineellinen tosiolio'. Sillä on siis massa ja muoto. Sitä voidaan kosketella, tunnustella, aistia eri tavoin. Yleensä karkeimmatkin käyttöesineet pyritään valmistamaan edes jonkinlaisia esteettisiäkin tavoitteita silmälläpitäen paljolti ilmeisesti siksi, että niiden tekijä ei leimautuisi poropeukaloksi, kuten Gordon Childe on todennut (Childe 1966:15). Useimmat esineemme joutuvat myös muiden henkilöiden silmien arvioitaviksi.

Esineet välittävät sekä konkreettista että psykologista tietoa (Vesterinen 2001: 16). Ne välittävät sitä todella kosolti, sillä Taideteollisuusyhdistyksen entisen toiminnanjohtajan Tapani Periäisen arvioiden mukaan länsimaisen kulttuurin piirissä nykyään elävällä ihmisellä on elämänsä aikana käytössään peräti 10 – 20 000 esinettä (Periäinen 1994). Tällainen esinepaljous on kuitenkin vasta industrialismin synnyttämä ilmiö.

Esineet heräävät eloon vasta havaitsemisen kautta. Pisimmälle havainto menee silloin, kun ihminen saa tai hankkii esineen. Hän rakentaa siihen samalla suhteen. Usein suhde arkisiin käyttöesineisiin on niin luonteva, ettei esineisiin juuri kiinnitetä huomiota ennen kuin ne syystä tai toisesta käyvät kelvottomiksi, menevät rikki, pois muodista jne. Käsilläolevuus muuttuu esilläolevuudeksi, kuten filosofi Martin Heidegger on asian ilmaissut (Heidegger 2000: § 15).

Kaksi rantaa ja ulappa

Ruotsalainen etnologi Lissie Åström (1987: 65-66) on runollisesti todennut, että

"Ihminen elää kolmessa maailmassa. Aistien rannikon ja aatteiden rannikon välillä levittäytyy luulojen meri. Aistien ranta on sitä kovaa maata, josta lähtevät ne impulssit, jotka voimme aistiemme avulla todentaa ja käsittää. Mutta järkevinä olentoina me emme tyydy seisoskelemaan tällä rannalla. Me lähdemme purjehtimaan uskaliaasti luulojen merta eli yritämme muodostaa itsellemme käsityksiä siitä, minkä me koemme ymmärtääksemme, käsitelläksemme ja hallitaksemme sitä todellisuutta, jossa elämme."

Kysymys on siitä, kuinka me käyttäydymme museomiehinä ja kulttuurianalyytikkoina. Onko meillä jäljellä tunne kiinteästä maasta seilatessamme luulon ja uskon meriä ja luodessamme kuvitelmia ihmisten todellisuudesta? Onko meidän maalimme ideoiden ranta, missä me voimme muotoilla tutkimusmalleja, joissa tilapäinen ja kiistanalainen järjestetään ja tulkitaan yleisin termein?

Tutkimusmallimme eivät ole luonnollisestikaan yhteneväisiä tutkittaviemme arkielämän kanssa. Teoriat voivat rajoittaa tai vääristää tutkijan kuvaa tutkittavasta todellisuudesta. Esineellisyydessä kohtaavat aineellinen ja mentaalinen,

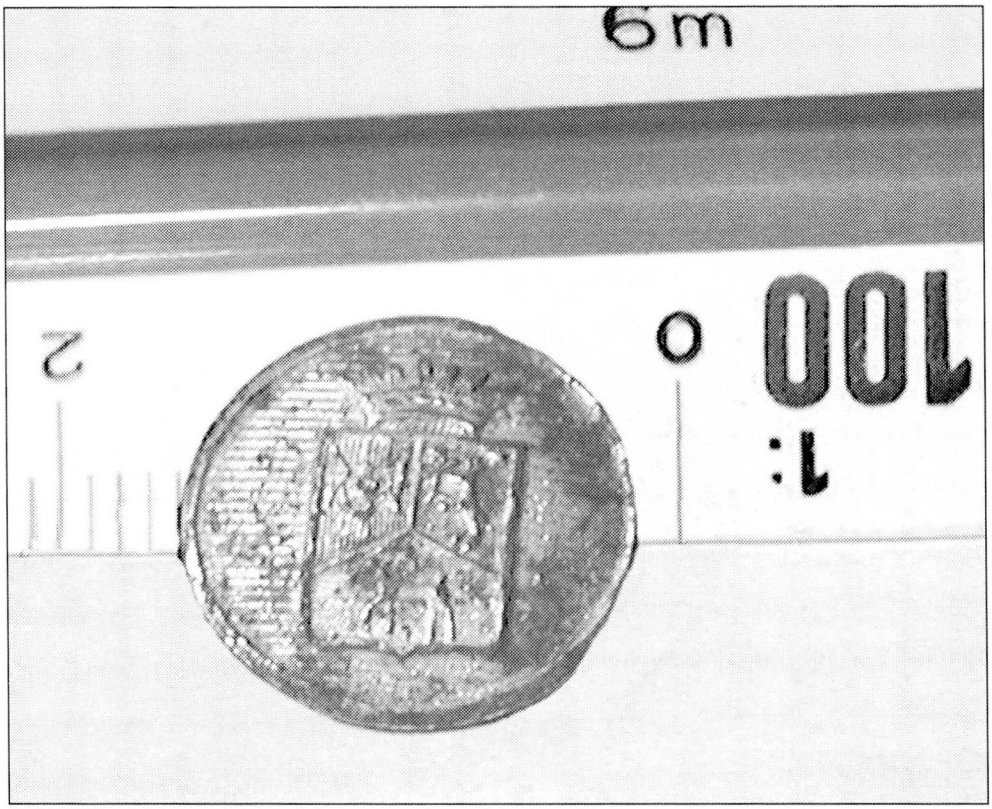

Jos me tietäisimme kenen takista tämä nappi on pudonnut, se lisäisi sen arvoa mielessämme.

ajatus ja tunne. Välistä nämä käsitteet esiintyvät vastakohtaparina ja on olemassa vaara, että käytämme esineitä vain porttina, peileinä tai ikkunoina, jotka kertovat jotakin aivan epäolennaista. Meidän täytyy olla varuillamme, jotta emme menetä tietoa esineistä objekteina, tietoa konkreettisista rakenteista, materiaaleista ja käyttöalueista.

Menneisyyden ihmisten elinolosuhteiden ja elinehtojen ymmärtämisessä on monesti tukeuduttava esinekulttuuriin tai oikeammin siihen, mitä siitä on meille säilynyt ja mitä siitä on siihen mennessä kaivettu esiin. Arkeologi rakentaa tietynlaisten vanhojen esineiden, kirveiden, ruukunpalasten, korulöytöjen ym. sellaisen kulttuurikerroksista kaivetun tavaran avulla ihmiselämän, karriäärin ja identiteetin. Kun meillä ei ole aikalaisia puhutettavana, on meidän annettava esineiden puhua käyttäjiensä ja omistajiensa elämästä, toiminnasta ja ehkä aikomuksistakin (aseet). Ranskalaisen historioitsijan Fernand Braudelin sanoin yritämme ymmärtää aineellista elämää.

Aineellinen elämä käsittää muun muassa kaiken ihmisen muovaaman ympäristön ja sen erilaiset kestot.

Näkökulmastamme riippuu, mille tasolle sen rajoitamme: yritämmekö tutkia ja havainnollistaa vaikkapa tietyn suppean alueen arkipäivää vai laajan maantieteellisen alueen käsittävää taloudellista järjestelmää.

Jokainen esine on henkilökohtainen ja samalla yhteisöllinen, pienen ja suuren kertomuksen osa, olemukseltaan vähäpätöinen ja merkittävä aina näkökulmasta riippuen. Kulttuuriperintömme luo tarpeen selittää ja ymmärtää yhtä hyvin ns. suurta historiaa kuin yksilöiden subjektiivista historiaa. Mikäli ihmisestä tiedetään vähän ja hän on elänyt merkittävästi meitä aikaisemmin, on jokainen tieto hänestä meille kuin kultajyvä: meille näytetään hanakasti sänkyä jossa Napoleon on nukkunut jne. Suurmiehen omistama esine kiehtoo meitä, koska esineen avulla saamme tietoa esineen omistajasta ja pääsemme jollakin tavalla osalliseksi hänen elämästään. Vaikkapa vain hänen käyntikorttinsa tai haltuumme joutuneen kirjan myötä tulleen ex libriksen kautta.

On tiedostettava, onko esine objekti vai subjekti. Kuinka ja mitä esineet kertovat itsestään ja kuinka niitä käytetään ja on käytetty historiankuvauksessa tiettyihin päämääriin pyrittäessä.

Historian näytteillepano museossa voidaan tulkita vakuutukseksi siitä, että nykyinen kuluta ja heitä pois-yhteiskunta omaa kaikesta huolimatta vakaan ankkurin. Samalla se on kuitenkin hyvin katoavainen. Milloin museoesineestä tulee autenttinen ja elävä? Milloin se on näytellyt osansa loppuun?

Esineiden merkitys saadaan selville, kun katsotaan kuinka niiden kanssa toimitaan. Ilmari Vesterinen on nimittänyt tätä toimintaa esinepeliksi. Esineen tai esineryhmän tehtävä on seurausta sen luonteesta. Esineen luonne taas riippuu siitä, mihin sitä käytetään. Viime kädessä esineen merkityksen perustana on jokin inhimillisten toimintojen järjestelmä, "elämänmuoto".

Esineen liittyy myös käsite väline. Välineenä voi toimia sellainenkin objekti, jonka primaari yhteys sillä suoritettuun toimenpiteeseen on satunnainen. Lyömäaseena voidaan käyttää milteipä mitä tahansa ns. kättä pitempää, esimerkiksi aidanseivästä.

Esineeseen liittyy tunne

Mennyt tulee näkyväksi juuri esineissä, joista muodostuu siten menneisyyden todistuskappaleita. Ne ovat ikään kuin kulttuurikerroksia yksilön elämästä. Ne muistuttavat meitä tilanteista, tunnelmista ja kokemuksista. Vanhan materiaalin kohdalla on usein vaikea tai mahdoton hahmottaa niihin aikoinaan varmasti kohdistettuja tunteita: surua, kaipausta, iloa. Filosofi René Descartes lausahti "Ajattelen, siis olen". Ihmisen ja esineen kiistatonta riippuvuussuhdetta ajatellen lauseen voisi kääntää myös muotoon "Tunnen, siis olen". Elämän jatkuvuuskin varmistetaan tietyillä esineillä, esimerkiksi perintökaluilla, jotka testamentataan tai lahjoitetaan jo eläessä eteenpäin ja jotka ehkä pelastavat meidät katovaisuuden tunteelta.

Kaikki spontaanit reaktiomme, jotka kohdistuvat esineisiin, olkoonpa ne kaukaisilta ajoilta ja vaikkapa lisäksi vieraista kulttuureista, kiinnittyvät reaktiohetkeen, nykyaikaan, ja meidän referenssikehykseemme sekä kokemuksiimme tässä ja nyt. Laajentamalla tietojamme me voimme luoda itsellemme kuvan menneestä. Vapautettuina oman aikamme arvostuksista voimme tutkia jotakin toista aikakautta ja sen arvostuksia: on kiehtovaa yrittää tunkeutua käsittämättömän pinnan alle ja nähdä esine toisen ajan silmin.

Jokaisella esineellä on monesti useita historioita (Appadurai 1988). Näin

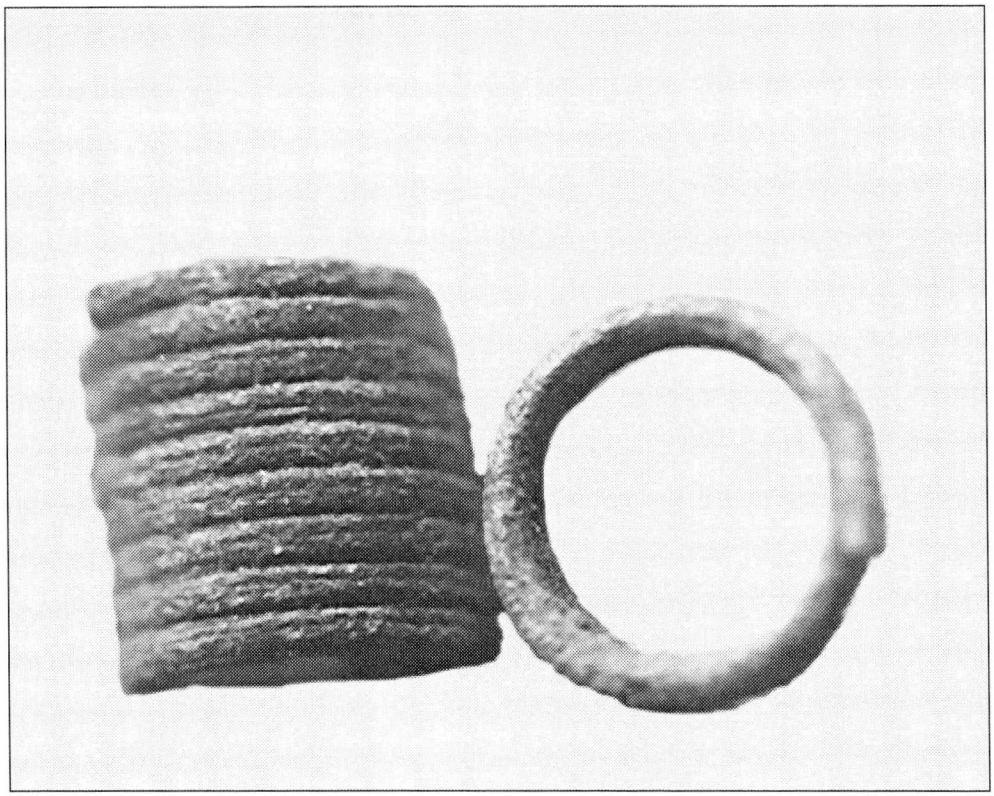

Meidän ei ole edes mahdollista tavoittaa kaikkia esineen historiaan liittyviä henkilöitä. Esimerkiksi hautaan on saatettu panna mukaan tyylikkyysaikansa jo ylittäneitä esineitä.

on myös museoihin kerättyjen esineiden laita. Niillä on ollut monia konteksteja. Useimmiten niitä tarkastellaan kuitenkin todisteeksi vain alkuperäiseksi katsomastamme yhteydestä. Kaikki esineen yksittäiset omistajat tekevät siitä uniikin, mutta useinkaan emme voi olla varmoja, olemmeko tavoittaneet heidät kaikki. Tai onko se edes mahdollista. Viittaan esimerkiksi vanhoina ja kuluneina hautaantimien joukkoon pantuihin keittoastioihin, tyylikkyysaikansa jo ylittäneisiin koruihin tai aseisiin jne.

Tekevätkö mainitsemani tiedon puutteet museoiden esineistä vähemmän arvokkaita. Vastaus on kielteinen. Esineillä on meille arvoa niin kauan kun ne voidaan jollakin tavalla liittää omaan aikaamme. Ne provosoivat etsimään vastauksia ja selityksiä yhä uudelleen, sillä kukin aikakausi katselee niitä erilaisten suodattimien läpi kutsuttiinpa niitä sitten näkökulmiksi tai miksi tahansa. Esineet avaavat kontaktin nykyhetken ja menneen välille ja antavat aikadimensioiden kasvaa yhteen. Koska mielikuvamme ovat subjektiivisia ne myös vapauttavat subjektiivisesti eletyn ja siten ainoalaatuisen todellisuuden.

Esineen paikka

Esineet ottavat paikkansa. Ne eivät täytä ainoastaan fyysistä ympäristöään vaan vaativat suuren tilan myös aja-

tuksissamme. Esine ottaa aikaa, vaatii huolenpitoa ja asennoitumista. Ihmisen ja esineen suhde voi olla konfliktipitoinen ja epävarmuuden ympäröimä: pitäisikö tämä säilyttää vai ei. Vaatekomerossamme Yrjönkadulla on vaimoni kermanvärinen nappanahkajakku, jota hän ei ole pitänyt kolmeen vuosikymmeneen. Nykyisin hän tuskin siihen mahtuisikaan, ehkä kuitenkin sitten, kun vanhuus alkaa kalvaa ja ihminen kuivuu, mutta luultavasti hän ei pane sitä päälleen silloinkaan, sillä saumojen liima on paikoin tunkeutunut nahan läpi kirjavoittamaan ulkopintaa. Silti takki pitää säilyttää. Sen kohtalo nousee esille joka kevät ja syksy vaihdettaessa talvi- ja kesävaatteita keskenään komerossa. Asiasta on käyty lähes sisällissota neljännesvuosisadan ajan kahdesti vuodessa. Nyttemmin olen luovuttanut. En tiedä, mitä vaimoni on tuossa takissa kokenut tai mitä uhrauksia sen hankinta on vaatinut, mutta jotain suurta sen on täytynyt olla.

Esineet toimivat myös tehokkaina ja kouriintuntuvina sosialisaation instrumentteina. Kun kehotamme lapsiamme ottamaan jalat pois sohvapöydältä tai kiellämme heitä laittamasta voileipää kirjan päälle, on kyseessä itse asiassa kyse kunnioituksen antamisesta puheena olevalle esineelle. Esineitä on pääsääntöisesti käsiteltävä niiden varsinaisen funktion edellyttämällä tavalla. Väärä esine väärässä paikassa pistää heti silmään. Esimerkiksi vessapaperirulla keittiön pöydällä talouspaperirullan asemesta pistää heti silmäämme, vaikka paperilaaduilla ja käytettävyydellä ei suurta eroa olisikaan.

Jokin esine väärässä tilanteessa katsotaan myös usein epäjärjestykseksi ja se voi herättää vastustusta tai ainakin kummeksuntaa. Logiikkakaan ei aina pelaa. Aivan äskettäin kansallinen lentoyhtiömme otti käyttöön määräyksen, jonka mukaan matkustajat eivät saa tuoda koneen matkustamoon minkäänlaisia pieniäkään teräaseita (kynsisaksia tai -viiloja jne.). Niitä takavarikoitiin parin viikon aikana tuhansia lennon ajaksi. Käväisin äskettäin samaisen lentoyhtiön koneella Berliinissä. Lentoemännät jakoivat mennen tullen ruokailun yhteydessä kaikille matkustajille metalliset veitset ja haarukat! Mahdollinen terroristi sai siis talon puolesta teräaseet. Ehkä turvamieheltä olisi saanut pyssynkin lainaksi.

Museoesine ja esinesymboliikka

Kaupan ohella museo on esineiden näkyväksi tekemisen todellinen areena. Esineet pannaan järjestykseen ja järjestellään tietyiksi kokonaisuuksiksi sekä asetellaan hyllyille tai lasin taakse vitriiniin. Arkipäiväiset käyttöesineet muuttuvat hetkessä taideteoksiksi tai ne ryhtyvät toimimaan fyysisinä todisteina menneestä ajasta. Ne saavat uuden elämän. Kulttuurihistoriallisten museoiden on käsiteltävä sekä muistoja että unohdusta ja sitä, kuinka mahti ja vastuu nostetaan esille johtolankojen avulla, kuvailla ja antaa perspektiiviä ihmiseen ja hänen tekemisiinsä.

Aineellisen on syytä kohdata henkinen, materian mentaalinen. Esineiden esineellisyys on käsin kosketeltava ja konkreettinen, mutta samanaikaisesti kaikki esineet edellyttävät tulkintaa, oikeaa tai väärää. Me puhallamme esineisiin elämän liittämällä niihin kertomuksia, symboliikkaa ja arvostuksia.

Tänä päivänä vaaditaan ideologisesti latautunut sanoma, elämäntyylien ja elämysten kaupittelua aivan yhtä suuressa määrin kuin tuotteitakin. Tämä yhdistelmä on kaikesta huolimatta edelleen riippuvainen alituisesta aineellisesta muistuttamisesta. Tavaramerkistä tulee

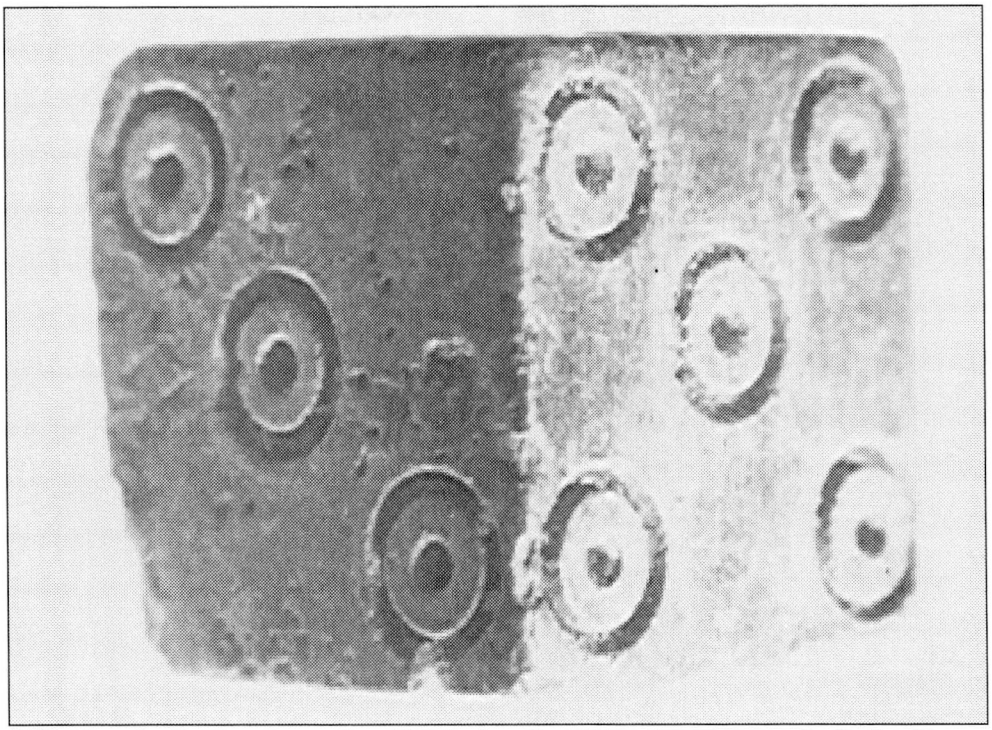

Mikään ei näytä sattumalta siltä kuin näyttää, esineet on tarkoituksella tehty näköisikseen.

tyyliä luova, mutta se toimii myöskin takuuna arkipäivän käytännön askareille.

Puhumme esineiden symbolisista merkityksistä ja kuinka kulttuuri kommunikoi esineiden avulla. Mitä arvoja esineeseen kätkeytyy ja kuinka voimme saada ne selville? Kuinka teemme tulkintamme? Mitä esineet voivat kertoa? Voiko pelkkä esine sellaisenaan (ilman kontekstitietoja) omata jotakin sisältöä ja merkitystä, onko joillakin esineillä pysyvää, ikään kuin sisään rakennettua laatua, joka säilyy aikakausien vaihteluissa. Ovatko Fabergé-tuotteet kenties tällaisia? Miksi ne ovat juuri sen näköisiä? Millainen maailma ja minkälaiset arvot kätkeytyvät esimerkiksi käsitteen design taakse eri aikoina?

Huittisten hirvenpää näyttää hirvenpäältä. Mutta mikään ei näytä sattumalta siltä, miltä se näyttää, ellei sattumaksi katsota esimerkiksi sellaista tapausta, että piikaapimen tekijän isku kohdistuu liian kovana materiaaliin, jolloin irtoava lastu on hivenen aiottua suurempi.

Olemme tottuneet siihen, että design-sanaa käytetään kuvaamaan tietyn tyyppisiä moderneja käyttöesineitä, joille on antanut muodon ammattiryhmä, jota kutsumme muotoilijoiksi. Mutta designia on tavallaan koko yhteisön toiminta, kaikki ne toiminnot, joilla ihmiset antavat aineelliselle ympäristölleen ominaisuuksia. Design on sekä näkyvää että todellista. Jokainen esine puhuu ja puhuttelee meitä, vetoaa meidän järkeemme (meidän tulee tunnistaa tai ihmetellä niitä), moraaliimme ja tunteisiimme. (Margolin 1989.) Estetiikasta tulee eräänlaista teknologiaa voidaksemme tehdä esineistä aktiivisia,

pelinappuloita sosiaalisessa maailmassamme.

Esteettisen laadun ja sosiaalisen sisällön rajojen ulkopuolella voimme erottaa inhimillisen muotoilun historian. Esineen valmistus on vaatinut monimutkaisia ja vaikeasti kiinni saatavia prosesseja ja ne ovat yhdessä kollektiivisen ajatusmaailman ja henkilökohtaisten intressien kanssa kietoutuneet teknologiaan ja sosiaalisiin suhteisiin. Siinä missä tavaramarkkinat ja kulutus leimaavat tänä päivänä esineiden luontikertomuksia, antaa historia muita esimerkkejä, joita museoiden varastot sisältävät sekä enemmän ja vähemmän kuin uskommekaan. (Löfgren 1995.)

Museon varastossa ei vallitse demokraattinen järjestys, joka kuvastaisi yleistä makua. Asennoituminen "hyvään" ja "huonoon" makuun on auttanut luomaan museaalisia luokitteluja taiteellisesti arvokkaan ja sosiaalisesti edustavan hyväksi.

Kiehtovia esineitä on joskus nimitetty vastaansanomattomiksi. Ne houkuttelevat meidät yrittämään kertoa jotakin muuta, mutta hetken kuluttua on ympyrä jälleen sulkeutunut ja familiääri palaa kuvioihin. Tuntuu löytyvän aito substanssi, esineiden olemus. Tai pikemminkin ne ovat ilmiöinä niin voimakkaasti merkityksillä latautuneita, että niitä ei voi irrottaa ilman että riskeerataan se, että esine kadottaa sisältönsä.

Ymmärtääksemme esinettä tarvitsemme johdatuksen, käyttöohjeen, joka pohjautuu kokemukseen. Immanuel Kant oli toki oikeassa sanoessaan, että emme voi koskaan käsittää esinettä kokonaisuudessaan, vaan meidän on tyytyminen siihen millaisena se näyttäytyy juuri meille (Johansson Hervén 2002: 40).

Ihminen on tavallaan aina oma muotoilijansa, oma luomuksensa, luolaihminen tai palatsi-ihminen – esineet sinänsä eivät kirjoita historiaa. On kyse tavasta käsitellä ja ottaa aine käyttöön, jotta maailmasta tulisi juuri sellainen kuin se on. Kun esineiden pintaa aletaan raaputtaa, muuttuu maailmakin hiukan toisenlaiseksi, jos vain löydämme viitan, mitä tietä kulkea (esimerkiksi materiaalin kemiallisen analyysimenetelmän).

Riippumatta siitä mihin päämäärään yritämme esinettä käyttää, palataan joka tapauksessa sen alkuperäiseen olemukseen. Mitä me teemme esineille, sitä ne tekevät meille. Miksi minä kiinnitin huomioni juuri tähän esineeseen? Vai kiinnittyikö esine minuun? Mitä jonkin esinenumeron takana piilee? Kuka suoritti luetteloinnin ja miksi numero maalattiin juuri siihen paikkaan jossa se nyt on? Kuinka kauan esine on maannut makasiinissa ja kauanko se makaa siellä tämän jälkeen? Nostetaanko se kunniaan kun se nyt on sattunut silmiin?

Muistoesineet

Kun ihminen alkaa muistella lapsuuttaan, kiinnittyvät muistot fyysiseen ympäristöön; materiaaliseen todellisuuteen voidaan ripustaa muistot ja tunteet. Meillä on taipumus pitää tällaiseen ympäristöön kuuluneita esineitä myöhemminkin ympärillämme olkoonkin, että ne olisivat epäkäytännöllisiä, ajan tyyliin sopimattomia ja taloudellisesti vähäarvoisia huonekaluja tai käyttö- tai muistoesineitä. Niitä ei voida selittää muutoin, kuin että niihin sisältyy omistajansa muistojen maailmaa ja ne toimivat vahvana siteenä kulloisenkin omistajansa sisäisen minän ja niiden ihmisten ja tapahtumien välillä, jotka ovat muovanneet nykyisestä haltijasta sen mikä hän sillä hetkellä on. Nykyhetkemme on täynnä menneisyyttä kuten Marcel Proust on todennut teoksessaan Kadonnutta aikaa etsimässä.

Esineiden ominaisuuksiin

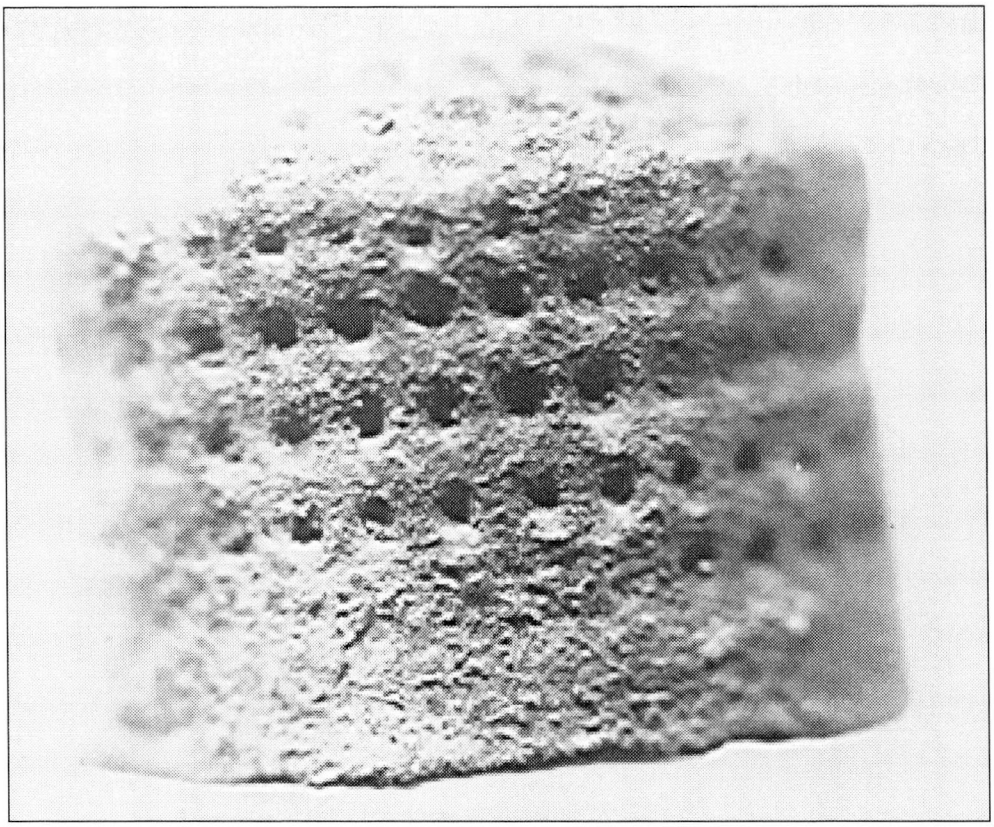

Jostakin vanhasta käyttöesineestäkin voi tulla myös muistoesine, fetissi.

kuuluu vanheneminen, joka ei välttämättä ole kulumista eikä negatiivinen asia, joskus jopa päinvastoin: esineen arvo vain nousee vanhetessa. Esineen luonne muuttuu, kun se menee rikki tai pelkästään likaantuu. Silloin se on hetken anomalisessa tilassa (Douglas 2000), josta se pääsee kunnostuksen, sekundaariin käyttöön siirron tai joskus pelkän puhdistuksen kautta. Museo- tai keräilyesine saa olla rikki – ääritapauksena antiikin torsot, jotka ovat muuttuneet mielikuvissamme ikään kuin täydellisiksi –, uutena hankittu esine ei saa olla rikki ehkä koskaan. (Vesterinen 2001: 18-19.)

Vaeltaminen halki vuosisatojen opettaa meille esimerkiksi sen, kuinka eri sukupolvien matkailijat ovat luoneet mitä erilaisimpia matkamuistoperinteitä ja kuinka valmistusta on laajennettu samaa tahtia kuin matkustavaisista ja matkamuistoista on tullut joukkoliike. Meidät kaikki on koulutettu ja koulutetaan aina uudelleen elämän eri vaiheissa matkamuistojen metsästäjäksi; aitojen kappaleiden tai kitsin. Matkamuiston voima voi tulla yhtä hyvin siitä, että esine on ostettu tietyltä paikalta kuin siitä, että se kuuluu tiettyyn paikkaan. Suuri osa lapinpukuihin puetuista nukeista tehdään Kaukoidässä, mutta silti ne kelpaavat turistille matkamuistoiksi Saamenmaasta. Niiden ei tarvitse olla ”aitoja”, koska vanhoja vastaavia nukkeja ei tähän kulttuuriin vanhastaan kuulu. Maisemakortin itseisarvo kohoaa siitä, että se leimataan turistikohteessa.

Juuri siitä syystä tuntuu merkittävältä, että joku korttia kotimaassa odottanut todella saa sen ja kiittää meitä siitä.

Muistoesineiden kolmiulotteisuus tarjoaa mahdollisuuksia päiväuniin. Ranskalainen filosofi Gaston Bachelard (2000) on luonnehtinut sitä pienoiskuvan kyvyksi kokea suurta pienen kautta. Pikkuesineitä on helppo tuoda mukana, mutta ne ovat silti hyviä ajatusten ja muistojen kiinnekohtia. Lapsuuden kotiseudullani Helsingin Maunulassa oli muuan naapuritalon poika naulannut huoneensa seinälle farmarihousut. Aprikoin toisinaan, olivatko ne hänen entisensä vai kenties jonkun rokkibändin jäsenen, ja jos niin mitkä olivat ne suuret muistot, joista niiden haluttiin päivittäin muistuttavan ja tuovan mielihyvää?

Mitä muistoesine on: fetissi, kappale nostalgiaa, objekti, jolla ei ole todellista käyttöarvoa, massatuote, ovi johonkin kertomukseen. (Ks. Steward 1993; Evans 1999; Johannisson 2001.) Lundin yliopiston kansatieteen professorille Orvar Löfgrenille muistoesineen merkittävin ominaisuus on sen avoimuus, sen kyky johdattaa ajatuksia ja toimintoja kaikkiin ilmansuuntiin. Eri puolille maailmaa on viety luultavasti miljoonia pieniä Eiffeltorneja, mutta edes kahdella niistä ei ole samaa sisältöä ja potentiaalia. (Löfgren 2002: 95.)

Huolimatta kameran kehityksen mukanaan tuomista mahdollisuuksista ei perinteisten matkamuistojen myynti ole juurikaan vähentynyt, pikemminkin päinvastoin. Kaikissa suurissa turistikohteissa myydään monenlaista matkamuistoa: massatuotettuja muovikopioita monumenteista, välttämättömiä opaskirjoja, tekstitettyjä ja kuvitettuja värikkäitä T-paitoja, esiliinoja, tuhkakuppeja, mukeja jne. Ehkä olemme tänä päivänä hiukan varovaisempia nakertamaan palasia aidoista monumenteista kuten Colosseumista tai pyramideista kuin aikaisemmat matkailijat. Laillisesti hankittuja värikkäitä betonipaloja Berliinin muurista on lukuisissa kirjahyllyissä ja kirjoituspöydillä. Ilman tietoa niiden alkuperästä ne ovat täysin mielenkiinnottomia. Suurin osa niistä tulee luultavasti ennemmin tai myöhemmin päätymään kaatopaikalle. Näillä esineellä on ollut elämä, joka sammuu. Voi olla, että joku löytää pois heitetyn esineen kaatopaikalta ja antaa sille jälleen uuden elämän alkuperäisen kaltaisena tai jotenkin modifioidussa käytössä. Esineeseen palaa sen lämpö.

Suurin osa kotiemme esineistä ovat helposti vaihdettavia ja niiden kiehtomisvoimakin on hyvin rajallinen. Mutta vastaavasti sinne sisältyy juuri vastakkaista esineistöä, sellaista, joka osoittaa meihin itseemme: jonkun rakastetun henkilön muisto, tietty tapahtuma, eletty tunne, kertomus jne. liittyy esineeseen, koteloituu siihen ja voidaan virvoittaa kyseisen esineen avulla. Silloin ei ole merkitystä sillä, onko esine ulkokohtaisesti arvioiden arvokas vai triviaali. Esine saa ainutlaatuisen latauksen toimiessaan muistin katalysaattorina. Siitä tulee osa omistajansa identiteettiä, jollakin tavoin erityinen. Äärimmäisen triviaaleista esineistä tulee uniikkeja, niitä ei käy vaihtaminen. Myös äskettäin hankituista esineistä voi tietenkin tulla samalla tavoin merkityksellisiä. (Cummings & Lewandowska 2001.)

Kun tutkija menee dokumentoimaan jonkun toisen kotia, pyritään fokus usein kiinnittämään erityisesti niihin esineisiin, jotka tuntuvat merkitsevän asukkaille eniten. herää kysymys millainen on tietoinen valinta? Mikä on sattuman sanelemaa? Miksi täällä näyttää juuri tällaiselta? Jokaiseen kotiin rakentuu jonkinlainen esineistön ketju, joka kantaa nykyisen ja entisen sukupolven historiaa, ajatuksia ja unelmia, ja jonka lenkkeihin liittyy kertomuksia, tunteita

ja hetkellisiä muistoja. Ne luovat viihtyisyyttä, joka on jotakin muuta kuin pelkästään hyvä maku tai tyylitaju. Esineisiin sisältyvän käsityön tai estetiikan laatu on lopulta sivuseikka silloin kun niihin sisältyy persoonallista latausta, nostalgiaa. (Kjerström Sjölin 2002.) Ne ovat luonteeltaan ns. lämpimiä esineitä, esineitä joista välitämme ja joita niin ollen myös varjelemme ja ehkä huollammekin. Niiden ja meidän välillämme on selvä positiivinen jännite. (Vesterinen 2001: 22.) Kun tällainen esine siirtyy sukupolvelta toiselle, on sillä esineen elämänkaariluokittelun mukaan vakaa elämä.

Nostalgia on tietoinen tunne, kaipaus menneisyyteen, joka on kuitenkin realistinen tavoitteissaan, sillä mennyt ei koskaan ole palautettavissa täydellisenä.

Esineiden hierarkia

Esineellä on synty- ja vastaanottovaihe sekä sijoittuminen esinehierakkiaan. Esine on omistajalleen ainoalaatuinen omine kertomuksineen ja siihen liittyvine persoonallisine muistoineen. Esine vangitsee ja vapauttaa muistoja. Voi käydä jopa niin, että ikävät muistot estävät meitä käyttämästä jotakin tavaraa, esimerkiksi vastenmieliseksi koetulle henkilölle kuulunutta esinettä vaikka sellaisen omistaisimmekin.

Esineet ovat usein hierarkkisessa suhteessa toisiinsa: jokin esine edellyttää toista esinettä toimiakseen tietyssä yhteydessä, kuten ruokailuvälineet tai tietyt vaatekappaleet ja toisaalta ne kuuluvat esimerkiksi asumuksessa tiettyyn esineyhteyteen ja paikkaan: vaatteet naulakkoon tai kaappiin ja kirjat kirjahyllyyn jne. Näkyvillä ne ovat kunniapaikalla, näkymättömissä joko alempiarvoisina tai odottamassa aktivointiaan.

Esineitä hankkiessamme punnitsemme, kuinka se sopii jo olemassa olevaan esinepopulaatioomme käytön ja tyylin osalta. Toisinaan sattuu ikään kuin tyylirikkoja, varsinkin edellä puheena olleiden matkamuistojen osalta, jolloin niiden outous pyritään poistamaan sijoituspaikan valinnalla.

Esineillä on oma paikkansa myös siten, että ne ovat lähellä tai kaukana omistajastaan tai haltijastaan. On intiimin alueen esineitä, jotka ovat kosketuksissa omistajansa kanssa, lähialueen esineitä, jotka ovat näkysällä eli havaittavissa lähellä tai hiukan loitommalla, sekä etäalueen esineitä, joiden olemassaolon tiedämme, mutta joita emme voi sillä hetkellä havaita, mutta jotka voimme poimia läheisyyteemme hyvinkin nopeasti. Lisäksi universumissa on tietysti suunnaton määrä oman ja varsinkin vieraiden kulttuurien esineitä, jotka eivät kuulu kokemuspiiriimme. (Vesterinen 2001: 24-26.)

Pakollista ja kiellettyä

On olemassa pakollisia ja kiellettyjä esineitä. Lähes kaikissa kulttuureissa on esimerkiksi esineitä, jotka ilmaisevat kantajansa vaimoihmiseksi erotukseksi naimattomista neidoista. Toisaalta esimerkiksi vangit ja sotilaat saavat haltuunsa palvelusaikanaan vain rajoitetun valikoiman esineitä. Tietyt esineet ovat tietyn hierarkkiseen järjestelmän välttämättömiä ja yhteisön tunnustamia symboleja. Oman lukunsa muodostavat pyhät esineet; niissä on ikään kuin voiman tihentymä. Selitys voi olla niiden muodossa, alkuperässä tai poikkeuksellisen merkittäväksi katsotussa käyttäjässä. Voima voidaan saada niihin myös rituaalisesti eli pyhittämällä tai siunaamalla. (Vesterinen 2001:40.)

Oman kategoriansa ovat ihmisen viimeiset esineet: se asu, jossa hänet haudataan ja ne esineet, jotka hänelle mahdollisesti pistetään hautaan mukaan. Uskonto, aikakausi ja maan tapa sanelevat niiden laadun ja määrän

yksilön iän ja aseman ja usein sukupuolenkin mukaisesti. Mutta ei esinekultti tähänkään lopu, sillä vainajasta saattaa olla piirongin päällä valokuva, jonka luokse sytytetään muistajaiskynttilä tai vietetään jotakin muuta esineitä vaativaa riittiä hänen muistokseen.

Summa summarum: Jokainen kulttuuri ja aikakausi rakentaa suhteensa esineisiin omalla tavallaan. Tämä suhde antaa kullekin aikakaudelle ominaisluonteen. Jos ymmärrämme ihmisen suhteen esineisiin, ymmärrämme paljon myös aikakaudesta. Tietomme maailmasta on saatu voittopuolisesti juuri esineistä, vähemmän vuosituhantisesta suullisesta perinteestä, jota sitäkin on pönkitetty esinekulttuurin (esim vaasimaalausten) avulla. Mark Levengood on todennut, että "Ainoa todellisuus, jonka tulemme jättämään jälkeemme, on se, kuinka muut tulevat kokemaan elämämme, joka taas riippuu siitä, millaisia johtolankoja me heille annamme." (Ks. Larsén 2002: 51)

Lähdeluettelo

Appadurai, Arjun 1988: The social life of things. Commodities in cultural Perspective. Cambridge: Cambridge University Press.

Bachelard, Gaston 2000: Rummets poetik. Lund: Skarabé.

Childe, Gordon 1966: Varhaiskulttuureja. Helsinki: Otava.

Cummings, Neil & Lewandowska, Marysia 2001: The Value of Things. London: Birkhauser.

Douglas, Mary 2002: Puhtaus ja vaara. Rituaalisen rajanvedon analyysi. Tampere: Vastapaino.

Evans, Godfrey 1999: Souvenirs. From Roman Times to the Present Day. Edinburgh: NMS Publishing.

Heidegger, Martin [1927] 2000: Oleminen ja aika. Tampere: Vastapaino.
Johannisson, Karin 2001: Nostalgia. Stockholm: Bonniers.

Johansson Hervén, Conny 2002: Kulturpelaren. Ikon, ting eller skulptur? Teoksessa: Tingsligheter. Kulturen 2002: 30-41. Lund: BTJ Tryck.

Kjerström Sjölin, Eva 2002: Minnesnycklar. Teoksessa: Tingsligheter. Kulturen 2002: 114-131. Lund: BTJ Tryck.

Larsén, Lena 2002: K.M. 57.104. Ett föremål ur Kulturens samlingar i rött, grönt, guld och rosa. Teoksessa: Tingsligheter. Kulturen 2002: 42-51. Lund: BTJ Tryck.

Löfgren, Orvar 1995: Sakleterna. Teoksessa: Åke Daun (red), Ting, kultur och mening. Stockholm: Nordiska museet.

Löfgren, Orvar 2002: Minnessaker. Teoksessa: Tingsligheter. Kulturen 2002: 96-113. Lund: BTJ Tryck.

Margolin, Victor (ed.) 1989: Design Discourse. Chicago: The University of Chicago Press.

Periäinen, Tapio 1994: Pääkirjoitus. Design Forumin Tiedotuslehti 4/1994. Helsinki.

Proust, Marcel [1913-27] 1984-1989: Kadonnutta aikaa etsimässä. Helsinki: Otava.

Steward, Susan 1993: On Longing. Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection. London / Durham: Duke University Press.

Vesterinen, Ilmari 2001: Esinepeli. Teoksessa: Ilmari Vesterinen ja Bo Lönnqvist (toim.), Pandoran lipas. Virvatulia esineiden maailmasta. Tietolipas 179:13-74. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Åström, Lissie 1987: Funderingar kring fenomenologisk kulturanalys. Nord Nytt nr 31: 63-69. Viborg: Specialtryckeri.

DOS. TEPPO KORHONEN

Kulttuurin tutkimuksen laitos, Kansatiede, Helsingin yliopisto
teppo.korhonen@helsinki.fi

KADONNUT KESKIAIKA?

MAASEUDUN ESINEKULTTUURI ARKEOLOGIAN NÄKÖKULMASTA

Georg Haggrén

JOHDANTO

Lokakuussa 2002 tehtiin Pernajan Gammelbyn ja Forsbyn alueella osayleiskaavaan liittyvä muinaisjäännösinventointi. Gammelbyn laajan kylän alueelta löytyi tuolloin mm. kahden talon autioituneet tonttimaat. Ne sijaitsevat nykyisin keskellä peltoa, minkä vuoksi paikalla voitiin suorittaa pintapoimintaa. Tuolloin talletettujen löytöjen joukossa oli kaksi helposti tunnistettavaa kivisavikeramiikan palaa. Niistä toinen oli pohjareunapala, jossa oli keskiaikaiselle keramiikalle ominainen sormipainantein muotoiltu pohjan reunus, toinen taas 1500-luvun lopun kivisavikannun kylkipala, josta erottui katkelma Raerenissa valmistetulle keramiikalle tyypillistä tanssivia talonpoikia kuvaavaa aihetta. (Haggrén & Hakanpää 2002b) Tällä kertaa inventoinnissa oli onnea matkassa, mutta useimmiten maaseudun keskiaikainen asutus näyttää kadonneen jälkiä jättämättä.

Suomalaisiin museokokoelmiin on vuosikymmenten varrella kertynyt iso joukko keskiaikaista esineistöä. Esineistä enimmät ovat kirkoista.(vrt. Nordman 1980.) Maalöydöistä useimmat ovat linnoista ja kirkoista sekä etenkin Turun kaupunkialueelta. Maaseudulta talletettu keskiaikainen maalöytöaineisto on puolestaan silmiinpistävän vähäistä. Maalaiskyliä, joista Pernajan Gammelbyn tavoin olisi keskiaikaista keramiikkaa, on maassamme ani harvoja.

KAUPUNKIEN KESKIAIKAISET LÖYDÖT: PALJON TURUSTA, JOTAIN ULVILASTA, MUUALTA EI JUURI MITÄÄN

Ennen kuin tutkimme lähemmin maaseudun keskiaikaisia kohteita on syytä tarkastella kaupunkien kulttuurikerroksia. Suomen keskiaikaisista kaupungeista Turku on vanhin ja suurin. Jo tämän vuoksi kulttuurikerrokset ovat siellä paksumpia kuin muissa kaupungeissa. Turkua jo ennen vuoden 1827 kuulua paloa kohdanneet lukuisat suurpalot sekä niitä seuranneiden jälleenrakennustöiden yhteydessä tehdyt raivaus- ja tasoitustyöt ovat kasvattaneet kaupungin menneisyydestä kertovia maakerroksia. Paksuimmillaan yli nelimetrisiksi yltävissä kulttuurikerroksissa on usein monipuolinen ja runsas löytöaineisto (ks. esim. SKAS 4/1999).

Turun kaupunki on arkeologian kannalta Suomen parhaiten tutkittu keskiaikainen kohde ja sieltä on runsaasti 1300—1500-lukujen löytöjä. Koska maaperä Turussa on savista ja kosteaa joukossa on runsaasti myös orgaanista ainesta. Jo ennen

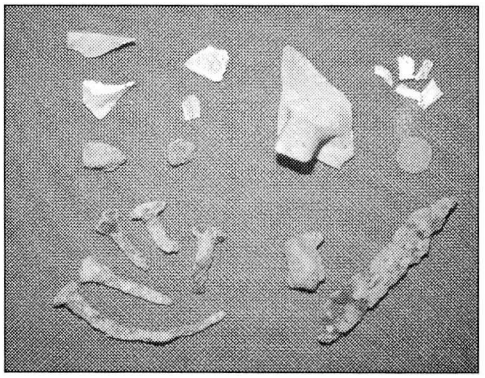

Jutikkalan kartanon keskiaikaisen kerroksen löytöjä.

1900-luvun viimeisen neljänneksen lukuisia kaivauksia Turun kaupunkialueelta on kertynyt tuhansia löytöjä niin Turun maakuntamuseon kuin Kansallismuseonkin kokoelmiin. Turku onkin keskiajan arkeologian osalta koko muun Suomen kannalta avainkohde, joka tarjoaa parhaan vertailukohteen tarkasteltaessa muualta talletettua esineistöä. Muista kaupungeista voidaan todeta, että Ulvilasta on melko runsaasti aineistoa kiitos 1970-luvun kaivausten (Pihlman 1984), mutta Naantalista, Porvoosta tai Raumalta kertynyt keskiaikainen löytöaineisto on erittäin vähäistä.

LINNOJEN JA KARTANOIDEN ESINELÖYDÖT MAASEUDUN SÄÄTYLÄISKULTTUURIN KUVASTAJINA

Suurissa kruununlinnoissamme on viimeisten sadan vuoden aikana tehty mittavaa restaurointia ja tähän liittyen lukuisia kaivauksia. Ne ovat kuitenkin olleet pääasiassa rakennusarkeologisia tutkimuksia, joissa kulttuurikerrosten dokumentointi ja löytöjen talteenotto jäi pitkään lapsipuolen asemaan. Toisaalta valtakunnanlinnoissa jatkui rakentaminen ja siihen liittynyt maamassojen siirto aina pitkälle 1800-lukua asti, minkä myötä suuri osa vanhimmista kulttuurikerroksista tuhoutui kokonaan tai ainakin häiriintyi jo paljon ennen antikvaaristen restaurointitöiden alkua. Kruunun keskuslinnoista kertynyt keskiaikainen materiaali ei ole erityisen laajaa, ei etenkään modernein kaivausmenetelmin sekoittumattomista keskiaikaisista kerroksista talletettu löytöaineisto. Ainoa laaja julkaistu aineistokokonaisuus on Kuusiston piispanlinnasta (Taavitsainen 1980), mutta on syytä todeta, että vanhojen löytöjen julkaisemisen jälkeen siellä on tehty mittavia kaivauksia.

Paljon keskuslinnoja häiriintymättömämpiä löytökokonaisuuksia on talletettu eräiltä jo keskiajalla hylätyiltä pikkulinnoilta kuten Eurajoen Liinamaalta, Karjaan Junkarsborgilta ja Porvoon Husholmenilta sekä keskuslinnoiksikin luonnehdituilta Liedon Vanhalinnalta ja Janakkalan Hakoisista. (Luoto 1984b; Luoto & Pihlman 1980; Rinne 1914; Suhonen 1999, 20.) Hyvin säilynyt, laaja ja monipuolinen löytöaineisto meillä on kuitenkin käytettävissämme korkeintaan Liedon Vanhalinnasta. Esimerkiksi Liinamaan linnalta talletetussa keramiikkaaineistossa on ilmeisesti palasia vain kahdeksasta astiasta (Luoto & Pihlman 1980, 43—45).

Linnat isäntineen edustavat keskiajan maisemassa ja hierarkiassa selvästi talonpoikia ylempänä olevaa yhteiskuntaryhmää. Linnoittamattomat kartanot olivat sen sijaan paljon lähempänä talonpoikien maailmaa; eiväthän köyhimpien rälssimiesten asumakartanot juuri poikenneet suurista talonpoikaistaloista.

Suomessa on tehty arkeologisia kaivauksia parissakymmenessä kartanossa, joista useimmat ovat syntyneet jo keskiajalla. Pääosa talletetusta esineistöstä

Yleiskuva Sääksmäen Annilan 1600-luvun alussa hylätyltä kylätontilta.

on kuitenkin myöhäisemmiltä vuosisadoilta. Esimerkiksi Siuntion Suitian kartanon kaivauksilta talletettiin vuosina 1996—1997 runsaasti 1500- ja 1600-luvuille ajoittuvaa esineistöä, mutta vain harvoja varmuudella keskiaikaisia löytöjä. (Niukkanen 1998) Myös Vesilahden Laukon kartanosta kertyi vuosina 1989—1999 runsas ja monipuolinen 1500- ja 1600-luvuille ajoittuva löytöaineisto, mutta ei juuri vuotta 1500 vanhempia löytöjä. (Vesilahden Laukko ... 2000) Perniön Melkkilän kartanolinnasta tai sen ympäristöstä ei puolestaan löytynyt yhtään varmuudella keskiaikaista esinettä (Peltonen 1996, 82). Karu totuus on, ettei yhdestäkään suomalaisesta kartanosta ole tähän mennessä talletettu runsasta ja monipuolista keskiaikaista löytöaineistoa, harvoin löydetty edes sekoittumattomia keskiaikaisia kerroksia.

Parhaita keskiaikaisia löytöaineistoja tarjoaa Perniön Vanhakartano eli 1300—1400-lukujen Helgå. Se oli alkujaan kuninkaankartano, joka joutui 1300-luvun puolivälissä rälssin käsiin ja siirtyi 1440-luvun alussa birgittalaisjärjestön haltuun. Suhteessa kulttuurikerroksen paksuuteen on Helgåstakin varsin vähän löytöjä. Niistä voidaan mainita 11 kivisaviastian palaa, 6 lasipikarin sirpaletta, pronssilusikka, korunappi ja neljä veitsen katkelmaa — sekä kuutisenkymmentä rautanaulaa. (Mökkönen 1997.) Suurin osa Vanhakartanon löydöistä on 1300-luvun jälkipuolelta ja 1400-luvulta, todennäköisesti sen alkupuolelta. Löytöjen perusteella Helgå ei ainoastaan ollut rälssin hallussa vaan myös Hartvig Fleghin ja sittemmin Fincke-suvun asumakartanona. (Haggrén 1997, 30-31.)

Yksi kartano, jossa keskiaika on äskettäin onnistuttu tavoittamaan, on Sääksmäen Jutikkala, joka oli 1400-luvulla Bitz-suvun asumakartano. Kolmena

ensimmäisenä kaivauskesänä (v. 1999-2001) varmistui, että paikalla on keskiajalla ollut säätyläisasutusta, rälssin asumakartano, mutta keskiaikaisia kulttuurikerroksia ei onnistuttu löytämään. Kesällä 2002 tavoitettiin vihdoin ainakin yhdessä kohdassa häiriintymätön keskiaikainen kerros. (Haggrén & Lehtonen 2002.)

Kyseessä on myöhemmän, 1500-1600-luvuille ajoittuvan rakennuksen alla ollut kulttuurimaakerros. Tästä 10—20 cm paksusta kerroksesta talletettiin noin neljän neliön alalta yksi tukholmalainen aurtua, kaksi lasipikarin sirpaletta, kivisaviastian pala, kaksi palaa rautakauden-tyypin keramiikkaa, pöytäveitsen terä, kymmenkunta rautanaulaa, pari piin palaa, hieman rautakuonaa ja palanutta savea sekä vähän palanutta ja palamatonta luuta. (KM 2002068: 82-89, 156-164.)

Jutikkalan ja Laukon kartanoista on kourallinen keskiaikaisia löytöjä, mutta saman ajan Turkuun verrattuna määrä jää vaatimattomaksi. Kartanoiden ja Hämeen linnan ulkopuolelta ei sisämaasta tiettävästi ole löydetty keskiaikaista kivitavaraa. Asiaa ei ole juurikaan tutkittu, mutta ilmeisesti punasaviastioidenkin käyttö jäi vähäiseksi pitkälle 1600-lukua, kenties jopa 1700-luvun alkupuolelle asti. Tähän viittaavat mm. Museoviraston arkeologian osaston koekaivausryhmän tekemät havainnot Pirkkalan suuren kylän alueelta (vrt. Kankkunen 1999).

Ilman sattuman säilyttämää kolikkoa ja saksalaisten tuontiastioiden palasia ei edellä kuvattu Jutikkalan kulttuurikerroskaan olisi ollut ajoitettavissa. Toisesta ympäristöstä, talonpoikaiskylästä löytyneinä muut tämän kerroksen esineet voitaisiin ajoittaa vain epämääräisesti historialliseen aikaan. Herääkin kysymys, onko meillä tämän hetkisessä tutkimustilanteessa edellytyksiä esineistön perusteella tunnistaa ja ajoittaa sisämaan keskiaikaisen talonpoikaisasutuksen jäänteet.

UUDENMAAN KESKIAIKAISET KYLÄT

Vuoden 2002 alussa alkoi Helsingin yliopiston arkeologian laitoksella Merellinen perintömme - Vårt maritima arv-projekti, jonka tavoitteena on kartoittaa läntisen Uudenmaan rannikon rautakautista ja keskiaikaista asutusta ja elinkeinoja. Projektin toimesta inventoitiin menneen kesän aikana lukuisia keskiaikaisia kylätontteja ja muutamia kartanoiden paikkoja. Varmuudella keskiaikaan ajoittuvan esineistön löytäminen osoittautui jopa kartanoiden osalta erittäin vaikeaksi tehtäväksi. Esimerkiksi viimeistään 1700-luvulla autioituneen Tenholan Eriksbyn ympäristön pintapoiminnassa ei havaittu lainkaan merkkejä kadonneesta keskiaikaisesta säätyläisasutuksesta.

Jos keskiaikaisten kartanoiden tavoittaminen on vaikeaa, maalaiskylien kohdalla se on vieläkin hankalampaa. Vaikka kylätontti voidaan paikantaa kartoilta, keskiaikaisten muinaisjäännösten löytäminen, tunnistaminen ja varmistaminen on yleensä vaikeata niissäkin tapauksissa, joissa tontti on ollut 200-500 vuotta autiona. Esimerkiksi Tenholan Hällsby oli keskiajalla pitäjän suurimpia kyliä, mutta sen taloluku laski vähitellen kunnes kylä autioitui 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa lopullisesti. Vaikka kyseessä oli iso kylä, joka on sijainnut nykyisellä pelto- ja metsäalueella, ei sen tonttia pystytty kesällä 2002 varmuudella paikantamaan.

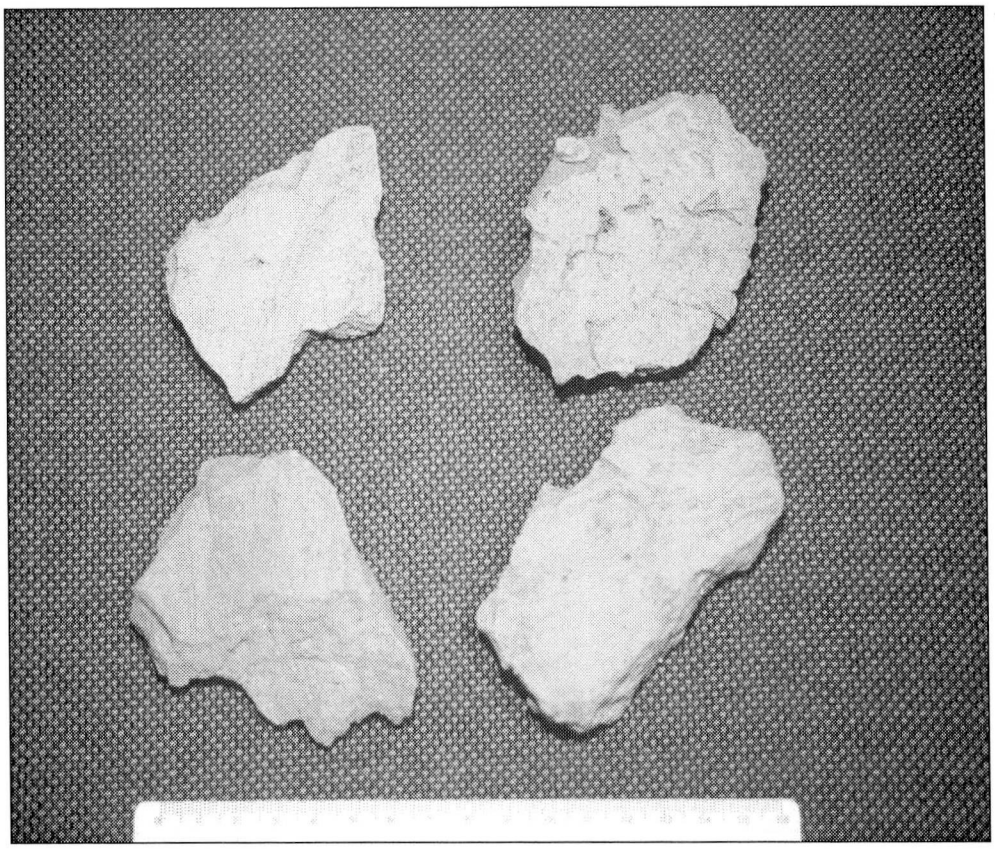

Palanutta savea, joka liittynee uunirakenteisiin.

Hieman erilaisen esimerkin vaikeasta kohteesta tarjoaa Inkoon Orsin keskiaikainen tontti, joka hylättiin 1600-luvun jälkipuolella, kun se oli maannousemisen vuoksi jäänyt liian kauaksi merestä. Tontti onnistuttiin paikantamaan keväällä 2002, jolloin maastossa erottui mm. isohkon uunin perustus. Se kaivettiin heinäkuussa, mutta uunin ajoitus jäi epävarmaksi: ainoat löydöt uunista ja sen lähiympäristöstä olivat kaksi rautanaulaa ja noin 60 kg palanutta savea. (Henrik Jansson & Erko Mikkola/Merellinen perintömme- projekti pers. comm.)

Yllä mainitussa Pernajan Gammelbyn-Forsbyn inventoinnissa onnistuttiin lokakuussa 2002 paikantamaan jo 1400-luvun alussa mainitun Bergbyn kylän vanha, viimeistään 1700-luvulla hylätty tontti. Siinä erottui vielä parin rakennuksen kivijalkaa ja ainakin yksi uuninperustus. Paikkaa koekuopitettaessa löydöt jäivät tiilen ja palaneen saven palasiin. (Haggrén & Hakanpää 2002b.)

Parhaassa tapauksessa keskiaikaisilla tonteilla erottuu yhä rakennuksen pohjia ja uuninperustuksia. Näin on mm. viimeistään 1600-luvun alkupuolella autioituneissa Sääksmäen Annilan ja Helsingin Västersundomin tonteilla. Kummaltakaan tontilta ei koekuopituksissa onnistuttu tallettamaan ajoittavia löytöjä (Suhonen 2002).

Vaikka maaseudun keskiaikaa on vaikea tavoittaa, on tämä mahdollista, kun tutkittavana on iso ja pitkään asuttu kylä ja käytettävissä riittävästi niin aikaa kuin resurssejakin. Tällainen oli viime elokuussa lähtökohta Espoon Kauklahdessa; jossa Espoon seurakuntayhtymä on rakentamassa uutta seurakuntataloa vanhalle kylätontille. Paikalla tehtiin Espoon kaupunginmuseon ja Museoviraston rakennushistorian osaston toimesta koekaivaus elo-syyskuussa 2002.

Nimistön perusteella Kauklahteen oli ehtinyt asettua suomalaisia jo ennen kuin ruotsalainen siirtolaisvirta noin 1200-luvulla ylsi alueelle. Tämä pitäjän vanhimpiin kuuluva tonttimaa on ollut asuttuna 1970-luvulle asti eikä menneiden vuosisatojen rakennuksista ollut enää maanpinnalle erottuvia jäänteitä. Koska kyseessä oli pelastuskaivaus, avattiin vanhojen asutusjäänteiden etsimiseksi koneellisesti viisi pitkää koeojaa, joiden pinta-ala ylsi yhteensä noin 180 m2:iin. Koeojista paljastui kolmessa kohdassa kerroksia ja rakenteita, jotka ajoittuvat 1300—1700-luvuille, mahdollisesti jopa vanhemmiksikin. (Haggrén & Hakanpää 2002a.)

Tutkimusalueelta paljastui mm. kolme 1800-lukua vanhempaa uunirakennetta. Niiden läheisyydestä talletettiin mm. keskiaikaista protokivisavikeramiikkaa ja ilmeisesti paikallista dreijattua keramiikkaa, jossa on vaikutteita niin kotimaisesta rautakautisesta traditiosta kuin 1100—1300-lukujen ns. Itämerenkeramiikasta (Haggrén & Hakanpää 2002a; Roslund 2001, 283-288, 382-389, 465-483; fil.mag. Matthias Bäck ja HuK Johanna Enqvist pers. comm.). Todettakoon, että ajoittavat löydöt olivat siksi harvassa, ettei paikalle tutkimusten alussa tehty koekuopitus riittänyt paljastamaan merkkejä keskiaikaisesta asutuksesta. Tämä onnistui vasta kun kaivinkoneella oli avattu laajempia alueita. Kaupunkeihin ja myös kartanoihin verrattuna kulttuurikerrokset ovat talonpoikaiskylissä ohuita ja stratigrafia vaikeasti hahmotettavissa. Harvakseltaan löytöjä sisältävä yhtenäinen mutta ohut kulttuurikerros on muotoutunut vähitellen useiden vuosisatojen aikana, näin myös Kauklahdessa.

Kymmenkunnan keskiaikaan ajoittuvan keramiikan palan ohella Kauklahden vanhimpiin löytöihin kuuluu monta kiloa palanutta savea tai savitiivistettä sekä kymmeniä nauloja, joista useimmat ovat T:n muotoisia litteitä "hevosenkengännauloja". Tällaiset naulat ovat 1400-1600-luvuille ajoittuvilla asuinpaikoilla tyypillisiä löytöjä, mm. Liedon Vanhalinnasta niitä on talletettu lähes 400 kappaletta (Luoto 1984b 83-85, 207). Koska ne usein keskittyvät asuinrakennusten sisäpuolelle, on luultavaa, että niitä käytettiin hevosten kengittämisen ohella myös rakennuksissa.

Ns. hevosenkengännaulojen ohella savitiiviste tai pikemminkin palanut savi on tyypillistä löytöaineistoa keskiaikaisilla ja 1500—1600-lukujen kylätonteilla. Osa näistä savista on matalapolttoista tiiltä, mutta suuri osa on peräisin savella silatuista uuni- ym. rakenteista. Kylätonteilta tavatussa palaneessa savessa on usein yhdellä pinnalla sormilla vedettyjä uurteita ja niiden vastakkaisella puolella kiven tms. painaumia ja vain harvoin rautakautisilta asuinpaikoilta tuttuja oksa- tai hirsipainanteita. Kyseessä lienee jonkin pinnan tms. tasoittamiseksi tai vuoraamiseksi silattua savea, joka useimmiten liittynee uunirakenteisiin.

Vaikeasti ajoitettavat savitiiviste ja naulat ovat usein ainoat löydöt, joista arkeologi tapaa keskiaikaiselta kylätön-

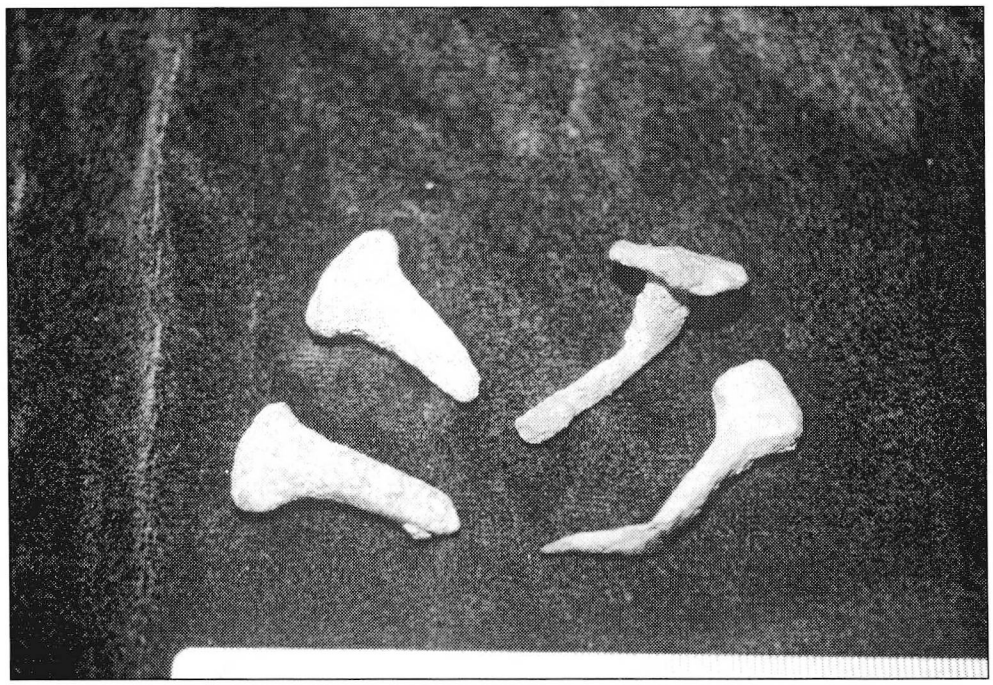

Keskiaikaisille ja 1500-1600-lukujen löytökerroksille tyypillisiä T:n muotoisia n.s. hevosenkengännauloja Espoon Kauklahden Sakan tontilta.

tilta. Useimmat ajoitettavat keskiaikaiset löydöt ovat tuontitavaraa, jota ei paljon kulkeutunut talonpoikaiskyliin, ei etenkään tiettömien taipaleitten taa kauas sisämaahan. Monesti varmimmaksi viitteeksi kylätontin puhtaasti keskiaikaisesta kerroksesta jää punasavikeramiikan sekä 1700-luvun jälkipuolella maaseudullakin nopeasti yleistyneen teollisesti valmistetun esineistön kuten lasiveitsellä leikatun vaaleanvihreän ikkunalasin, paksun vihreän pullolasin, fajanssin ja piiposliinin puuttuminen.

TAVOITTEEKSI KADONNEEN KESKIAJAN LÖYTÄMINEN

Maastossa työskentelevän arkeologin silmissä maaseudun keskiaika vaikuttaa monesti kadonneelta. Vaikka keskiaikaisista asiakirjoista löytyy mainintoja lukuisista kylistä, tavataan kylätonteilta Suomessa yleensä varsin vähän löytöjä, niistäkin pääosa vaikeasti ajoitettavia.(Vrt. myös Koivunen ja Sarkkinen 1994, Närhi 1984. Ks. kuitenkin Luoto 1984.) Sama ongelma on tuttu Keski-Ruotsissa eli Upplannissa, Södermanlannissa, Itä- ja Länsigöötanmaalla. Vasta vanhalla tanskalaisalueella Skånessa talonpoikaiskylistä löytyy runsaasti keskiaikaista esineistöä. Keskiajan ruotsalaista ja suomalaista talonpoikaa ja hänen käyttämäänsä esineistöä onkin äärimmäisen vaikea tavoittaa. Anders Broberg ja Kenneth Svensson kiinnittivät tähän huomiota jo 15 vuotta sitten. He joutuivat toteamaan, ettei tuontitavaraa enää 1100-luvun jälkeen virrannut talonpoikaiskyliin. Kaupunkien 1300- ja 1400-lukujen kerroksissa usein runsaanakin tavattava kivitavara loisti poissaolollaan saman ajan itäruotsalaisista

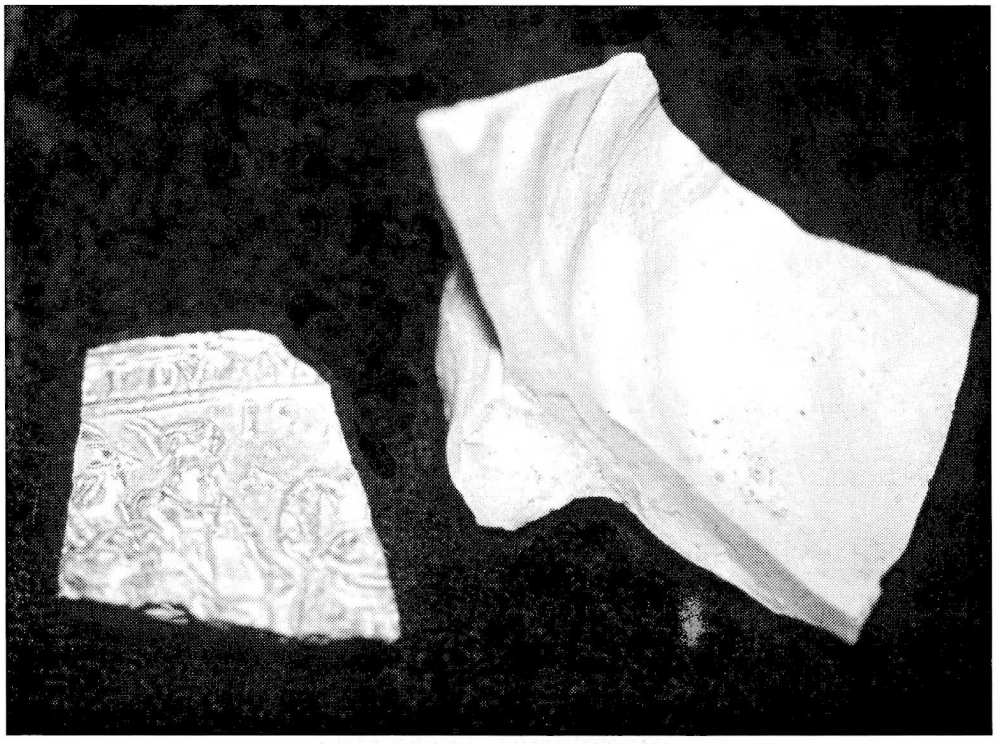

Keskiaikaista ja 1500-luvun lopun saksalaista kivisavikeramiikkaa Pernajan Gammelbyn pellolta.

maalaiskylistä talletetusta aineistosta. (Broberg & Svensson 1987, 483-487.)

Edellä esitetyn perusteella on selvää, että tarvitsemme paljon lisää kokemuksia keskiaikaisten kylä- ja kartanokohteiden kaivauksilta. Vasta näiden kokemusten avulla opimme lukemaan maastoa sekä tulkitsemaan muinaisjäännöksiä ja kaivauslöytöjä, tunnistamaan keskiaikaisen maaseutuasuinpaikan. Tehtävä on vaikea, mutta ei mahdoton. On syytä muistaa, että 15 vuotta sitten vastaava tilanne oli muinaispeltojen kohdalla ja 30 vuotta sitten myös rautakautisten asuinpaikkojen osalla. Keskiaika vaikuttaa kadonneelta, mutta näin ei varmastikaan ole, meidän on vain opittava löytämään se. Tämä siitäkin huolimatta, että vastassa on ohuita, mutta sekoittuneita kulttuurikerroksia ja jatkuva pula ajoittavista löydöistä. Yli 7500 keskiaikaista kylätonttia ja ainakin 250 asumakartanoa odottaa löytäjiään (Anthoni 1970, 264; Suomen asutus 1560-luvulla ...).

LÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Museovirasto/Arkeologian osasto:
Päivi Kankkunen: Pirkkala Tursiannotko, koekaivaus 1999.

Museovirasto/ Rakennushistorian osasto:
Georg Haggrén & Päivi Hakanpää: Espoo Kauklahti Saka. Koekaivaus 2002.
Georg Haggrén & Päivi Hakanpää: Pernaja Forsby ja Gammelby. Inventointi 2002.
Georg Haggrén & Hannele Lehtonen: Valkeakoski (ent. Sääksmäki), Jutikkalan kartano. Kaivaus 2002.
Veli-Pekka Suhonen: Vantaan Porvarinlahden kalkkiuunit ja Länsisalmen kyläntontit. Inventointi 2002.

KIRJALLISUUS

Eric Anthoni: Finlands medeltida frälse och 1500-tals adel. Skrifter utg. av SLSiF 442. Helsingfors 1970.
Anders Broberg & K. Svensson: Urban and Rural Consumption Patterns in Eastern Central Sweden Ad 1100—1700. Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society. BAR International Series 366. 1987.
Georg Haggrén: Pyhäjoki ja Näse — Perniön kaksi kuninkaankartanoa. Perniö — kuninkaan ja kartanoiden pitäjä. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. Helsinki 1997. s. 28-54.
Pentti Koivunen & Mika Sarkkinen: Haukiputaan Kellon historiallisen ajan arkeologinen tutkimus 1990—1991. Oulun yliopiston historian laitos. Arkeologian tutkimusraportti 9. Oulu 1994.
Jukka Luoto (1984a): Keskiaikaista maaseutukulttuuria valaisevia löytöjä Varsinais-Suomesta. Historiallisen ajan arkeologia Suomessa. Turun maakuntamuseo, raportteja 6. Turku 1984. s. 161-166.
Jukka Luoto (1984b): Liedon Vanhalinnan mäkilinna. SMYA 87. Helsinki 1984.
Jukka Luoto & Aki Pihlman: Ala-Satakunnan keskiaikaisten linnojen arkeologisesta taustasta. Turun historiallinen arkisto 34. Turku 1980. s. 37-51.
Teemu Mökkönen: Vanhakartanon löydöt. Perniö — kuninkaan ja kartanoiden pitäjä. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. Helsinki 1997. s. 74-83.
Marianna Niukkanen: "Al ting aer forgaengelich ..." Excavations at the Medieval Manor of Svidja in 1996—1997. Fennoscandia Archaeologica XV. Helsinki 1998. s. 59-69.
C. A. Nordman: Finlands medeltida konsthantverk. Museiverket. Helsingfors 1980.
Kirsti Närhi: Rovaniemen maalaiskunnan Ylikylän tutkimukset. Historiallisen ajan arkeologia Suomessa. Turun maakuntamuseo, raportteja 6. Turku 1984. s. 167-171.
Karim Peltonen: Melkkilän kartanolinnan varhaisvaiheet ja arkeologiset tutkimukset. Perniö — kuninkaan ja kartanoiden pitäjä. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. Helsinki 1997. s. 178-201.
Aki Pihlman: Ulvila — myöhäiskeskiaikainen taajama Kokemäenjoen varrella. Historiallisen ajan arkeologia Suomessa. Turun maakuntamuseo, raportteja 6. Turku 1984. s. 46-51.
Juhani Rinne: Suomen keskiaikaiset mäkilinnat I. Helsinki 1914.
Mats Roslund: Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300. Lund.
SKAS 4/1999. Åbo Akademin tontin tutkimukset.
Veli-Pekka Suhonen: Porvoon Husholmenin alkuperä. Muinaistutkija 4/1999. s. 18-26.
Suomen asutus 1560-luvulla. Kartasto. Toim. Eino Jutikkala & al. Suomen historiallinen seura. Käsikirjoja 7. Forssa 1973.
Jussi-Pekka Taavitsainen: Kuusiston linnan kaivauslöydöt. Turun maakuntamuseo, raportteja 3. Turku 1980.
Vesilahden Laukko. Linna, kartano, koti. AMAF IV. Kari Uotila toim. Turku 2000.

GEORG HAGGRÉN, FT
Museoviraston rakennushistorian osasto
georg.haggren@jippii.fi

POLVIJÄRVEN SOTKUMAN KARJALAINEN KERAMIIKKA

Johanna Enqvist

Tämä artikkeli käsittelee historiallisen ajan keramiikkatyyppiä, jonka tutkimus liittyy nk. Sotkuma-projektiin. Se käynnistettiin keväällä 1997 Helsingin yliopiston arkeologian laitoksen, Museoviraston ja Pohjois-Karjalan museon yhteishankkeena. Projektin tavoitteena oli tutkia Polvijärven Sotkuman alueen mahdollista rautakautista ja keskiaikaista asutusta. Juuri tätä aluetta lähdettiin tutkimaan, koska Sotkumaa pidetään historiallisten lähteiden perusteella yhtenä Pohjois-Karjalan vanhimmista kylistä. Varhaisin Sotkuman asutusta koskeva asiakirjamerkintä on vuodelta 1500 ns. Novgorodin Vatjan viidenneksen verokirjassa (Ronimus 1906), jossa mainitaan Viinilahden kylä Ruojärven luona. Veijo Saloheimon mukaan Viinilahden kylä tarkoittaa Sotkumaa. Saloheimo ajoittaa kylän synnyn jo 1400-luvulle (Saloheimo 1971:157-160.)

Joensuun yliopiston vuosina 1992-1994 toteuttamassa inventoinnissa (Poutiainen et al. 1994a) löydetty keramiikkamateriaali sekä polvijärveläisen maanviljelijän, Heikki Härkösen pelloiltaan keräämä aineisto muistutti länsi- ja eteläsuomalaista rautakautista nk. karkeaa yleiskeramiikkaa, ja tutkijat käyttivät siitä nimitystä "rautakauden tyypin keramiikka". Osa löytömateriaalista määriteltiin nk. karjalais-slaavilaiseksi keramiikaksi, joka perinteisesti ajoitetaan ristiretki- ja varhaiskeskiaikaiseksi (Uino 1992:396). Projektiin liittyen Polvijärven Sotkumassa kaivettiin Museoviraston toimesta vuosina 1997-2000 yhteensä neljässä kohteessa (Pesonen 1997; Mikkola 1999-2001). Jo vuoden 1997 kaivausten tulosten perusteella näytti ilmeiseltä, että keramiikan ja sitä kautta myös inventoitujen kohteiden ajoitusta olisi syytä tarkistaa. Esine- ja rahalöydöt sekä keramiikasta saatu karsta-ajoitus viittasivat kaikki vahvasti uuteen aikaan, 1600- ja 1700-luvuille.

Allekirjoittaneen oman tutkimuksen tavoitteena on Polvijärven Sotkuman arkeologisissa kaivauksissa (Pesonen 1997; Mikkola 1999-2001; Lavento 1997), Pohjois-Karjalan inventoinnissa 1992-94 (Poutiainen et al. 1994a) sekä Parikkalan inventoinnissa 1994-1995 (Bilund 1996) löydetyn em. keramiikan ajoituksen ja erityispiirteiden määrittely. Tarkoituksena on tarkastella kyseisen keramiikan yhteyttä karjalais-slaavilaiseen keramiikkaan ja toisaalta Suomen rautakautiseen keramiikkaan. Tavoitteena on siis erottaa eri aikakausia edustavat keramiikkatyylit toisistaan ja tutkia niiden välisiä eroja. Oletuksena oli, että suurin osa Polvijärven asuinpaikkojen ja Pohjois-Karjalan inventointikohteiden löytöaineistoista edustaisi uuden ajan keramiikkatyyppiä, ja että se eroaisi rautakautisesta keramiikasta tietyillä, määriteltävissä ja kuvattavissa olevilla tavoilla. Tutkimuksen tavoite käytännön

tasolla on siis uuteen aikaan ajoittuvan keramiikan tunnistamisen ja määrittelemisen helpottaminen Itä-Suomen arkeologisen aineiston tutkimuksessa ja kenttätöiden yhteydessä.

Tutkimushistoriaa: karjalais-slaavilainen ja Itämerenkeramiikka

Karjalais-slaavilainen tai loogisemmin slaavilais-karjalainen keramiikka tai lyhyemmin karjalainen keramiikka ja sen kehitys liitetään ns. Muinais-Karjalan nousuun ja kukoistukseen n. 1000-1300 jKr. eli Laatokan luoteisrannan omaleimaisena pidettyyn arkeologiseen kulttuuriin (Carpelan 1980:196; Koĉkurkina 1982:126-132; Saksa 1984, 1985, 1992; Spiridonov 1992:564; Uino 1992:607, 1997:396-397). Tämän pyörällä valmistetun keramiikkatyypin ajatellaan syrjäyttävän vanhemman, käsin muotoillun, rautakauden tyypin keramiikan jo 900-luvun puolivälissä (Kirpiĉnikov 1985:20; Rjabinin 1985:37). Keramiikkatyypin nimi ja yhteys Muinais-Karjalaan kertovat paljon aikaisemman tutkimuksen painopisteistä ja mielenkiinnon kohteista. Keramiikkatyyli ei kuitenkaan ole erityisen tyypillistä vain tälle alueelle, sillä samankaltaista, slaavilaisvaikutteista keramiikkaa esiintyy kaikkialla Itämeren ympäristössä viikinkiajalta lähtien. Karjalais-slaavilainen keramiikka on valmistettu kääntöpyörällä eli ns. hitaalla pyörällä tai nopeasti pyörivällä, varsinaisella dreijalla. Näiden kahden valmistusmenetelmän määrittäminen, nimenomaan erottaminen toisistaan, ei ole välttämättä mahdollista. Hidas pyörä tarkoittaa pyöritettävää levyä, jonka päälle astia on asetettu käsittelyn helpottamiseksi. Astia voi olla valmistettu vyötekniikalla tai yhdestä möykystä, ja se lähinnä viimeistellään levyn päällä. Kääntöpyörän päällä valmistetun astian pohjassa saattaa olla pyörän keskiön jättämä painauma, jota voi siis pitää jonkinlaisena valmistusmenetelmän indikaattorina. (Stenholm 1976:257-258.) Varsinaisella dreijalla savenvalaminen taas perustuu siihen, että astia saatetaan pyörimään vähintään tietyllä nopeudella, jolloin keskipakoisvoimaa voidaan hyödyntää astian muotoilussa. Tällä tavoin saadaan aikaan astioita, joiden seinämät ovat tasaisen paksuja ja astioiden olemus on säännöllinen – jopa teollinen. Kummankin menetelmän jäljiltä astian pinnoissa on havaittavissa vaakasuoria uria, ns. dreijausjälkiä. (Shepard 1976:61-63.) Esimerkiksi ruotsalaisissa keramiikkatutkimuksissa ei valmistusmenetelmiä ole yleensä yritettykään erottaa, vaan kaikki pyörällä valmistettu keramiikka on niputettu samaan kategoriaan (Forsström 1976:34-35.) Osin varmaan juuri tästäkin syystä on epäselvää milloin nopea dreija on tarkalleen ottaen tullut käyttöön – tämän hetkisen käsityksen mukaan Pohjoismaissa vasta keskiajalla (Selling 1955:229).

Itämeren piirin läntisissä osissa, Ruotsissa ja Tanskassa slaavilaisperäistä tai –vaikutteista vanhempaa mustasavikeramiikkaa kutsutaan vendiläiseksi keramiikaksi (esim. Broberg 1981:28; Forsström 1976:67; Bencard – Roesdahl 1972), Pohjois-Saksan alueella vaikuttaneiden vendien mukaan. Siitä käytetään myös termiä AII-keramiikka ruotsalaisen tutkijan, Dagmar Sellingin väitöskirjassaan esittelemän ruotsalaisen viikinki- ja varhaiskeskiaikaisen keramiikka-aineiston ns. ABC-jaottelun perusteella (Selling 1955). Voidaan puhua myös Itämerenkeramiikasta (Liebgott 1989:294-295; Sporsén 1981: 69), joka on ehkä onnistunein ja kuvaavin termi. Ruotsissa itämerenkeramiikkaa esiintyy yleisesti keskiaikaisten kaupunkien kerrostumissa 900-luvulta 1200-luvun loppuun (Carlsson 1982;

Forsström 1976:174, 180; Selling 1955: 225-227; Stenholm 1976:252; Wahlöö 1976: fig. 1-113). Typologisten seikkojen ja mineralogisten analyysien perusteella näyttää siltä, että tätä keramiikka on tuotu Ruotsiin, mutta sitä on valmistettu myös paikan päällä (Broberg 1981: 29; Forsström 1976:68). Erityisesti juuri provenienssi on ollut ruotsalaisten tutkijoiden kiinnostuksen kohteena. Lundin yliopistossa on paraikaa käynnissä Itämerenkeramiikka-projekti, jonka yhtenä tavoitteena on selvittää tätä kysymystä luonnontieteellisten menetelmien avulla (Lundin yliopiston keramiikkalaboratorion kotisivut: http://www.geol.lu.se/personal/kfl/kfl.htm). Ruotsin tilannetta vastaavia keskiaikaisia kaupunkikonteksteja on Suomen puolelta rajoitetusti, mutta näistä yhteyksistä on kuitenkin löydetty mahdollisesti Itämerenkeramiikaksi määriteltävissä olevaa vanhempaa mustasavikeramiikkaa (Pihlman 1982: 106, 1986:156 ja 1989:98). Itämeren piirin eteläosissa, Saksassa ja Puolassa sekä itäosissa, Baltian maissa ja Luoteis-Venäjällä puhutaan slaavilaisesta keramiikasta, sikäli että sen esiintymisen näillä alueilla katsotaan olevan yhteydessä myös slaavilaisten heimojen asuinalueisiin (esim. Carpelan 1980: 196; Nosov 1980:60, 1990:81-82; Schuldt 1964; Selirand 1992; Tvauri 2000). Slaavilais-karjalainen keramiikka voidaan siis määritellä myös Itämerenkeramiikan itäiseksi tai vielä tarkemmin, koilliseksi haaraksi.

Itämerenkeramiikan tutkimus on vielä vailla suurempaa synteesiä, joka summaisi Itämeren piirin eri maiden tutkimustuloksia. Tutkijat ovat siis tahoillaan tutkineet loppujen lopuksi melko yhtenäistä ilmiötä, mutta korostaneet kukin joitakin erityispiirteitä ja nimenneet keramiikkatyypin aina uudelleen. Olisi varmaankin oleellista Itämerenkeramiikan alueellisten erojen korostamisen asemasta tai sen lisäksi kiinnittää huomiota myös keramiikkatyypin yhtenäisyyteen hyvin laajoilla alueilla Itämeren ympäristössä. Sama pätee varmaan myös moniin muihin materiaalisen kulttuurin muotoihin Pohjois-Euroopassa rautakauden lopulla ja varhaiskeskiajalla.

Polvijärven keramiikan erityispiirteet

Polvijärven Sotkumassa kaivettiin siis Sotkuma-projektin puitteissa yhteensä neljällä kohteella. Kylänlampi 2, Lamminniemi ja Iljala 1 ja 2 sijaitsevat Viinijärven Kylänlampi-nimisen lahden itä- ja länsirannoilla. Lisäksi Helsingin yliopiston arkeologian laitos on tehnyt opetuskaivauksia Polvijärven Multavierun kivikautisella asuinpaikalla, jonka ylemmistä kerroksista löytyi myös tätä karjalaista keramiikkaa (Lavento 1997). Sotkuman Lamminniemessä olevaa ortodoksikalmistoa on myös tutkittu Pohjois-Karjalan Museon toimesta.

Kuten edellä mainittiin, kohteiden muu löytömateriaali viittasi vahvasti historialliseen aikaan. Tyypillisiä löytöjä olivat pronssiset ristiriipukset, napit, rautaesineiden katkelmat, taso- ja astialasi, liitupiipun katkelmat, tuluspii, lasitettu punasavikeramiikka, posliini ja fajanssi sekä palanut savi. Kylänlammen itärannan kohteilta löytyneet rahat ajoittuvat 1600-luvun loppuun ja 1700-luvulle, ja Iljalan hopearaha-aarteeseen kuuluvat rahat ovat vuosilta 1664-1762. (Pesonen 1998:81; Mikkola 2001) Vaikeammin ajoitettavia löytöjä ovat mm. lasihelmet ja kvartsin kappaleet, jossain määrin myös epämääräiset rautaesineiden fragmentit.

Osa keramiikasta muistutti siis länsisuomalaista rautakauden karkeaa käyt-

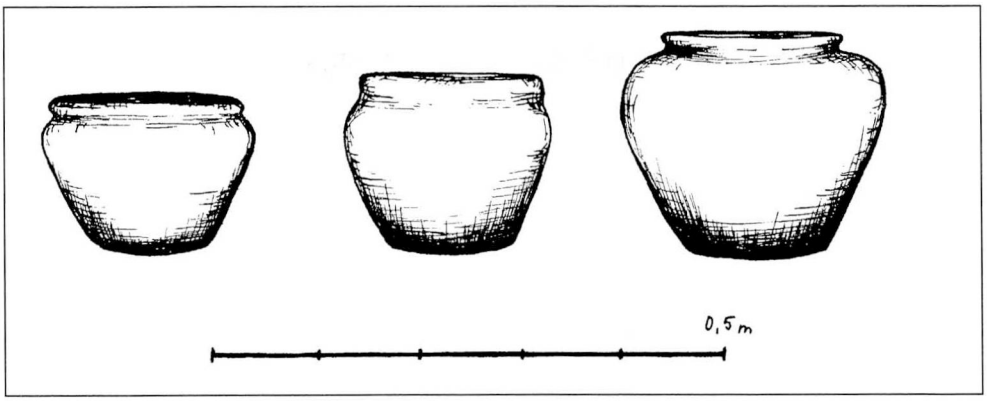

Nuorempaa karjalaista keramiikkaa – Polvijärven Sotkumasta löydettyjen keramiikan palasten perusteella tehtyjä rekonstruktioehdotuksia. (Piirt. J. Enqvist)

tökeramiikkaa, ja nimettiin tästä syystä "rautakauden tyypin keramiikaksi". Kaikki Polvijärveltä kerätyt keramiikanpalat ovat kuitenkin peräisin pyörällä valmistetuista astioista, joten termi on harhaanjohtava. Varsinaisessa typologisessa tutkimuksessa ovat mukana vain reunapalat, joita on Polvijärveltä yhteensä 110 kpl. Reunapaloissa on tarkasteltu 20:tä muuttujaa. Keramiikka on tyypiltään hyvin yhtenäistä kaikilla kohteilla, ja tunnusomaisin piirre tälle lasittamattomalle harmaasavikeramiikalle on usein hyvin voimakkaasti profiloitu astian reuna. Muita ominaisuuksia ovat suhteellisen kova poltto, hienorakeinen hiekka- ja/tai kiillesekoite, punertavanruskeasta tummanruskeaan - lähes mustaan vaihteleva väri ja dreijausjäljet. Pintaa ei ole yleensä erityisemmin käsitelty. Yhdessäkään löydetyssä reuna- tai kylkipalassa ei ole koristelua, ja kaikki pohjapalat ovat tasapohjaisista alaspäin kapenevista astioista. Keskimääräinen suun halkaisija on 19,5 cm ja pohjan 11,5 cm. Yksittäiset, pienet kylkipalat saattavat muistuttaa paljonkin rautakautista karkeaa käyttökeramiikkaa, varsinkin jos ne ovat pinnoiltaan deformoituneita, karstaisia ja nokisia, jolloin dreijausjälkiä on vaikea havaita. Dreijausjälkien lisäksi olennaisia erottavia piirteitä ovat savimassan parempi poltto ja tiiviys sekä hienompirakeinen ja harvempi sekoite, tosin joukossa on myös astioita, joissa sekoitteena on käytetty karkeampaa kivimurskaa. Korostettakoon, että määritelmät ovat vain aineistossa havaittuja tendenssejä – poikkeuksia löytyy varmasti aina. Astiamuoto on ollut pulleaolkainen, alaspäin kapeneva ja reunoiltaan profiloitu. Reunan muoto on yleisimmin suureunasta paksunnettu ja suureunan päältä tasainen. Myös kuperaa, koveraa ja urallista päällistä esiintyy. Suureuna on suhteellisen kapea ja varsinaista kaulaosaa ei ole. Astiat eivät todennäköisesti ole olleet kovin korkeita.

Em. kaltaisen keramiikan lisäksi löytyi muutama pala dreijattua valkosavikeramiikkaa. Valkosavikeramiikka on useimmiten käsitelty savimassan väristä vähän tai ei ollenkaan poikkeavalla slipillä molemmilta pinnoiltaan ja reunapalojen muodot viittaavat edellisten kaltaisten astiamuotojen lisäksi mm. mahdollisesti kannellisiin ruukkuihin.

Karjalainen keramiikka muilla kohteilla Itä-Suomessa ja Luovutetussa Karjalassa

Pohjois-Karjalan inventoinnissa 1992-94 kyseistä keramiikkaa löytyi Tohmajärven, Tuupovaaran, Värtsilän, Ilomantsin, Kiteen ja Kesälahden kuntien alueilta (Poutiainen et al. 1994a ja 1994b). Näiden kohteiden lisäksi tutkimuksessa ovat mukana Parikkalan inventoinnissa 1994-95 (Bilund 1996) rautakautisiksi/varhaiskeskiaikaisiksi määritellyt kohteet, joilta löytyi myös ns. "rautakauden tyypin keramiikkaa". Savosta on tutkittu historialliseen aikaan ajoitetun Enonkosken Simanalan röykkiökaivauksen (Sepänmaa 1996a ja 1996b) keramiikka-aineisto sekä Mikkelin alueelta neljän nuoremman rautakauden kohteen keramiikat. Ongelmana oli nimenomaan todennäköisimmin todella rautakauteen ajoittuvan keramiikan vähäisyys. Vanhemman vertailumateriaalin kartuttamiseksi tutkittiin myös muutamia Luovutetun Karjalan kohteita Käkisalmesta, Räisälästä ja Pyhäjärveltä. Luovutetun Karjalan aineisto sisältää ongelmansa, mutta on hyvin runsas ja monipuolinen. Karjalan viikinki- ja ristiretkiaikaisilta kohteilta on talletettu kiloittain keramiikkaa, mutta koska suurin osa on kerätty jo 1800-luvulla, ovat löytötiedot usein puutteellisia (Schvindt 1893).

Typologisen tutkimuksen yhteydessä muodostui karkea tyyppijako, jossa mm. Polvijärveltä löytynyt keramiikka (mukaan lukien valkosavikeramiikka) edustaa nuorempaa karjalaista keramiikkatyyppiä, ns. slaavilais-karjalainen keramiikka on tutkimuksessa vanhempaa karjalaista keramiikkaa, ja rautakauden tyypin keramiikalla tarkoitetaan "perinteistä", käsin muovailtua, länsisuomalaista rautakauden karkeaa käyttökeramiikkaa muistuttavaa keramiikkaa. Korostettakoon tässä yhteydessä ns. rautakauden tyypin keramiikan määritelmää, koska tätä termiä, erityisesti lainausmerkeissä, on viljelty hyvin kirjavasti erilaisissa yhteyksissä (esim. Poutiainen et al. 1994b; Poutiainen 1996; Sepänmaa 1996b; Bilund 1996). Vaikuttaa siltä, että "rautakauden tyypin keramiikaksi" on luokiteltu kaikkea lasittamatonta harmaasavikeramiikkaa, jota Itä-Suomesta löytyy eli käsin muovailtua, länsisuomalaista rautakauden keramiikkaa muistuttavaa keramiikkaa sekä vanhempaa ja nuorempaa karjalaista keramiikkaa (Pesonen 1998:85).

Polvijärven keramiikkaa vastaavaa, nuorempaa karjalaista keramiikkaa löytyi kaikilta muiltakin kohteilta. Pohjois-Karjalan kohteilla se esiintyi ainoana keramiikkatyyppinä eli joukossa ei havaittu vanhempien tyyppien edustajia. Mikkelin ja Luovutetun Karjalan kohteilla taas esiintyi kaikkia em. keramiikkatyyppejä.

Karjalaisen keramiikan ajoitus

Polvijärven kaivausten yhteydessä teetettiin myös muutamia luonnontieteellisiä ajoituksia, jotka antavat suuntaviivoja nuoremman karjalaisen keramiikan ajoitusta pohdittaessa. Kylänlammen kaivausten yhteydessä ajoitetut viisi radiohiiliajoitusnäytettä, joista kaksi keramiikan karstasta, loput kontekseista, viittaavat kalibroituina vahvasti uuteen aikaan – lähinnä 1600-luvun lopulle ja 1700-luvulle (Pesonen 1998: 84). Iljala 1:n kaivauksilta saatu puunäyte ajoitettiin dendrokronologisesti ja tulokseksi saatiin varhaisin mahdollinen kaatovuosi 1687 (Zetterberg 2000). Polvijärven kaivauskonteksteista ajoitettiin myös muutamia sellaisia, joissa karjalaisen keramiikan asemasta esiin-

tyy vain punasavikeramiikkaa. Nämä osoittautuivat vieläkin nuoremmiksi ajoittuen 1700-luvun puolivälistä eteenpäin. Ajoitustulosten perusteella voidaan todeta nuoremman karjalaisen keramiikan olleen Polvijärvellä käytössä ainakin 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa. Nuoremmat ajoitustulokset konteksteista, joissa keramiikkaa ei enää esiinny voivat viitata sen korvautumiseen nuoremmalla punasavikeramiikalla 1700-luvun puolivälistä lähtien. (Pesonen 1998:84; Zetterberg 2000.)

Myös muiden karjalaista keramiikkaa sisältävien kohteiden ajoitukset ovat samansuuntaisia:
Enonkosken Simanalan röykkiön kaivausten yhteydessä otettiin röykkiön rakenteeseen kuuluneesta puurakenteesta radiohiilinäyte. Kalibroidun ajoituksen perusteella hirsi on joko vuoden 1500 tai 1600 jKr. tienoilta (Sepänmaa 1996b: 35). Uukuniemen Papinniemen historiallisen ajan kirkon- ja asuinpaikkaa sekä kalmistoa on kaivettu Turun yliopiston toimesta, ja sieltä taltioitu keramiikka on ilmeisesti hyvin samankaltaista kuin Polvijärvellä. Muinaisjäännöskokonaisuus ajoittuu 1500-luvulle ja 1600-luvun alkuun (Laakso 1997, 1998, 1999).

Toisaalta saviastioita on valmistettu perinteisin menetelmin paikoitellen lähes nykyaikaan asti.
Sireliuksen kuvauksen mukaan saviastioita on valmistettu kääntöpyörällä vielä 1800-luvun lopulla Salmin Lunkulansaaressa (Sirelius 1921:35-37) ja Andres Tvaurin mukaan myös Virossa slaavilaistyyppistä keramiikkaa on valmistettu traditionaalisin menetelmin maaseudulla vielä 1900-luvulla (Tvauri 2000:119). Samankaltaisia esimerkkejä löytyy myös idempää Venäjältä (Carpelan 2000: suull. tied.).

Mitä tulee rautakauden tyypin keramiikan ajoitukseen, erityisesti sen käytön loppumisajankohtaan, on sitä tämän tutkimusaineiston nojalla mahdotonta määritellä. Ainakaan sitä ei Polvijärven uuden ajan kohteilla esiinny. Käkisalmesta ja Räisälästä löydetystä rautakauden tyypin keramiikasta teetetyt karstaajoitukset sijoittuvat kalibroituina välille 500-900 jKr. (Uino 1997:396). Korvautuuko käsin tehty keramiikka Itä-Suomessakin pyörällä tehdyllä keramiikalla jo ristiretkiajalle tultaessa vai jatkuuko traditio paikoitellen, ja jos jatkuu, niin kuinka kauan?

Ongelmallista on myös pyörällä tehdyn keramiikan ajoittaminen. Mikäli sitä on valmistettu 900-luvun puolivälistä 1900-luvulle asti, aikajana käsittää 1000 vuotta. Tuhannen vuoden aikana on varmasti tapahtunut paljon muutoksia, joista tässä tutkimuksessa olevan aineiston perusteella voidaan tavoittaa vain muutamia. Yleisenä tendenssinä näyttää olevan astioiden muodon ja koristelun yksinkertaistuminen nykyaikaa kohti kuljettaessa. Viikinkiaikaisista, kääntöpyörällä valmistetuista runsaastikin koristelluista astioista päädytään dreijattuihin, koristelemattomiin, hyvin yksinkertaisiin "massatuotteisiin".

Tyypeistä tulkintoihin

Parhaimmillaankin typologinen tutkimus kertoo vain sen millaisia ominaisuuksia tiettynä aikana, tietyllä alueella käytetyllä keramiikalla on, ja nostaa esiin piirteitä, joilla voi olla merkitystä itäsuomalaisen, lasittamattoman harmaasavikeramiikan ajoitusta pohdittaessa. Mitään muuta pelkkä typologinen tutkimus ja siinä esiintyvät tyypit eivät välttämättä merkitse.

Keramiikkatyyppien merkitystä pohdittaessa on esihistorialliseen ja historialliseen aikaan suuntautuneiden tutkijoiden lähestymistavoilla mielenkiintoisia eroja. Kahden tutkimustradition väliset erilaiset painotukset korostuvat juuri rajavyöhykkeellä: rautakauden lopulla ja varhaiskeskiajalla. Esihistoriallisen keramiikan tutkijat ovat perinteisesti nähneet tietyt keramiikkatyypit, kärjistetysti ilmaistuna, jonkin tietyn ihmisryhmän tai –yhteisön symboleina. Keramiikkatyyppi on ikään kuin personoitu, ja siihen on voitu liittää hyvinkin inhimillisiä piirteitä. Keramiikkatyypit saattavat siten kehittyä, kukoistaa ja rappeutua eli niillä on samanlainen elämänkaari kuin ihmiselläkin tai tyypin edustamalla ihmisryhmällä. Historiallisen ajan keramiikan tutkijat taas suhtautuvat keramiikkaan ennemminkin hyödykkeenä ja välineenä, jolla ei ole luonnollista kehityskaarta, vaan jota ihminen tietoisesti manipuloi ja hyödyntää muuttuvien tarpeittensa mukaan. Pitäisikö tästä päätellä, että keramiikan merkitys on siis muuttunut esihistorialliselta ajalta nykypäivää kohti kuljettaessa?

Todennäköisempää on kai se, että ihmisiä ympäröivillä arkisilla esineillä voi olla lukuisia merkityksiä ja tehtäviä, vaikka ne meidän näkökulmastamme näennäisesti kuuluisivatkin vain yhteen tiettyyn kategoriaan. Materiaalinen maailma ja esineet saavat merkityksiä useilla eri tasoilla, ja merkitykset muuttuvat kontekstin mukana. Esineet ovat olleet osa mennyttä todellisuutta ja sen eri osia: ekosysteemiä, ympäristöä sekä yksittäisen ihmisen ja ihmisryhmän kokemusmaailmaa. Arkeologisen tutkimuksen kohteena olevilla artefakteilla on myös oma löytökontekstinsa ja asemansa arkeologisen maailman teoreettisessa viitekehyksessä. Voidaan myös sanoa, että yksittäisellä esineellä on oma elämänsä, joka alkaa sen valmistuksesta ja mahdollisesti jatkuu edelleen. Loppujen lopuksi tulisi kai pyrkiä kertomaan jotakin myös ihmisistä, jotka keramiikka ovat valmistaneet ja käyttäneet. Sitä tarkoitusta eivät typologinen tutkimus ja sen tulokset sellaisenaan täytä, mutta ne voivat toimia lähtökohtana.

Polvijärven rautakautiset/varhaiskeskiaikaiset kohteet osoittautuivat siis huomattavasti nuoremmiksi ja joidenkin mielestä ehkä samalla vähemmän kiinnostaviksi. Historiallisen ajan materiaali esiintyy arkeologisissa tutkimuksissa usein jonkinlaisena taustakohinana, jonka joukosta jokin arvokkaampi pyritään nostamaan esiin. Tässä tapauksessa rautakautta metsästävät tutkijat kiinnittivät huomion vain rautakautiselta vaikuttavaan fraktioon ja kohteiden kokonaiskuva jäi hahmottumatta. "Rautakautisesta" on tullut ajoittavan termin lisäksi, tai jopa sen asemasta, materiaalisen kulttuurin olemusta kuvaava määritelmä. Monet ilmiöt voivat vaikuttaa kovin rautakautisilta, mutta ajoittua useita vuosisatoja myöhäisemmiksi. Olisiko kuitenkin arvokkaampaa tuntea jonkin pienemmän alueellisen kokonaisuuden historia ja pyrkiä ymmärtämään mahdollisimman monia siihen vaikuttaneita prosesseja sekä ihmisen vaikutusta kokonaisvaltaisemmin kuin etsiä aina sitä jotakin vanhinta, ensimmäistä tai ennennäkemätöntä?

Lähteet

Suulliset tiedonannot

9.11. 2000: Carpelan, Christian FL, Helsingin yliopisto/Kulttuurien tutkimuksen laitos/ Arkeologian oppiaine

Painamattomat lähteet

Laakso, V. 1997: Uukuniemen Papinniemi. Arkeologinen koekaivaus historiallisen ajan kirkon- ja asuinpaikalla. Kaivauskertomus Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkistossa.
Laakso, V. 1998: Uukuniemi Papinniemi. Historiallisen ajan asuinpaikan kaivaus. Kaivauskertomus Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkistossa.
Laakso, V. 1999: Uukuniemi Papinniemi. Arkeologinen kaivaus historiallisen ajan asuinpaikalla ja kalmistossa. Kaivauskertomus Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkistossa.
Lavento, M. 1997: Polvijärvi Kinahmo Multavieru. Kivikautisen ja varhaismetallikautisen asuinpaikan kaivaus. Kaivauskertomus Helsingin yliopiston arkeologian oppiaineen arkistossa.
Mikkola, E. 1999: Polvijärvi [10] Lamminniemi. Historiallisen ajan asuinpaikan kaivaus 12.6.-12.7.1998. Kaivauskertomus Museoviraston arkeologian osaston arkistossa.
Mikkola, E. 2000: Polvijärvi Sotkuma Iljala 1 ja 2. Historiallisen ajan asuinpaikkojen sekä hopearaha-aarteen löytöpaikan tutkimukset. Kaivauskertomus Museoviraston arkeologian osaston arkistossa.
Mikkola, E. 2001: Polvijärvi Sotkuma Iljala 1. Historiallisen ajan asuinpaikan ja hopearaha-aarteen löytöpaikan kaivaukset 8.6.-14.7.2000. Kaivauskertomus Museoviraston arkeologian osaston arkistossa.
Pesonen, P. 1997: Polvijärvi [12] Kylänlampi 2. Historiallisen ajan asuinpaikan kaivaus. Kaivauskertomus Museoviraston arkeologian osaston arkistossa.
Poutiainen, H. – Koponen, M. – Kupiainen, R. 1994a: Pohjois-Karjalan metallikautisen ja keskiaikaisen asutuksen avainalueiden arkeologinen inventointi 1992-1994. Inventointikertomus Museoviraston arkeologian osaston arkistossa.
Sepänmaa, T. 1996a: Enonkoski Simanala Pitkälahti. Röykkiön kaivaus. Kaivauskertomus Museoviraston arkeologian osaston arkistossa.
Zetterberg, P. 2000: Sotkuman Iljalan (Polvijärvi) historiallisen ajan asuinpaikkakaivauksen puulöytöjen iänmääritys, dendrokronologiset ajoitukset FIP6601-FIP6603. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitos, Ekologian osasto, Dendrokronologian laboratorio, ajoitusseloste 173.

Painetut lähteet

Bencard, M. – Roesdahl E. 1972: Dansk middelaldertøj 1050-1550. Jysk Arkæologisk Selskabs Håndbøger I.
Bilund, A. 1996: Parikkalan muinaisjäännösinventointi 1994-1995. Sihti 4.
Broberg, B. – Hasselmo, M. 1981: Keramik, kammar och skor från 7 medeltida städer. Fyndstudie. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer Rapport. Medeltidsstaden 30.
Carlsson, K. 1982: Importkeramik i Gamla Lödöse. Lödöse – västsvensk medeltidsstad III: 2. Motala.
Carpelan, C. 1980: Contacts in the Northern Baltic Region as Shown by Ceramics. Fenno-ugri et slavi 1978. Hyal moniste 22.
Forsström, M. 1976: Keramik från Visby. En modell för databehandling av arkeologiskt fyndmaterial från medeltiden. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8 minore: N° 5.
Kirpičnikov, A. N. 1985: Rannesredenevekovaja Ladoga (itogi arheologičeskih issledovanij). Srednevekovaja Ladoga. Leningrad.
Kočkurkina, S.I. 1982: Drevnjaja Korela. Leningrad.
Liebgott, N.-K.1989: Dansk middelalderarkælogi. København.
Nosov, E. N. 1980: International Trade Routes and Early Urban Centres in the North of Ancient Russia. Fenno-ugri et slavi 1978. Hyal moniste 22.
Nosov, E. N. 1990: Traces of Finno-Ugrian Culture in Novgorod. Fenno-ugri et slavi 1988. Papers presented by the participants in the Finnish-Soviet archaeological Symposium "Studies in the material Culture of the Peoples of Eastern and Northern Europe" 10-16 May 1988 in the National Museum of Finland. Iskos 9.
Pesonen, P. 1998: Karjalaista keramiikkaa Polvijärven Sotkumasta. Historiallisen ajan asuinpaikan kaivaustuloksia. Kentältä poimittua 4. Kirjoitelmia arkeologian alalta. Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja N:o 7.
Pihlman, A. 1982: Ulvila – Myöhäiskeskiaikainen taajama Kokemäenjoen varrella. Historiallinen arkisto 78.

Pihlman, A. 1986: Analyysi. Keskiajan kaupungit 3, Turku.
Pihlman, A. 1989: Saviastiat. - Lerkärl. Turun Mätäjärvi. - Mätäjärvi i Åbo. TMM/ÅLM raportteja/rapport 10.
Poutiainen, H. - Grönlund, E. - Koponen, M. – Kupiainen, R. 1994b: Havaintoja Pohjois-Karjalan asutus- ja viljelyhistoriasta. Kentältä poimittua 2. Kirjoitelmia arkeologian alalta. Museovirasto, Arkeologian osasto julkaisu N:o 4.
Poutiainen, H. 1996: Ajatuksia ja arveluita Etelä-Savon rautakautisesta asutuksesta. Sihti 4.
Rjabinin, E. A. 1985: Novie otkritija v Staroi Ladoge. Srednevekovaja Ladoga. Leningrad.
Ronimus, J. V. 1906: Novgorodin vatjalaisen viidenneksen verokirja v. 1500 ja Karjalan silloinen asutus. Joensuu.
Saksa, A. 1984: Medieval Karelia on European Trade Routes. Fenno-ugri et slavi 1983. Papers presented by participants in the Soviet-Finnish Symposium "Trade, Exchange and Culture Relations of the Peoples of Fennoscandia and Eastern Europe" 9-13 May 1983 in the Hanasaari Congress Center. Iskos 4.
Saksa, A. 1985: Results and perspectives of archaeological studies on the Karelian Isthmus. FA II.
Saksa, A. 1992: Karjala ennen kolmatta ristiretkeä. Suomen varhaishistoria. Tornion kongressi 14.-16.6. 1991. (toim.) Julku, Kyösti. Studia historica septentrionalia 21.
Saloheimo, V. 1971: Pohjois-Karjalan asutusmuodot 1600-luvulla. Joensuu.
Selirand, J. 1992: Itämerensuomalaiset ja itäslaavilaiset. Suomen varhaishistoria. Tornion kongressi 14.-16.6. 1991. (toim.) Julku, Kyösti. Studia historica septentrionalia 21.
Selling, D. 1955: Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden. Stockholm.
Sepänmaa, T. 1996b: Myöhäiskeskiaikainen röykkiö Enonkoskella. Sihti 4.
Shepard, A. O. 1976: Ceramics for the archaeologist. Carnegie Institution of Washington. Publication 609.
Schuldt, E. 1964: Slawische töpferei in Mecklenburg. Bildkataloge des Museums für Ur- und Frühgeschichte Schwerin 7.
Schvindt, T. 1893: Tietoja Karjalan rautakaudesta Käkisalmen kihlakunnan alalta saatujen löytöjen mukaan. SMYA XIII.
Sirelius, U.T. 1921: Suomen kansanomaista kulttuuria. Esineellisen kansatieteen tuloksia II. Helsinki.
Spiridonov, A.M. 1992: Karelians in the North of Fennoscandia in the 11-13th Centuries - a View from the East. Suomen varhaishistoria. Tornion kongressi 14.-16.6. 1991. (toim.) Julku, Kyösti. Studia historica septentrionalia 21.

Sporsén, P. 1981: Den västslaviska keramiken i Mecklenburg, Schleswig-Holstein och Pommern, dess form och ornamentik, samt de skandinaviskt/slaviska forbindelserna under vikingatid och tidig medeltid. D1-uppsats framlagd vid seminariet i Arkeologi, särskild nordeuropeisk vid Stockholms Universitet.
Stenholm, L. 1976: Hushållskärl av äldre svartgods. Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. Archaeologica Lundensia VII.
Tvauri, A. 2000: Loode-vene päritolu slaavi keraamika Eestis 11.-16. sajandil. Eesti Arheoloogia Ajakiri, 2000, 4/2.
Uino, P. 1992: On the sources and research problems of the iron age in Karelia. Cultural heritage of the finno-ugrians and slavs.(ed.) Lang, G. - Selirand, J.. Tallinn.
Uino, P. 1997: Ancient Karelia. Archaeological studies. Muinais-Karjala. Arkeologisia tutkimuksia. SMYA 104.
Wahlöö, C. 1976: Keramik 1000-1600 i svenska fynd. Archaeologica Lundensia VI.

HuK JOHANNA ENQVIST

HY/Kulttuurien tutkimuksen laitos/
Arkeologian oppiaine,
joenqvist@hotmail.com

UUDEN AJAN ALUN KERAMIIKKA VARALLISUUDEN MITTARINA

Marianna Niukkanen

Arkeologiset kulutusmallit ja sosioekonominen status

Kulutusmalleja ja sosioekonomisen statuksen ilmenemistä historiallisen ajan keramiikka-aineistoissa alettiin tutkia Yhdysvalloissa 1970-luvulla (esim. South 1977, Miller 1980). Sittemmin aiheesta on julkaistu myös mm. ruotsalaisia tutkimuksia (esim. Broberg & Svensson 1987, Hållans & Andersson 1992, Rosén 1995 & 1999, Carlsson & Rosén 2002). Kulutusmalleilla tarkoitetaan niitä käyttäytymismalleja, joita kuluttaja noudattaa hankkiessaan, käyttäessään, arvottaessaan ja hylätessään erilaisia tuotteita ja hyödykkeitä. Arkeologisissa kulutusmalleissa keskitytään yleensä esineen hankkimiseen ja hylkäämiseen liittyviin kysymyksiin.

Kulutusta tutkittaessa on otettava huomioon talouden mahdollisuudet ostaa tuotteita, talouden rakenne ja elinkaari sekä sen sosiaalinen ja taloudellinen status. Tavaroita hankittaessa tietyt vaihtoehdot on tietoisesti valittu ja toiset hylätty, koska ne eivät ole sopineet sosiaaliseen tilanteeseen tai koska ne ovat olleet liian kalliita. Taloudellisella statuksella tarkoitetaan lähinnä kuluttajien välisiä tulo- ja varallisuuseroja (ostovoimaa), kun taas sosiaalinen status käsittää "nimen", arvostuksen ja aseman yhteisössä. Henkilöt, joilla oli sama sosiaalinen ja taloudellinen eli sosioekonominen status, pyrkivät todennäköisesti osoittamaan kuulumistaan tiettyyn luokkaan samankaltaisilla kulutusvalinnoilla. (Henry 1991: 6; Hållans & Andersson 1992: 199-201.) Toisaalta on otettava huomioon mahdollinen pyrkimys osoittaa todellista korkeampaa statusta, jolloin materiaalinen kulttuuri voidaan nähdä siltana todellisen ja tavoitellun tilanteen välillä. (Rosén 1999: 17.)

Sosioekonomisen statuksen mittaaminen

Sosioekonominen status on suhteellinen käsite, joka ei ole mitattavissa absoluuttisella asteikolla. Aikanaan yhteisön muut jäsenet ovat määritelleet sen. Lisäksi statuksen osoittaminen materiaalisen kulttuurin kautta on vaihdellut eri aikoina ja tilanteissa. Voimakkaiden sosiaalisten konfliktien ja nopeiden yhteiskunnallisten muutosten aikakausina tarve kasvoi. Päinvastoin oli staattisissa yhteisöissä, joissa ihmiset tunsivat hyvin toisensa. Toisaalta statuksen osoittamista voitiin käyttää myös tietoiseen konfliktien luomiseen tai tasapainon säilyttämiseen. (Rosén 1999: 16.)

Sosioekonomista statusta pystyy arkeologiassa vain harvoin yhdistämään

yksilöön. Pienin havainnoitava yksikkö on talous, joka toisaalta koostui useista yksilöistä, joiden status oli erilainen. Talouden status määräytyi "perheenpään" mukaan, joka ei kuitenkaan ollut välttämättä se henkilö, joka hankki talouteen hyödykkeet. Talouksien sosioekonomisesta statuksesta on mahdollista saada tietoa asiakirjalähteistä, joiden perusteella taloudet voidaan asettaa suhteelliseen järjestykseen. Lähteinä voidaan käyttää esimerkiksi tonttikarttoja, henkikirjoja ja perunkirjoituksia ja perusteina esimerkiksi tontin kokoa ja sen sijaintia, tontilla olleita rakennuksia, omistajan henkilökohtaista omaisuutta, talouden palveluksessa ollutta työvoimaa sekä tontin omistajan harjoittamaa kauppaa ja hänen yhteiskunnallisia tehtäviään. On kuitenkin huomattava, että korkea taloudellinen status ei välttämättä merkinnyt korkeaa sosiaalista tai päinvastoin – esimerkiksi köyhäkin porvari saattoi olla raadin jäsen. Vähiten kirjallista lähdeaineistoa on yleensä niistä talouksista, joiden status oli alhaisin.

Statusta osoitettiin erityisesti sellaisilla esineillä ja asioilla, joita näytettiin oman talouden ulkopuolisille henkilöille. Tällaisia olivat esimerkiksi asuinrakennus (erityisesti sen koko ja pohjakaava), seurustelu- tai vastaanottohuoneen sisustus, kattaus ja astiat, tarjottu ruoka, pukeutuminen sekä tavat. (Rosén 1999: 17.) Kun statusta tutkitaan arkeologisen lähdeaineiston perusteella, on valittava sellainen löytöryhmä, jonka voidaan katsoa heijastavan eroja talouksien sosioekonomisessa asemassa. Tämän jälkeen on kyettävä erottamaan ko. löytöryhmästä ne esineet, jotka osoittavat joko korkeaa tai matalaa statusta. Luksusesineet ovat ongelmallinen ryhmä, sillä niitä tarkasteltaessa joudutaan pohtimaan, mikä on tutkittavana aikakautena todellakin ollut luksusta; sitä paitsi se, mikä on ollut ylellisyyttä toiselle, on saattanut olla toiselle välttämättömyys. Lisäksi luksusesineet ovat kaivauksilla yleensä häviävän pieni löytöryhmä. Tämän vuoksi tarkastelun kohteeksi tulisi ottaa jokin yleisempi löytöryhmä, jonka sisällä pystytään havaitsemaan selkeitä eroja, esimerkiksi keramiikka.

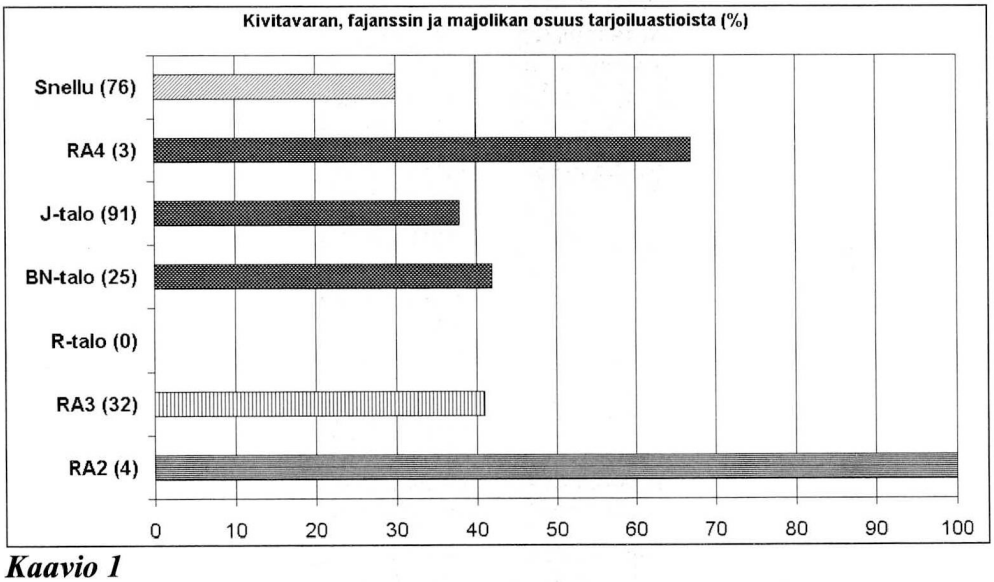

Kaavio 1
Kivitavaran, fajanssin ja majolikan prosenttiosuus talouksien tarjoiluastioista.

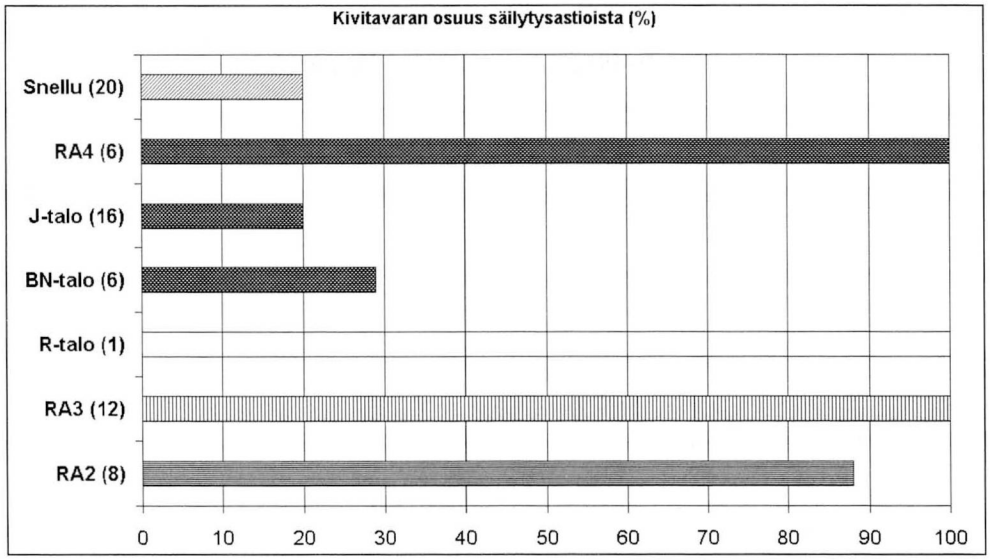

Kaavio 2
Kivitavaran prosenttiosuus talouksien säilytysastioista.

Keramiikka sosioekonomisen statuksen ilmentäjänä

Keramiikka-astian statusarvo määräytyi sen eksklusiivisuuden ja hinnan perusteella. Eksklusiivisuuteen vaikutti eniten astian käyttötarkoitus, eli oliko kysymyksessä välttämätön tarve-esine vaiko ylellisyystuote, sekä lisäksi esimerkiksi esineen särkyvyys. Hintaan vaikuttivat puolestaan valmistus- ja kuljetuskustannukset, välikäsien määrä, tullit jne. Kalleimpia olivat korkeaa käsityötaitoa, monia valmistusvaiheita ja polttoja sekä useita raaka-aineita vaatineet astiat. Valmistuskustannuksia nosti siten tiettävästi eniten astian koristelu. Hintaan vaikuttivat myös astian muoto ja koko. (Rosén 1999: 43.) Astioiden alkuperäisistä kauppahinnoista ei ole juurikaan säilynyt tietoja. Tulliluetteloiden ja perunkirjojen perusteella keramiikka-astiat olivat 1500- ja 1600-luvuilla varsin halpoja, eikä tavallisia punasavisia käyttöastioita niissä yleensä edes mainita, fajanssi ja kivitavara sen sijaan toisinaan. Myös astioiden suuri lukumäärä on statusta indikoiva tekijä; monilla oli ehkä varaa pariin kalliiseen lautaseen, mutta harvemmilla tusinaan.

Ruotsalaisissa tutkimuksissa on havaittu vastoin ennakko-oletuksia, että runsas koristellun punasavikeramiikan ja avointen astiamuotojen (vadit ja kulhot) osuus indikoi matalaa sosioekonomista statusta. Punasavikeramiikka oli luultavasti niin halpaa, että kaikilla oli siihen varaa. (Hållans & Andersson 1992: 195-217.) Varakkaissa talouksissa statusta osoitettiin muusta materiaalista valmistetuilla pöytäastioilla kuten kivitavaralla, fajanssilla, lasilla sekä tina- ja hopea-astioilla, kun taas koristellut punasavivadit ja –kulhot olivat hienointa pöytäastiastoa, johon köyhimmillä oli varaa. Runsas avointen astiamuotojen osuus kertoo myös funktiosta, nimittäin maidon käsittelystä. (Rosén 1995: 26-37.) Myös runsas korjattujen (lasittamisen jälkeen poratut korjausreiät) ja mahdollisesti

rikkinäisinä käytettyjen astioiden määrä aineistossa kertonee matalasta statuksesta.

Lähdekritiikkiä arkeologisen materiaalin käytöstä

Arkeologiseen astiamateriaaliin on aina syytä kohdistaa monenlaista lähdekritiikkiä. Ensinnäkin arvokkaita esineitä käsiteltiin todennäköisesti varovaisemmin kuin tavanomaisia, joten niiden rikkoutuminen oli arkisia käyttöesineitä vähäisempää. Lisäksi erilaiset astiat särkyivät eri tavoin, joten ne päätyivät erilaisina määrinä jäteaineistoon. Särkyvyyteen vaikuttivat astian muoto, saviaineen kovuus sekä astian käsittelyn määrä ja laatu. Toisaalta orgaaninen astiamateriaali, lähinnä puu, puuttuu yleensä löytöaineistosta lähes kokonaan, ja metallin uusiokäytöstä johtuen myös metalliastiat tavallisesti puuttuvat joitakin mahdollisia fragmentteja lukuun ottamatta. Astioiden käyttöön liittyy myös aina statuksen manifestointi pöytätavoilla ja ruokalajeilla, mitä taas on vaikea todentaa arkeologisen aineiston pohjalta - tosin eläinten luut ovat tässä suhteessa hyvä tutkimusmateriaali. Löytöaineisto saattaa käsittää myös esineitä, joita ei ollut tietoisesti hankittu; esimerkiksi lahjana tai perintönä omistajalleen joutuneita.

Yleisimmät ongelmat aineistojen käytössä liittyvät kaivaus- ja dokumentointitekniikkaan eli lähinnä siihen, kuinka pystytään erottamaan tiettyyn talouteen kuuluvat esineet. Saman talouden piirissä toimineille eri henkilöille kuuluneita, esimerkiksi herras- ja palvelusväen käytössä olleita esineitä on yleensä mahdoton erottaa toisistaan. Lisäksi löytökontekstit tulee pystyä ajoittamaan, sillä keskenään vertailtavien materiaalien tulee olla suurin piirtein samanaikaisia johtuen keramiikka-astioiden valmistustekniikoissa ja käytössä tapahtuneista ajallisista muutoksista.

Keramiikka-aineiston analysointimetodi

Keramiikka-aineistoja analysoiva tutkija voikin sortua lähinnä kahteen pahaan virheeseen: vertailemaan eriaikaisia aineistoja tai sekoittamaan astioiden statuksen ja funktion keskenään. Myös löytökontekstin funktion mahdollinen vaikutus löytöjakaumaan tulee huomioida (esim. onko keramiikka peräisin asuinrakennuksesta, kellarista vaiko kaivon täytemaasta). Vertailussa käytettyjen astioiden lukumäärä tulee aina tuoda esiin. Tulokset tulisi suhteuttaa myös talouden kokoon, mikä ei kirjallisten lähteiden puuttuessa aina ole mahdollista.

Historiallisen ajan keramiikka-astiat on tapana jakaa käyttötarkoituksensa perusteella kolmeen ryhmään: tarjoilu-, keitto- ja säilytysastioihin (esim. Molaug 1981: 53-55, 104; Broberg 1982: 195). Tarjoiluastiat voidaan edelleen jakaa pöytäastioihin ja astioihin, joissa valmistettiin ruokaa muuten kuin tulella, esimerkiksi hapattamalla - niiden erottaminen toisistaan arkeologisesta aineistosta on kuitenkin hankalaa. Käyttötarkoituksesta kertovat astian muoto, koko ja koristelu sekä keramiikkalaji, sillä eri keramiikkalajit soveltuvat erilaiseen käyttöön. Astioiden reunamuodot ovat tärkeässä asemassa astiamuotoja määriteltäessä (esim. Molaug 1981: 53-107; Pihlman 1989: 88). Ennen luettelointiin ryhtymistä on keramiikanpalat järjestettävä siten, että todennäköisesti samaan astiaan kuuluvat palat muodostavat aina yhden luettelointiyksikön. Yleensä luettelointiyksiköt ilmaisevat talouden astioiden minimimäärän.

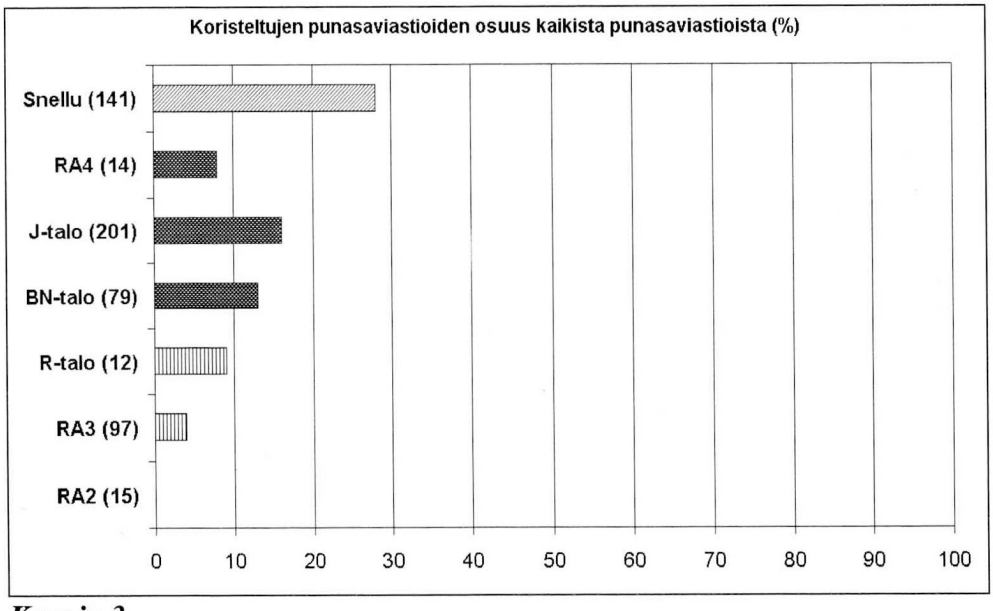

Kaavio 3
Koristeltujen punasaviastioiden prosenttiosuus talouksien kaikista punasaviastioista.

Tarjoiluastiat olivat useimmiten koristeltuja ja niitä käytettiin sekä pöydässä että pidettiin nähtävillä esimerkiksi seinälle ripustettuina. Tarjoiluastioiksi voidaan keramiikkaa luetteloidessa määritellä
-leima- ja matriisikoristeinen kivitavara
-majolika ja fajanssi (sekä posliini)
-kulhoiksi, vadeiksi, kannuksi tai laakeiksi tasapohjaisiksi astioiksi määritelty puna- ja valkosavikeramiikka sekä palat, joissa on ennen lasittamista tehty ripustusreikä
-bolus- ja engobekoristeinen puna- ja valkosavikeramiikka.
Keraamiset tarjoiluastiat voidaan asettaa statuksensa perusteella seuraavaan järjestykseen ylhäältä alaspäin: 1) kivitavara ja fajanssi (sekä posliini), 2) koristeltu puna- ja valkosavikeramiikka, 3) koristelematon puna- ja valkosavikeramiikka. Keramiikkaa ylempää statusta voisivat osoittaa hopeasta, tinasta ja lasista valmistetut tarjoiluastiat ja alempaa puuastiat. Tämä on vain yleistys, sillä jokaisen materiaaliryhmän sisällä on ollut sekä korkeaa että matalaa statusta osoittavia esineitä.

Keittoastioiksi lasketaan astiat, joita on käytetty ruuan keittämiseen, paistamiseen tai kuumentamiseen tulella. Sellaisiksi voidaan luetteloidessa määritellä
-padoiksi ja pannuiksi tulkitut astiat
-putkikahvat, jalat, vertikaalit poikkileikkaukseltaan pyöreät korvat, edellisten kiinnityskohdat sekä palat, joissa on peukalonpainanne
-palat, joissa on nokinen ulkopinta tai karstainen sisäpinta.

Keittoastioiden osalta ylintä statusta osoittaa metallipata. Keraamiset keittoastiat voidaan asettaa statusjärjestykseen seuraavasti: 1) puna- tai valkosavipata, 2) mustasavipata (mm. ns. jydepotit eli jyllantilaispadat). Keittoastiat ovat sosioekonomista statusta tutkittaessa hankala ryhmä, sillä metallipatojen fragmentteja

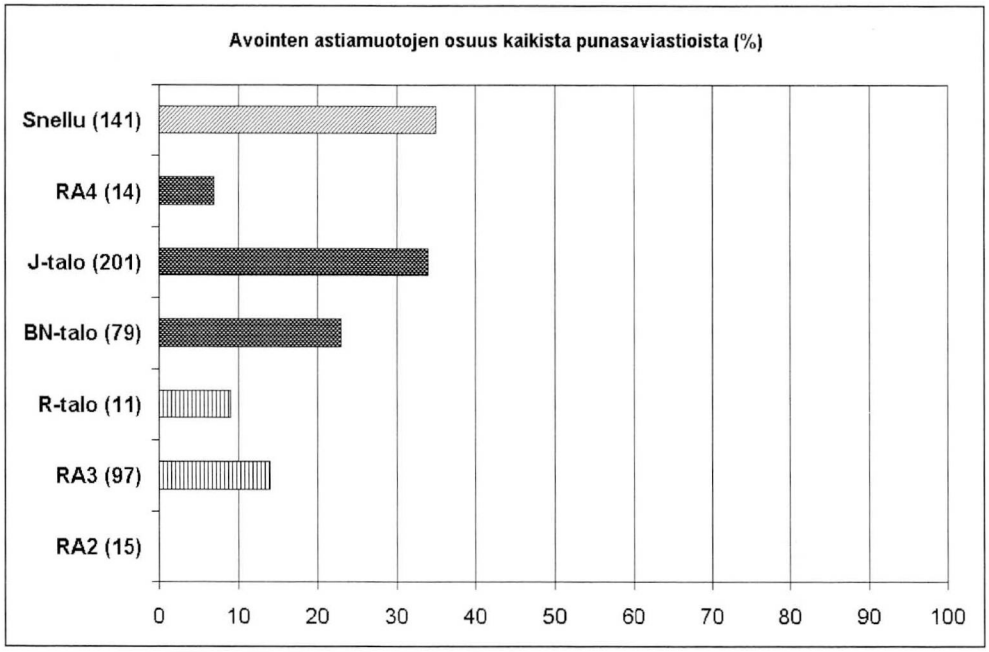

Kaavio 4
Avointen astiamuotojen prosenttiosuus talouksien kaikista punasaviastioista.

löytyy yleensä ainoastaan satunnaisesti, ja toisaalta Tanskasta tuodut mustasaviset jydepotit ovat melko harvinaisia suomalaisissa aineistoissa.

Säilytysastiat olivat pääsääntöisesti tasapohjaisia ja koristelemattomia, usein jopa lasittamattomia. Säilytysastioiksi voidaan määritellä
-pulloiksi ja ruukuiksi määritellyt astiat
-lasittamaton puna- ja valkosavikeramiikka
-koristelematon kivitavara
-kivitavaran kaltainen keramiikka.
Savesta valmistetut säilytysastiat voidaan asettaa seuraavaan statusjärjestykseen: 1) kivitavara ja kivitavaran kaltainen keramiikka, 2) puna- ja valkosavikeramiikka.

Tutkimushypoteesina on, että taloudet voidaan asettaa suhteelliseen statusjärjestykseen keramiikka-aineistojensa perusteella. Sosioekonomiselta statukseltaan korkean talouden tarjoiluastioissa on korkea kivitavaran, majolikan ja fajanssin osuus, säilytysastioissa korkea kivitavaran osuus ja keittoastioissa matala mustasavikeramiikan osuus. Lisäksi koristeltujen ja avointen punasaviastioiden osuus kaikista punasaviastioista on pieni.

Esimerkkiaineistot

Analyysissä käytin 1500- ja 1600-luvuille ajoittuvia aineistoja kolmesta eri kaivauskohteesta, yhteensä seitsemästä eri taloudesta. Helsingin Vanhakaupungista tutkin keramiikkaa (otokset) kolmesta asuinrakennuksenpohjasta: ns. R-talo ajoittuu 1500-luvun kolmannelle neljännekselle ja BN- ja J-talot 1600-luvun alkupuolelle. Kirjallista lähdeaineistoa ei näiden talojen omistajista ole. (Niukkanen 1996.) Siuntion Suitian

kartanolinnan pihalla vuonna 1996 tutkituista kolmesta rakennuksenpohjasta oli mukana kaikki löydetty keramiikka. Rakennus RA2, joka oli puinen kellari, ajoittui noin vuosiin 1500-1550, asuinrakennus RA3 n. 1550-1600 ja asuinrakennus RA4 puolestaan välille 1600-1650. Rakennukset kuuluivat Fleming-suvulle (mm. Erik ja Klaus Flemingille), jonka sosioekonominen status oli erittäin korkea. (Niukkanen 1998: 59-69.) Kolmas analyysissä mukana oleva kohde oli vuonna 1999 tutkittu Helsingin Snellmaninkatu 4-6. Keramiikka on peräisin pikkukauppias Elias Mårtenssonin tontilla olleesta asuinrakennuksesta, tunkiosta ja pihalta, jotka ajoittuvat 1670- ja –80-lukujen vaihteesta isonvihan alkuun, noin vuoteen 1713. (Niukkanen 2002: 20-30.)

Analyysin tulokset

Analyysin perusteella voidaan todeta, että kivitavaran, majolikan ja fajanssin osuus tarjoiluastioista on korkein Suitian kartanolinnan kaikissa rakennusvaiheissa ja matalin Helsingin Snellmaninkadulla (kaavio 1; vanhin kohde on alimpana ja nuorin ylimpänä; suurin piirtein samanaikaisten kohteiden palkit on merkitty samanlaisin rasterein. Analyysissä mukana olleiden astioiden kokonaismäärä on suluissa kohteen nimen perässä). Sama pätee vielä selvemmin kivitavaran osuuteen säilytysastioista (kaavio 2; Hgin Vanhankaupungin R-talon aineistossa oli vain yksi säilytysastia, joka oli kivitavaraa). Tilanne on päinvastainen koristeltujen ja avointen punasaviastioiden kohdalla (kaaviot 3 ja 4). Keittoastioiden osalta ei analyysiä pystytty tekemään mustasavikeramiikan puuttuessa aineistoista. Analyysin ulkopuolelle jäi kustakin kohteesta 23-42 % keramiikka-astioista sen vuoksi, ettei astioiden funktiota pystytty määrittelemään karakteristisiten piirteiden puuttuessa.

Huomattavaa on myös se, että kirjallisten lähteiden perusteella erittäin korkeaa sosioekonomista statusta edustavan Suitian kartanolinnan aineistossa on useita yksittäisiä Suomen aineistoissa harvinaisia astioita (mm. italialainen Montelupo-kulho ja krusifiksikoristeinen kivitavarakannu). Sama päti myös kartanon lasimateriaaliin. Muissa aineistoissa keramiikka oli pääasiassa massatavaraa.

Lopuksi

On ilmeistä, että keramiikka on käyttökelpoinen löytöryhmä tutkittaessa talouden sosioekonomista statusta. Lisäksi keramiikka-astioiden käyttötarkoitusta tarkastelemalla voidaan selvittää löytökontekstin funktiota. Analyysissä piilee kuitenkin useita lähdekriittisiä ja tulkinnallisia sudenkuoppia. Perussääntö on, että vertailtavien aineistojen on oltava samanaikaisia ja astioiden funktionaaliset ominaisuudet on pidettävä erillään statusta osoittavista.

Analyysi asettaa keramiikan luettelointinille tiettyjä vaatimuksia. Jokaisen astian on muodostettava oma luettelointiyksikkönsä (yksi alanumero). Tunnistettu astiamuoto sekä astian funktio (tarjoilu/keitto/säilytys) on mainittava, jos mahdollista. Lisäksi puna- ja valkosaviastioiden kohdalla on mainittava mahdollinen koristelu. On hyväksyttävä, että yleensä melko suuresta osasta keramiikanpalasia ei astiamuotoa tai funktiota pysty määrittelemään. Luetteloinnin jälkeen on aineiston analysoiminen tietokantaohjelmalla suhteellisen yksinkertaista. Jotta tulos olisi luotettava, on aineistoa oltava riittävästi (mielellään satoja astioita per talous). Tuloksia ei tule esittää pelkästään prosenttiosuuksina vaan analyysissä

mukana olleiden astioiden lukumäärä on aina mainittava.

Helsingin Vanhankaupungin ja Snellmaninkatu 4-6:n sekä Siuntion Suitian kartanolinnan keramiikka-aineistoista tehdyn analyysin perusteella voidaan todeta, että korkeaa sosioekonomista statusta ilmaisevat
1) korkea kivitavaran, majolikan ja fajanssin osuus tarjoiluastioista,
2) korkea kivitavaran osuus säilytysastioista,
3) matala koristeltujen punasaviastioiden osuus kaikista punasaviastioista sekä
4) matala avointen astiamuotojen osuus kaikista punasaviastioista.

Tulosten luotettavuutta voitaisiin parantaa huomioimalla myös lasi- ja puuastiat, ruokailuun liittyvät metalliastiat ja -esineet sekä ruokavaliosta kertovat eläinten luut. Tällöin kattauksesta, tarjotuista ruokalajeista ja taloudessa omaksutusta tapakulttuurista saataisiin kokonaisvaltaisempi kuva.

Lähteet

Julkaisemattomat opinnäytteet:

Niukkanen, Marianna, 1996: Neljä rakennusta Helsingin Vanhastakaupungista: Ajoitus, funktio ja sosioekonominen status keramiikan perusteella. Pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopiston arkeologian laitos.

Kirjallisuus:

Broberg, Anders, 1982: "Keramik". Helgeandsholmen, 1000 år i Stockholms ström. Borås.

Broberg, Anders & Svensson, Kenneth, 1987: "Urban and rural consumption patterns in eastern central Sweden A.D. 1000-1700". BAR International Series 366 (ii).

Carlsson, Kristina & Rosén, Christina, 2002: Stadsbornas kärl – keramik i västsvenska städer från 1400-tal till 1700-tal. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. En utvärdering av uppdragsarkeologins möjligheter att belysa historiska processer. GOTARC Serie C. Arkeologiska skrifter No. 44. Göteborg University.

Henry, Susan L. 1991: "Consumers, commodities, and choices: A general model of consumer behavior". Historical Archaeology Vol. 25/2.

Hållans, Ann-Mari & Andersson, Carolina, 1992: "Acquiring, using and discarding – consumption patterns in the 18th-century town of Nyköping". Rescue and Research. Reflections of Society in Sweden 700-1700 A.D. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar. Skrifter No 2.

Miller, George, 1980: "Classification and economic scaling of 19th century ceramics". Historical Archaeology, vol. 14.

Molaug, Petter B. 1981: "Blyglasert leirgods. Fra Christianias bygrunn. Arkeologiske utgravninger I Revierstredet 5-7, Oslo". Riksantikvarens skrifter nr. 4. Övre Ervik.

Niukkanen, Marianna, 1998: ""Al ting aer forgaengelich..." Excavations at the medieval manor of Svidja in 1996-1997". Fennoscandia archaeologica XV.

Niukkanen, Marianna, 2002: "Historiallisen ajan maakerrosten ja rakenteiden ajoittaminen - esimerkkinä Helsingin Snellmaninkatu 4-6". Kronologia - Arkeologipäivät 2001. Suomen arkeologinen seura.

Pihlman, Aki, 1989: "Saviastiat". Turun Mätäjärvi. Turun maakuntamuseon raportteja 10.

Rosén, Christina, 1995: "Keramik som kulturell spegel. Yngre rödgods i olika miljöer ca 1550-1850". META - medeltidsarkeologisk tidskrift 95:3.

Rosén, Christina, 1999: Föremål och social status i Halmstad ca 1550-1750. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. En utvärdering av uppdragsarkeologins möjligheter att belysa historiska processer. GOTARC Serie C. Arkeologiska skrifter No. 26. Göteborg University.

South, Stanley, 1977: Methods and Theory in Historical Archaeology. New York.

MARIANNA NIUKKANEN, FM
Museoviraston rakennushistorian osasto
marianna.niukkanen@nba.fi

SAVENVALAJAN JÄLJILLÄ TURUN TUOMIOKIRKON KUPEESSA

Carita Tulkki

Ympärysmuurirakennus

Vuonna 1977 Turun tuomiokirkon pohjoispuolelta löydettiin ns. ympärysmuurirakennuksen perustaa, jonka yhdessä kellaritilassa oli normaalia runsaammin punasavikeramiikkaa. Siitä suurin osa oli keramiikkajätettä. Tuomiokirkkokadulta kaivettiin esiin ympärysmuurirakennuksen lisäksi vuosien 1976 ja 1977 aikana myös osa piispantaloa, tuomiokapitulia sekä ympärysmuurirakennuksen länsipuolella sijainneen rakennuksen kulmaa. Rakennusjäänteiden lisäksi ympärysmuurirakennuksen pohjoispuolelta löydettiin tiililadelma, hiiliporokuoppa, hirsikaivo sekä viemärikouru. (Brusila ja Lepokorpi 1981, 11-12, 24.)

Ympärysmuurirakennus sai nimensä siitä, että keskiaikainen kirkkoa ympäröivä muuri rakennettiin mahdollisesti kyseisen rakennuksen yhteyteen. Nimitys johtuu myös siitä, että rakennuksen funktio on tuntematon ja perustusten löytyminen oli tutkijoille yllätys, koska rakennus ei esiinny yhdessäkään Turun vanhassa kartassa (Brusila ja Lepokorpi 1981, 12). Turun ensimmäisessä kartassa, joka on vuodelta 1634, kirkkomuurissa on kuitenkin jyrkkä kulma, joka on mahdollisesti sama kuin kaivauksissa paljastettu ympärysmuurirakennuksen länsinurkka (kuva 1.). Vuoden 1754 kartassa tilanne on kuitenkin aivan toinen ja muuri on piirretty samassa kohdassa huomattavasti loivemmaksi (kuva 2.). (Rinne 1941, 335, kuva 99.)

Kadunparannus- ja viemäritöiden yhteydessä ympärysmuurirakennuksen perustuksia ei päästy kaivamaan esiin kokonaisuudessaan vaan rakennuksen pohjoisseinää ja mahdollista kirkkomuuria saatiin esille ajoradan alta kaikkiaan noin 32 metriä ja länsipäätyä 7 metriä. Muurin/seinän paksuus vaihteli paikasta riippuen 1,8 metristä 2,3 metriin, ja tukipilarien kohdalla pohjoismuuri oli jopa 2,7 metriä paksu. Muurin sisäpuolelta eli kirkon puolelta paljastui kaksi kapeaa länsi-itä-suuntaista peräkkäin sijoittunutta kellaria, joista läntinen kellari saatiin esiin lähes kokonaan. Kellarin sisätilan pituus oli n. 12 m, mutta leveys vain 2,6 m. (Brusila ja Lepokorpi 1981, 16, 19.)

Ympärysmuurirakennuksen kellari ei ole tyypillinen keskiaikainen holvattu kellari vaan se vaikuttaa ennemminkin käytävämäiseltä huonetilalta. Ympärysmuurirakennuksen kellariin oli sisäänkäynti kadun puolelta kuten myös sen itäpuolella olevaan kellariin. Sisäänkäynti oli

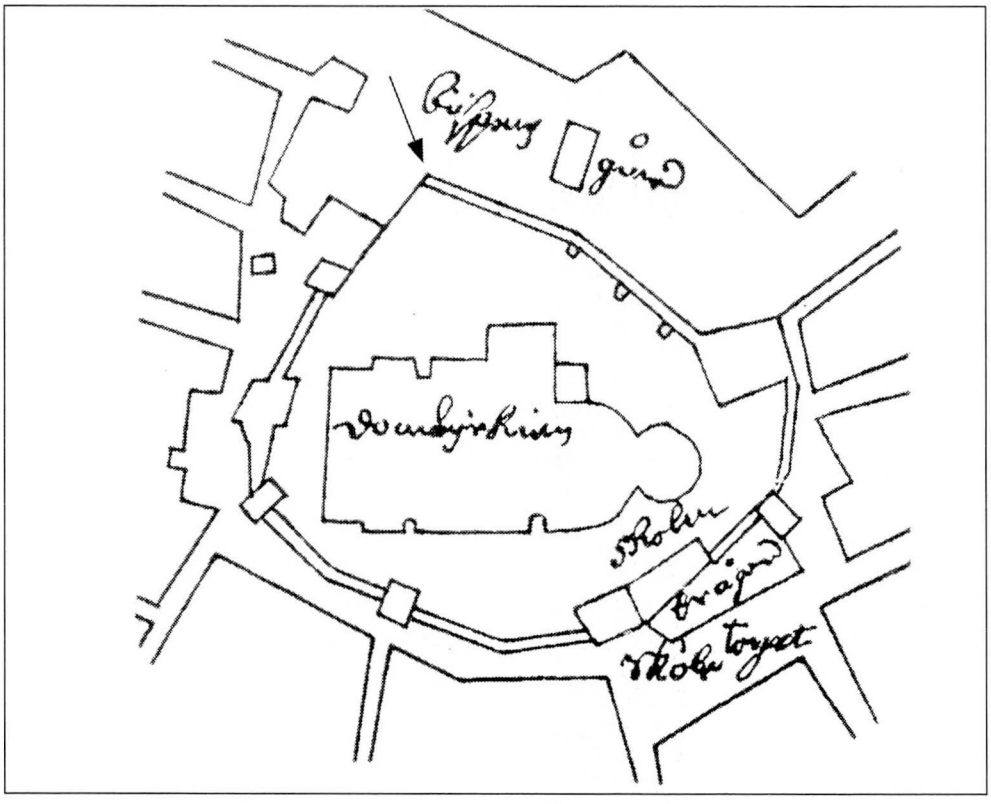

Kartta 1
Turun tuomikirkon ympäristö vuonna 1634 (Rinne 1941, 335, kuva 99.). Ympärysmuurirakennus voisi sijoittua nuolen osoittamaan kohtaan.

tuhoutunut kuitenkin lähes kokonaan jo vuoden 1963 kaapelitöissä. (Brusila ja Lepokorpi 1981, 21.)

Pelkän kartta-aineiston perusteella voisi olettaa, että mahdollinen ympärysmuurirakennus ja sen kellari ajoittuvat aikaan ennen vuotta 1634. Ympärysmuurirakennus on voitu rakentaa jopa ennen kirkkomuuria, joka rakennettiin 1460-1480-lukujen välisenä aikana tai ainakin 1400-luvun lopussa (Rinne 1941, 341; Hiekkanen 2001, 67). Kirkkomuurin jyrkkä kulma voisi viitata siihen, että jo paikallaan sijainnut rakennus on liitetty kirkon ympärille pystytettävään muuriin kuten tapahtui tuomiokapitulin kohdalla (Brusila ja Lepokorpi 1981, 24). Rakennusajankohta ei ole kuitenkaan tutkimukseni kannalta merkittävä vaan kiinnostavaa on rakennuksen tuhoutumisen ajankohta ja kellarin täyttyminen tai täyttäminen keramiikkajätteellä.

Nuorempaa punasavikeramiikkaa

Ympärysmuurirakennuksen kellarin lattiarakenteiden yläpuolella olleesta tummasta multakerroksesta, jonka paksuus oli noin 20-30 cm, löydettiin runsaasti sisäpinnalta lasitettua ja lasittamatonta punasavikeramiikkaa. Ohut musta multakerros vaikutti hyvin yhtenäiseltä ja nopeasti paikalleen kasautuneelta tai kasatulta kerrokselta. Multakerroksen päällä oli paksu rakennusjätekerros.

(Brusila ja Lepokorpi 1981, 23.)

Kellarin keramiikkalöydöt ovat varsin yksipuolisesti punasavikeramiikka-astioiden paloja. Koko löytömäärästä punasavikeramiikan osuus on 86%. Punasaviastioiden paloja on kaikkiaan 2157, mutta kivisavikeramiikkaa on vain 28 palaa eli 1% koko keramiikkamäärästä. Muuta astiakeramiikkaa ei esiinny ollenkaan. Muitakin löytöjä on suhteellisen vähän, vain 6%. Löytöjen joukossa on muutamia metalliesineitä, rautanauloja, hieman palanutta lasia ja yksi puuesineen katkelma, jotka liittyvät jokapäiväiseen elämään. Keramiikkatutkimuksen kannalta kellarin tärkeimmät ja kertovimmat löydöt ovat punasavesta valmistetut kaakelit, koska ne ovat mitä todennäköisimmin saman savenvalajan tuotantoa kuin kellarin astiat. Kaakelien paloja on kaikkiaan 179 kappaletta eli 7% koko löytömäärästä. Kaakelit ovatkin kellarin suurin löytöryhmä punasavikeramiikan jälkeen. (Tulkki 2001, 2, 25.)

Punasavikeramiikan suuri määrä ei sinänsä ole merkillistä historiallisen ajan kaivauskohteessa, mutta ympärysmuurirakennuksen kellarin aineisto on poikkeava, koska punasavesta valmistettujen astioiden paloista suurin osa on lasittamattomia. Lasittamattomien palojen osuus koko keramiikkamäärästä on 72%. (Tulkki 2001, 59.) Vastaavanlaista keramiikkajätteen määrää ei ole tavattu missään muussa suomalaisessa kaivauskohteessa.

Olen luokitellut kellarista löydetyn punasavikeramiikan nuoremmaksi punasavikeramiikaksi. Perustan luokitteluni Sellingin (1976) luomaan ABC -luokitteluun, jota ovat täydentäneet myöhempien tutkimusten perusteella mm. Broberg ja Hasselmo (1981). ABC -luokittelu on varsin yleispätevä ja muihin pohjoismaisiin tutkimuksiin verrattavissa, koska se on yleisesti tunnettu ja käytetty, mutta siinä on myös ongelmansa, koska punasavikeramiikka on jokaisella alueella ja löytöpaikalla jonkinverran muista poikkeavaa ja erityisesti 1500-luvulta alkaen punasavikeramiikassa esiintyy runsaasti paikallisia ominaisuuksia ja erityispiirteitä, jotka johtuvat erityisesti paikallisesta tuotannosta (Carlsson & Rosén 2002, 35-38).

Alueellisesta muuntelusta huolimatta dreijatulla nuoremmalla punasavikeramiikalla on useita tyypillisiä piirteitä kuten punainen väri, joka on peräisin hapettavasta poltosta, hienosekoitteinen ja huokoinen saviaines, lyijylasite, joka on yleensä astia sisäpinnalla, joissain tapauksissa myös ulkopinnalla ja pöytä/tarjoiluastioissa usein esiintyvä valkosavikoristelu. Myös tietyt ruuanvalmistus-, tarjoilu- ja säilytysastioiden mallit kuten kolmijalkapadat ja -pannut, avoimet vadit ja kulhot sekä ruukut ovat tyypillisiä nuoremmalle punasavikeramiikalle. (Ks. esim. Augustsson 1985, 87-91; Broberg & Hasselmo 1981, 29; Elfwendahl 1999, 41-47; Selling 1976, IX, XV-XVII.)

Erityisesti ympärysmuurirakennuksen lasitettu keramiikka vastaa nuoremman punasavikeramiikan kuvausta, mutta myös lasittamattomassa keramiikassa on samoja piirteitä, mutta poikkeavuuksia ovat kirkkaan värinen ja ns. puhdas saviaines, lasitteen puute ja tietyt astiamallit. Lasittamatonta keramiikkaa ei oikeastaan voikaan luokitella mihinkään nuoremman punasavikeramiikan aikaisemmin määriteltyyn alaluokkaan kuten esim. BII:4 (Broberg & Hasselmo 1981, 29), koska vastaavia piirteitä ei ole kirjattu ylös yhteenkään edellä mainitun ABC -luokittelun kuvaukseen vaikka

kysymyksessä ovatkin tyypilliset keskeneräisen nuoremman punasavikeramiikan piirteet.

Luokittelun ja vertailumateriaalien ongelmallisuudesta huolimatta olen ajoittanut ympärysmuurirakennuksen keramiikan astiamuotojen ja -tyyppien perusteella punasavikeramiikan suosion huipulle 1500-luvun lopulta 1600-luvun alkupuoliskolle (Tulkki 2001, 125; 2002, 397). Nuorempaa punasavikeramiikkaa alettiin valmistaa jo 1300-luvulla, mutta sen käyttö lisääntyi erityisesti 1500-luvulla, jolloin muun muassa astiamuodot monipuolistuivat (Augustsson 1985, 88; Elfwendahl 1999, 131). 1600- ja 1700-luvuilla punasaviastioita valmistettiin yhä runsaasti, ja astiamuodot ja koristelu muuttuivat edelleen käyttäjien tarpeiden ja mieltymysten mukaan. (Elfwendahl 1999, 42-47, 130-132). 1600- ja 1700-luvulla tulivat käyttöön myös fajanssi ja posliini, jotka osaksi vähensivät punasavikeramiikan käyttöä ja muuttivat se luonnetta. 1800-luvun lopulla valmistus alkoi olla jo teollisempaa ja astiamallit ja koristelut vähenivät, mutta valmistus jatkuu edelleen. (Carlsson & Rosén 2001, 21-22.)

Lasittamattomia astianpaloja ja paikallisia erikoisuuksia

Olen erottanut ja luokitellut kellarista löydetyt astianpalat eri ryhmiin vaikka erottelu on osaksi keinotekoinen ja moniselitteinen. Lasittamattomat palat ovat joko kokonaan lasittamattomia tai niissä saattaa olla muutamia lasitepisaroita ja/tai -valumia. Lasitetuissa paloissa on aina koko sisäpinnan kattava lasite, joissain tapauksissa lasite on myös ulkopinnalla.

Kaikki kellarista löydetyt lasittamattomat astianpalat ovat tulkittavissa paikallisen savenvalajan epäonnistuneeksi tuotannoksi, mutta myös osa lasitetuista paloista on peräsin viallisista astioista tai ainakin jossain määrin vahingoittuneista. Suurin osa lasittamattomiksi luokitelluista astianpaloista on kokonaan lasittamattomia, mutta ne saattavat hyvinkin olla samoista astioista kuin palat, joissa on lasitetta siellä täällä. Lasittamattomien palojen saviaines on väriltään kirkkaan oranssia, vaaleanruskeaa tai ruskeanpunaista. Palat ovat peräisin käyttämättömistä ja keskeneräisistä astioista, jotka ovat rikkoutuneet ensimmäisen ns. raakapolton aikana tai heti sen jälkeen ennen lasituspolttoa.

Lasittamattomat astiat viittaavat punasavikeramiikan paikalliseen valmistukseen, koska 1500-ja 1600-luvulla käytettiin enää harvemmin lasittamattomia punasaviastioita, koska ne olivat varsin epäkäytännöllisiä. Huokoisia astioita oli vaikea pitää puhtaina eivätkä ne olleet vedenpitäviä kuten lasitetut astiat. Värillinen astian pinta oli myös kauniimpi. (Lindahl 1986, 34; Miller & Stephenson 1999, 29.) Poikkeuksiakin tosin on, lasittamattomia ruukkuja voitiin käyttää esim. kuivien ruoka-aineiden säilytysastioina ja Helsingin Snellmaninkadun kaivauksilta on löydetty mitä ilmeisimmin ruuanlaittoon käytetty lasittamaton ja nokinen kolmijalkapata (Niukkanen 2002, 43). Joissain ympärysmuurirakennuksen kellarin lasittamattomissa astianpaloissa esiintyy myös nokitahroja, jotka yleensä aina tulkitaan käyttöjäljiksi, mutta tässä tapauksessa tahrat ovat selvästi polton yhteydessä uunissa syntynyttä likaa.

Lasittamattomien palojen joukossa on runsaasti erilaisia rihlattuja ja tasaisia astioiden kylkipaloja, joista on mahdoton erotella eri astiatyyppejä, mutta joukossa on myös paljon diagnosoitavia

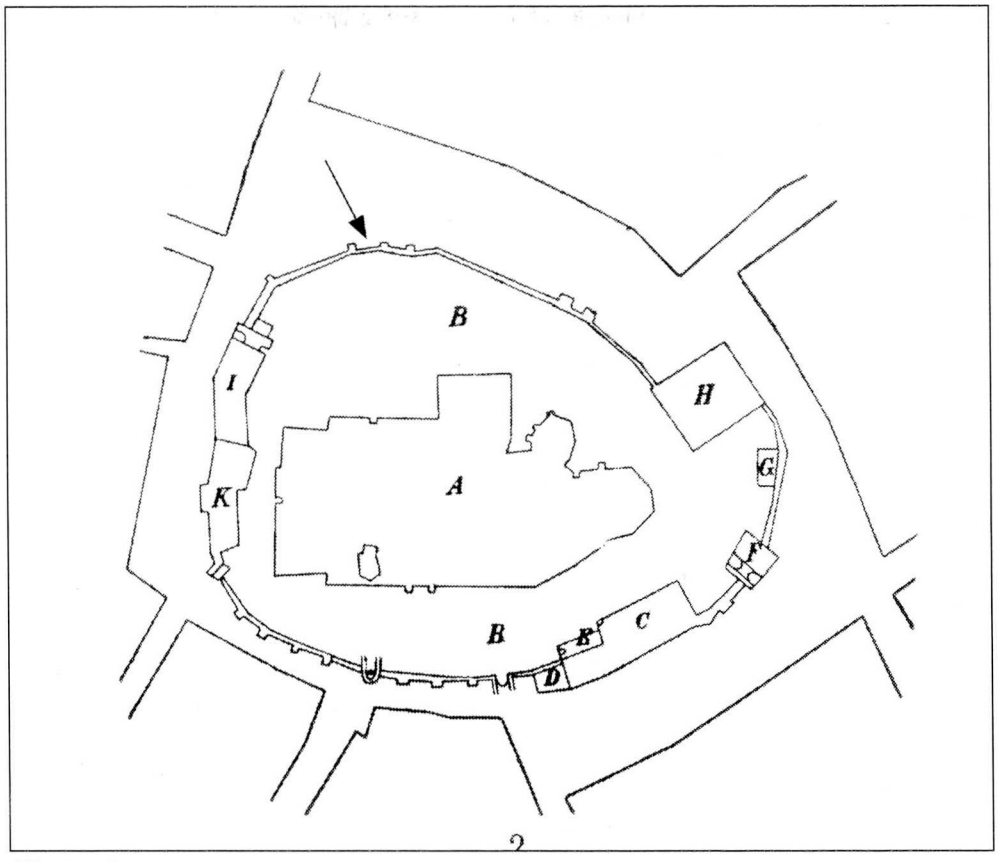

Kartta 2
Turun tuomiokirkon ympäristö vuonna 1754 (Rinne 1941, 335, kuva 99.) Nuoli osoittaa suunnilleen samaan kohtaan kuin aikaisemmassa kartassa.

paloja. Lasittamattomista paloista voi erottaa kaikkia tyypillisiä astiamalleja kuten vateja, kulhoja, ruukkuja sekä patoja, joista tunnistettavimpia paloja ovat suureuna- ja pohjapalat, korvat, kahvat ja jalat, mutta joukossa on myös muutamia hieman erikoisempia astiamalleja tai paremminkin niiden paloja, joille ei löydy vastineita lasitettujen astianpalojen joukosta.

Erikoisimmat palat vaikuttavat kaikki olevan pidikkeitä tai korvia sellaisista astioista, joita on vaikea identifioida varmuudella. Yksi poikkeavista paloista on horisontaalinen ja litteä puoliympyrän muotoinen korva, joka on todennäköisesti peräisin vadista tai rasvapannusta. Toinen erikoisempi tyyppi on astian, jossa on kaksi vertikaalia käsin muovattua korvaa, jotka ovat ikään kuin vedetty ulos astian kyljestä ja siloteltu huolellisesti molemmista reunoista lastalla. Molemmissa korvissa on lisäksi pieni reikä nyöriä varten. Astian suorahko ja hieman alaspäin levenevä kylki on koristeltu muutamalla horisontaalisella uurteella. Kyseessä voi olla esim. tulen yläpuolella roikotettava pata tai seinälle ripustettava tai mukana kuljetettava juoma-astia.

Useille lasittamattomille paloille löytyy myös vastineita lasitettujen joukosta

vaikkakaan ei juuri täsmälleen samanlaisia. Mainitsemisen arvoisia paloja ovat mm. kolme suhteellisen isoa kannen nuppia, jotka ovat huolimattomasti muotoiltuja. Nupeissa on tasainen, mutta epäsymmetrinen pää ja kapea kaula. Lasittamattomat nupit vaikuttavat varsin primitiivisiltä verrattuna aineiston ainoaan lasitettuun vihreään, pyöreään ja kapeakaulaiseen nuppiin. Tämä nuppi on huolellisesti valmistettu ja muodoltaan erittäin symmetrinen.

Nuppien lisäksi materiaalissa esiintyy monenlaisia koristeltuja tai koristelemattomia tarjoiluastioita eli vateja ja kulhoja. Astioissa on monenlaisia koristekuvioita, mutta täysin samanlaisia koristekuvioita lasittamattomissa ja lasitetuissa astioissa ei esiinny. Myös kuviointitekniikassa on havaittavissa eroja; engobe -koristelua esiintyy vain lasitetuissa astioissa, bolus -koristelua sekä lasitetuissa että lasittamattomissa astioissa ja sgraffito-koristelua vain yhdessä lasittamattomassa vadissa. Bolus -koristeisissa vadeissa esiintyy mm. koko vadin kattavaa spiraalikoristelua ja kasviaiheista kuviontia (kuva 3.). Sgraffito -koristelua esiintyy pienessä vadin palassa, jonka koko pohja on peitetty valkosavella ja uurrettu ristikkäisillä eripaksuisilla viivoilla.

Kuten muutkin lasittamattomat astiat koristellut tarjoiluastiat ovat rikkoutuneet ensimmäisen polton aikana tai sen jälkeen, koska koristellut vadit tai kulhot vaativat kaksi polttoa, joista ensimmäisessä astiaan kiinnitettiin valkosavikoristelu ja toisessa mahdollinen väri ja/tai värillinen tai väritön lasite. Valkosavi piti taas levittää dreijatun astian kosteaan pintaan. Sgraffito -uurteet oli myös tehtävä siinä vaiheessa kun astian pinta ja valkosavi ovat vielä pehmeitä. (Papanikola-Bakirtzi 1999, 17-18.)

Epäonnistunut lasitus ja astioiden mahdollinen uusiokäyttö

Monissa ympärysmuurirakennuksen astioissa on erilaisia jälkiä piloille menneestä lasitteesta. Muutamissa astianpaloissa on palanutta lasitetta, mutta huomattavasti useammissa paloissa on sisä- tai ulkopinnalla pelkkiä lasitenoroja tai -pilkkuja. Muutamassa palassa lasite on jopa valunut astian rikkoutuneelle pinnalle.

Lasituksen epäonnistumiseen vaikuttivat monet tekijät, mutta merkittävin oli uunin lämpötila. Lasituspoltossa, oli se sitten ensimmäinen tai toinen poltto, jauhomainen tai tahmea vellimäinen liete nesteytyi ja levittäytyi sekä kiinnittyi astian pintaa tasaisesti, mutta liian kuumassa uunissa lasite alkoi helposti valua. Samoin kävi, jos astiaa poltettiin liian kauan. (Miller & Stephenson 1999, 29; Papanikola-Bakirtzi 1999, 18.) Liian kuumassa uunissa lasite saattoi myös palaa tai haihtua kokonaan pois (Augustsson 1985, 106). Astia saattoi myös haljeta, jolloin lasite valui helposti astian rikkoutuneelle pinnalle. Kaiken tämän lisäksi astiat saattoivat säröillä ja vääntyä sekä mustua ja kovettua liian kuumassa uunissa (Elfwendahl 1999, 122, 223).

Ympärysmuurirakennuksen astioissa esiintyvien vaurioiden perusteella on kuitenkin vaikea päätellä onko lasitettaviksi tarkoitetut astiat poltettu yksi vai kaksi kertaa. On varsin mahdollista, että savenvalajalla on ollut sama metodi käytössä kuin edellä mainittujen lasittamattomien astioiden kohdalla eli kaikki astiat oli tarkoitus polttaa kaksi kertaa.

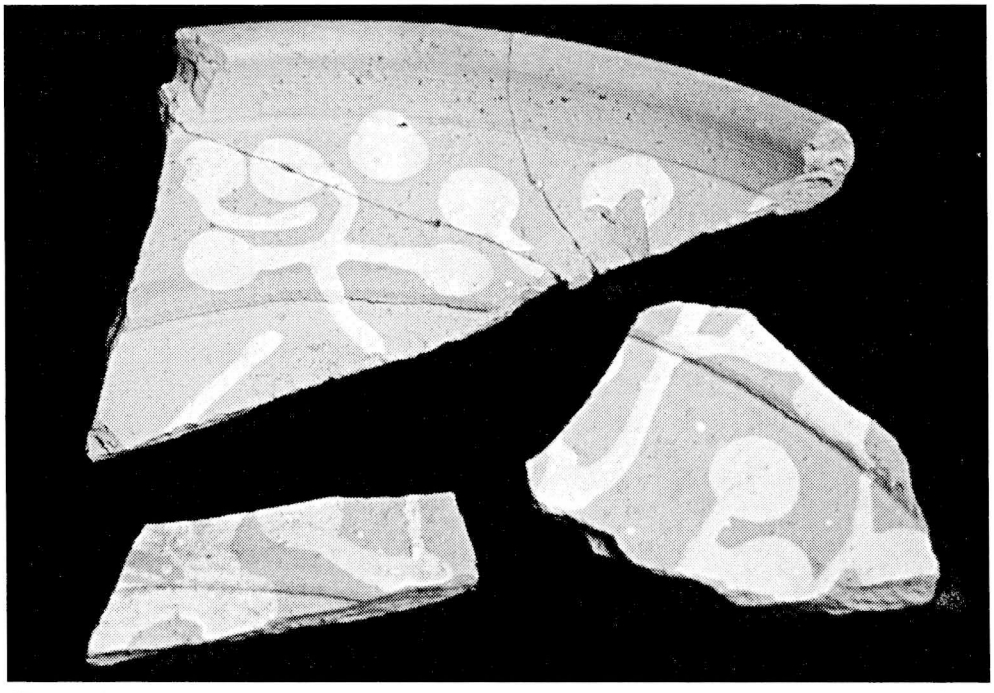

Kuva 1
Lasittamattoman bolus-koristeisen vadin pala. Kuva Carita Tulkki.

Varmuudella tätä ei kuitenkaan voi todeta ja lasitusta ajatellen molemmissa polttotavoissa oli sekä etuja että haittoja. Toisessa poltossa astia ei enää kutistunut kuten ensimmäisessä poltossa, jolloin pinnalle siveltävän lasitteen määrä oli helpompi arvioida eikä lasitetta jäänyt astian pinnalle liikaa, jolloin se lohkesi helposti pois (Sanders 1999, 163). Toisaalta toisessa poltossa lasite saattoikin kutistua liikaa, jolloin se alkoi myös helposti halkeilla ja lohkeilla (Lindahl 1986, 34-35). Kaksi polttokertaa vei valmistusprosessissa myös huomattavasti enemmän aikaa kuin yksi. Toisaalta eri valmistuvaiheiden jakaminen useimmille polttokerroille saattoi olla kaikista ongelmista huolimatta varmempi keino valmistaa enemmän ehjiä ja käyttökelpoisia astioita.

Palanutta lasitetta esiintyy jonkin verran useimmissa ympärysmuurirakennuksen astiatyypeissä, niin bolus -koristeisissa vadeissa kuin tavallisissa padoissakin, mutta valunutta lasitetta esiintyy erityisesti useissa ruuanvalmistusastioiden (mahdollisesti myös säilytysastioiden) kylkipaloissa, kahvoissa ja jaloissa. Epäonnistuneen astian erottaminen onnistuneesta ja kokonaan lasitetusta astiasta on ajoittain hankalaa. Astian onnistunut lasite kattaa kuitenkin aina koko astian sisäpinnan ja joskus myös osaksi ulkopinnan, mutta palanutta tai valunutta lasitetta on astian pinnalla vain paikoitellen, jolloin astia on identifioitavissa epäonnistuneeksi. Tämän perusteella minkä tahansa astian kylkipala on melko helppo määritellä lasitetuksi tai lasittamattomaksi, mutta kahvojen ja jalkojen kohdalla tunnistus on hankalampaa. Muutamissa ympärysmuurirakennuksen kahvoissa ja jaloissa on jäljellä astian

reunaa, sisäpintaa tai pohjaa, jolloin lasitetuksi tai lasittamattomaksi luokittelu on helpompaa, mutta astioista lohjenneiden kahvojen ja jalkojen luokittelu on hankalaa, koska niitä ei koskaan lasitettu kokonaisuudessaan jos ollenkaan. Kokonaan lasitettujen astioiden kahvoissa ja jaloissa on tosin usein jonkin verran lasitenoroja tai -pilkkuja, mutta niin voi olla lasittamattomissa paloissakin, koska polttouunissa lasitetta saattoi valua kahvan tai jalan päälle muista ympärillä olevista astioista eikä siis tarkoita sitä, että astian lasitus olisi onnistunut muilta osin.

Joka tapauksessa ruuanvalmistuastioiden joukossa lasittamattomia ja lasituksessa epäonnistuneita astioita on huomattavasti enemmän kuin lasitettuja. Patojen kahvojen perusteella ero on varsin huomattava. Aineistossa on kokonaisia kahvoja tai niiden paloja kaikkiaan 111 kappaletta ja niistä 92 kappaletta voidaan luokitella kokonaan lasittamattomaksi tai lasituksessa epäonnistuneeksi ja vain 17 kappaletta lasitetun astian kahvaksi.

Astianpalat, joissa on valunutta tai palanutta lasitetta ja joskus jopa nokea voivat olla peräisin myös rikkimenneistä astioista, joita on käytetty uudelleen eri tarkoituksiin. Epäonnistuneita ja lasittamattomia astioita on voitu käyttää esimerkiksi painolastina laivoissa ainakin lyhyillä matkoilla (Miller & Stephenson 1999, 40), josta tuskin on kysymys ympärysmuurirakennuksen keramiikan kohdalla. Rikkoutuneita ja epäonnistuneita astioita ja niiden paloja voitiin myös käyttää uunissa erottamaan puolivalmiita astioita toisistaan (Miller & Stephenson 1999, 14, 34). Varsinaisia todisteita tästä ei ympärysmuurirakennuksen materiaalissa ole, mutta välikappaleet olivat käytännöllisiä vaikka niiden käytössä oli myös ongelmia. Välikappaleista jäi yleensä aina arpia astiaan, mutta toisaalta varsinkin lasitetut astiat tarttuivat helposti kiinni toisiinsa ilman välikappaleita. Välikappaleiden aiheuttamat pienet merkit ja arvet eivät ilmeisesti vaikuttaneet kovinkaan paljon astian arvoon kauppatavarana (Gaimster 1997, 46). Joskus astioita ja/tai välikappaleita oli kuitenkin mahdoton erottaa toisistaan tai astioihin jäi liian suuret ja käyttötarkoitusta häiritsevät jäljet, jolloin astiat eivät enää kelvanneet myyntiin tai käytettäviksi (Miller & Stephenson 1999, 34).

Ympärysmuurirakennuksen astiat on hyvinkin voitu polttaa ilman erottavia kappaleita, koska niiden käyttö oli hyvin vaihtelevaa. Englannissa välikappaleita käytettiin valkosavikeramiikkaa valmistettaessa ainakin jonkin verran jo varhaisella keskiajalle (Miller & Stephenson 1999, 34-35). Kivisavikeramiikan poltossa ne otettiin käyttöön vasta 1600- ja 1700-luvuilla (Gaimster 1997, 46). Pohjoismaisissa tutkimuksissa en ole törmännyt mainintoihin erityisistä välikappaleista, mutta rikkoutuneita astianpaloja kuten ruukkujen suu-, kaula- ja pohjapaloja on hyvinkin voitu käyttää tähän tarkoitukseen. Ympärysmuurirakennuksen kellarin keramiikka-aineistossa on muutamia astioiden suureunapaloja, joiden lasitetusta reunasta on selvästi irrotettu joko toinen kiinnijäänyt astia tai mahdollisesti poltossa käytetty välikappale.

Kaikki ympärysmuurirakennuksesta löydetyt lasittamattomat ja lasitetut astia ovat voineet rikkoutua tai mennä pilalle varsin monessa eri valmistusvaiheessa. Astia on voitu muotoutua epämääräisen muotoiseksi jo dreijattaessa, se on voinut haljeta jo ensimmäisessä poltossa tai sen jälkeen. Lasitetta lisättäessä astia on voinut yksinkertaisesti lipsahtaa

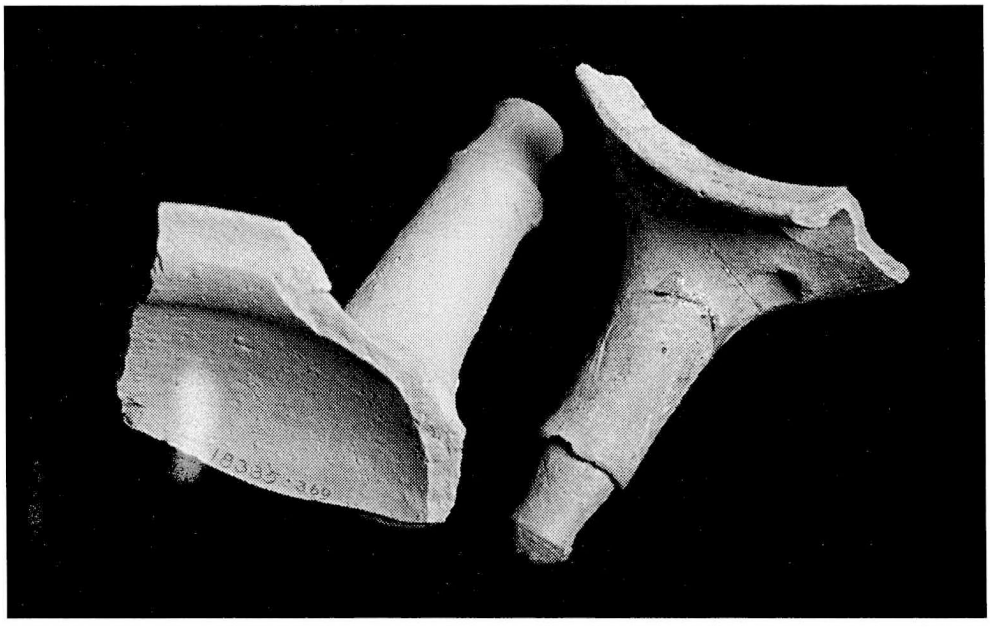

Kuva 2
Lasittamattomien patojen nuppipäisiä kahvoja. Kuva Carita Tulkki.

savenvalajan kädestä tai täydellinen ensimmäisestä poltosta selvinnyt astia on haljennut uuden lasituspolton yhteydessä. Astioiden valmistuksessa on mukana runsaasti niin inhimillisiä kuin teknisiäkin tekijöitä. Savenvalajan taitojen ja valmistusprosessin eteneminen on vaikea hahmottaa pelkkien astianpalojen perusteella.

Punasavikeramiikan ajoituksesta ja paikallisesta valmistuksesta

Keramiikka-astioita ja eri kaivauskohteiden stratigrafiaa voidaan ajoittaa vertailemalla eri kaivauskohteiden keramiikkatyyppejä ja astiamuotoja keskenään, mutta ajoittaminen pelkän keramiikan avulla on myös hieman ongelmallista. Keramiikka antaa aina vain löyhän ajoituksen, koska astioiden muotoihin ja eri keramiikkatyyppien käyttöön ja valmistukseen ovat vaikuttaneet varsin monet tekijät, joista yksinkertaisimpia ovat savenvalajan ja hänen asiakkaidensa mieltymykset. Minkään löytöpaikan keramiikka-aineisto ei ole siis suoraan verrannollinen toiseen löytökohteeseen. (Carlsson & Rosén 2002, 108-109.)

Tästä johtuen ympärysmuurirakennuksen kellarin punasavimateriaali voidaankin ajoittaa väljästi muita tutkimuksia apuna käyttäen 1500-luvun jälkipuoliskolta 1600-luvun alkupuolelle (Tulkki 2001,125; 2002, 397). Kellarin materiaalista parhaiten ajoitettavia tyyppejä ovat patojen ja pannujen kahvat, joista on laadittu jonkin verran erilaisia taulukoita ja ajoituskaavioita (ks. esim. Elfwendahl 1999, 47). Kellarin torvimaiset ja nuppipäiset kahvat ajoittuvat muun pohjoismaisen tutkimuksen perusteella 1550-luvulta 1600-luvun puoliväliin (ks. esim. Broberg 1982, 200, 391; Elfwendahl 1999, 47; Åqvist 1989, 400). Useimmissa kellarin kokonaisissa kahvoissa on myös astian kyljessä sormipainanteet, joka oli Ruotsissa hyvin tyypillinen piirre 1500-luvulta alkaen (Broberg 1982, 391).

Aikasemmin mainittuja kaakeleita voidaan ajoittaa varsin tarkastikin mm. niiden kuva-aiheiden perusteella, vaikka nekin ovat voineet olla käytössä pitkiäkin aikoja mm. paikasta ja uunin omistajan mieltymyksistä riippuen. Ympärysmuurirakennuksen kellarista on löydetty sekä reliefikoristeisia renessanssikaakeleita että sileitä barokkikaakeleita, joista osa on lasittamattomia ja osa lasitettuja. Reliefikoristeiset renessanssikaakelit tulivat käyttöön jo 1530- ja 1540-luvuilla, mutta Turussa ne saattoivat olla käytössä vasta 1560-luvulla tai vieläkin myöhemmin. Sileät kaakelit ajoittuvat taas renessanssin ja barokin vaihteeseen eli 1500-luvun loppuun ja 1600-luvun alkuun. (Majantie 2001, 78-85, 98-102; 2002, 399).

Keramiikka-astioiden ja kaakelien lisäksi kellarista on muutamia muita ajoittavia löytöjä, joista yksi on vuoden 1610 Kaarle IX:n hopeaäyri. Kellarista on myös yksi pronssinen kukkopäinen oluthana, joka ajoittuu kuitenkin selvästi muita löytöjä aikaisemmaksi. Kukkohanat ovat olleet Ruotsissa käytössä lähinnä 1400- ja 1500-luvulla (Knutsson 1982, 252, 253-254), mutta niitä saatettiin käyttää myöhemminkin. Kellarin aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että joko erityyppisiä astioita ja kaakeleita valmistettiin samanaikaisesti ja erilaisia tyylejä sekoitettiin keskenään tai että kellariin kertynyt löytömateriaali on peräisin paikasta, johon oli kasaantunut erilaista jätettä useimpien vuosikymmenien aikana 1500-luvun puolivälistä aina 1600-luvun alkupuolelle asti, mahdollisesti vuoteen 1634 asti.

Joka tapauksessa 1500- ja 1600-luvulla keramiikan paikallinen valmistus oli hyvin yleistä eripuolilla Ruotsia (Augustsson 1985, 114; Elfwendahl 1999, 76; Carlsson & Rosén 2002, 20, 96). Tukholmassa paikallista valmistusta oli jo 1470-luvulla (Elfwendahl 1999, 76). Aki Pihlmanin mukaan Turussakin on voitu valmistaa punasavikeramiikkaa ammattimaisesti jo 1400-luvun lopulla, koska punasavikeramiikan määrä lisääntyy selvästi (Pihlman 1989, 104). Toisaalta punasavikeramiikan määrän lisääntyminen voi johtua myös runsaasta tuonnista aikana, jolloin punasaviastioita alettiin käyttää yhä enemmän. Punasavikeramiikka oli nimittäin ns. massatavaraa ja hinnaltaan varsin huokeaa (Carlsson & Rosén 2002, 19).

Turussa toimineista savenvalajista on niukasti kirjallisia mainintoja ja ne kaikki rajoittuvat 1500-luvulle. Ensimmäinen maininta Suomeen saapuneesta savenvalajasta on 1540-luvulta. Saksalaisen Hans Pottmakaren kerrotaan valmistaneen ainakin kaakeleita Turun ja Hämeen linnassa. Sama henkilö työskenteli Suomessa vielä 1550-luvullakin. Vuosien 1560-1563 välisenä aikana Abraham von Wittenbergin kerrotaan valmistaneen Turussa kaakeliuuneja ja polttaneen astioita linnan tiiliruukissa. 1560-luvulla Turussa toimi myös Henrik Krüll niminen savenvalaja. (Hyvönen 1983, 25; Pihlman 1995, 203.) Vuonna 1586 Turun linnassa työskenteli tiilenlyöjä Michel Kramer, joka oli palkattu tekemään linnan kattotiiliä, mutta valmisti linnaan myös noin 400 esinettä ja astiaa (Hyvönen 1983, 25).

Ruotsissa ensimmäiset 1400- ja 1500-luvun punasavikeramiikkaa valmistaneet savenvalajat olivat todennäköisesti suurimmaksi osaksi ulkomaalaisia (Elfwendahl 1999, 76-77) ja kirjallisten mainintojen perusteella tilanne vaikuttaa samanlaiselta Suomessa. Valmistuspaikan perusteella keramiikkaa voidaan kuitenkin kutsua paikalliseksi, vaikka traditio tulikin muualta. 1600- ja 1700-

luvulla savenvalajat olivat mahdollisesti jo paikallisia käsityöläisiä, jotka olivat saaneet oppinsa muualta tulleilta mestareilta tai näiden oppipojilta ja perillisiltä. Ainakin savenvalajien määrä lisääntyi selvästi 1600-luvun Ruotsissa, jolloin siellä on myös havaittavissa astiamäärien ja -muotojen lisääntyminen (Elfwendahl 1999, 78, 131-132).

Niin Suomen kuin Ruotsinkin savenvalajia kutsutaan kirjallisissa lähteissä vaihtelevasti kaakeliuunien tekijöiksi ja ruukuntekijöiksi (Elfwendahl 1999, 77-78; Pihlman 1995, 203) ja jopa tiilien valmistajiksi (Hyvönen 1983, 25). Suomeen saapuneet savenvalajat olivatkin mitä todennäköisimmin erittäin taitavia käsityöläisia, jotka osasivat valmistaa hyvinkin erilaisia tuotteita. Kaakelit mainittiin ehkä erityisesti niiden korkeamman arvon ja arvostuksen vuoksi ja astiat olivat arkitavaraa ja niiden valmistus itsestäänselvyys, jota ei aina kannattanut mainita. Kaakelien, astioiden ja muiden käyttötavaroiden lisäksi savenvalajat valmistivat uuneissaan myös tiiliä ym. savitavaraa, joka liittyi uunin rakentamiseen ja rakenteisiin (Miller & Stephenson 1999, 27), mutta savenvalajat työskentelivät ilmeisesti myös suuremmissa rakennusprojekteissa valmistaen muuri- ja kattotiiliä (Elfwendahl 1999, 42; Hyvönen 1983, 25). Savenvalajia voisikin mahdollisesti löytyä kirjallisista lähteistä enemmän eri ammattinimikkeitä ja työtehtäviä tutkimalla.

Joka tapauksessa ympärysmuurirakennuksen kellarin keramiikka-aineisto voidaan tulkita paikallisen (turkulaisen) savenvalajan tuotannoksi. Savenvalaja valmisti samanlaisia astioita kuin mitä aikaisemmin ja varmasti vielä samaan aikaankin tuotiin maahan Alankomaista, Flanderista, Saksasta, Tanskasta ja Ruotsista, mutta tuotannossa oli myös paikallisia ns. erikoisuuksia. Ongelmallista ja vaikeaa on kuitenkin erottaa se, ovatko vähemmistönä olevat lasitetut astiat tuontia ja lasittamattomat paikallista tuotantoa vai ovatko lasitetut astiat vain saman savenvalajan tekemiä astioita, jotka ovat säilyneet ehjinä pidempään ja olleet jopa käytössä joko itse savenvalajalla tai jollakin naapuruston asukkaalla. Kysymyksen voi saada vastauksen oikeastaan vain kemiallisten analyysien avulla.

Ympärysmuurirakennuksen kellarin löytöjen perusteella savenvalaja toimi todennäköisesti tuomiokirkon lähistöllä. Kirkkoa ympäröivä alue olisikin ollut erinomainen pajan sijaintia ajatellen. Nykyisen tuomiokirkkokadun alue oli vielä 1600-luvullakin kaupungin reuna-aluetta ja todennäköisesti suhteellisen paloturvallista seutua vaikka siellä sijaitsikin kirkko ja kirkollisia rakennuksia. Lisäksi lähellä oli joki, josta oli helppo hakea vettä ja jota pitkin voitiin kuljettaa polttopuita sekä savea, joita kului runsain määrin astioita valmistettaessa.

Painamattomat lähteet

Majantie, Kirsi 2001. Ruukuista ruhtinaiden muotokuviin. Kaakeliuunien käyttöönotto ja levintä Suomessa ennen suurvaltakautta arkeologisen lähdeaineiston valossa. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto. Kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologian oppiaine.

Pihlman, Aki 1995. Keskiaikaiset savi- ja puuastiat Turun kaupungissa ja Turun linnassa. Lisensiaattitutkimus. Turun yliopisto. Kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologian oppiaine.

Tulkki, Carita 2001. Todisteita punasaviastioiden valmistuksesta uuden ajan alun Turussa – Tutkimusmateriaalina Turun tuomiokirkon ympärysmuurirakennuksen kellarin keramiikkalöydöt. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto. Kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologian oppiaine.

Kirjallisuus

Augustsson, Jan-Erik 1985. Keramik i Halmstad ca. 1322-1619. Produktion – Distribution – Funktion. Hallands länsmuseers skriftserie 2. Halmstad.

Broberg, Anders 1982. Keramik, s. 194-215. Keramik, kinesiskt porslin, kakel och kritpipor, s. 391-403. Helgeandsholmen, 1000 år i Stockholms ström. Red. Dahlbäck, G. Borås.
Broberg, Birgitta & Hasselmo, Margareta 1981.

Keramik, kammar och skor från 7 medeltida städer – Fyndstudie. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer. Rapport. Medeltidsstaden 30.

Brusila, Heljä ja Lepokorpi, Nina 1981. Uutta tietoa Turun tuomiokirkon pohjoispuolen maanalaisista rakennusjäänteistä, s. 11-31. Turun kaupungin historiallinen museo. Vuosijulkaisu 42-43 / 1978-1979.

Carlsson, Kristina & Rosén, Christina 2002. Stadsbornas kärl – keramik i västsvenska städer från 1400-tal till 1700-tal. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. Ett utvärdering av uppdragsarkeologins möjligheter att belysa historiska processer. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No. 44. Göteborg University – Department of Archaeology 2002.

Elfwendahl, Magnus 1999. Från skärva till kärl. Ett bidrag till vardagslivets historia i Uppsala. Lund studies in medieval archaeology 22.
Gaimster, David 1997. German Stoneware 1200-1900. British Museum.

Hiekkanen, Markus 2001. Turku Cathedral as a Fortification. A Re-evaluation, s. 65-71. Castella Maris Baltici 3-4. Archaeologica Medii Aevi Finlandiae V.

Hyvönen, Heikki 1983. Suomalaista keramiikkaa. Porvoo.

Knutsson, Helena 1982. Ölhanar, p. 253-254. Helgeandsholmen, 1000 år i Stockholms ström. Red. Dahlbäck, G. Borås.

Lindahl, Anders 1986. Så glaserade man under medeltiden?, s. 33-43. Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio. Lund Studies in Medieval Archaeology 1. Red. Andrén et al.

Majantie, Kirsi 2002. The introduction of a new heating technology, the smokeless ceramic tile-stove, and the earliest evidence of its local production in Finland, s. 398-400, artikkelissa Tulkki, Majantie, Uotila, Kokenhus Project, s. 396-401. Medieval Europe Basel 2002. Centre, Region, Periphery. Volume 1, sections 1-3.

Editors Guido Helmig, Barbara Scholkmann, Matthias Untermann. Hertigen.
Miller, Pat and Stephenson, Roy 1999. A 14th century pottery site in Kingston upon Thames, Surrey. Excavations at 70-76 Eden Street. Molas Archaeology Studies Series I. Museum of London Archaeology Service.

Niukkanen, Marianna 2002. Astioita porvarin ruokapöydästä, s. 41-45. Sirpaleita suurvalta-ajan Helsingistä. Toim. Marianna Niukkanen. Museovirasto ja Suomen Pankki.

Papanikola-Bakirtzi, Demetra 1999. Byzantine Sgraffito, s. 17-24. Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito. Ed. by Demetra Papanikola-Bakirtzi. Athens.

Pihlman, Aki 1989. Saviastiat, s. 83-104. Turun Mätäjärvi. Turun maakuntamuseon raportteja 10.
Rinne, Juhani 1941. Tuomiokirkon rakennushistoria. Turun tuomiokirkko keskiaikana I. Turku.

Sanders, Guy D.R. 1999. Corinth Workshop Production, s. 159-164. Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito. Ed. by Demetra Papanikola-Bakirtzi. Athens.

Selling, Dagmar 1976. Inledning, s. VII-XX. Keramik 1000-1600 i svenska fynd. Red. Wahlöö, C. Achaeologica lundensia VI.

Tulkki, Carita 2002. Red earthenware production in the medieval and early modern town of Turku, s. 396-398, artikkelissa Tulkki, Majantie, Uotila, Kokenhus Project, s. 396-401. Medieval Europe Basel 2002. Centre, Region, Periphery. Volume 1, sections 1-3. Editors Guido Helmig, Barbara Scholkmann, Matthias Untermann. Hertigen 2002.

Åqvist, Cecilia 1989. Yngre rödgods som dateringsunderlag, s. 395-408. Kastelholms slott. Arkeologiska undersökningar 1984; KS 15-KS 29. Keramikstudier. Museibyrån, Kastelholm 1989:1.

CARITA TULKKI

Turun yliopisto
Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologian oppiaine
Suomalaista Virtuaaliarkeologiaa
-projekti

cartul@utu.fi
www.utu.fi/hum/arkeologia/suvi

APOSTOLILUSIKAT SUOMESSA

Visa Immonen

Suomessa on viisi museoiden kokoelmiin sisältyvää ja yksi yksityisomistuksessa oleva niin sanottu apostolilusikka. Apostolilusikat ovat saaneet nimensä lusikan ihmishahmoisesta nupista, joka esittää yhtä 12:sta apostolista, Paavalia, Neitsyt Mariaa tai Kristusta. Suomen apostolilusikat on kaikki valmistettu kuparisekoitteisesta metallista, messingistä ja kuparista, ja ainakin yhdessä on jälkiä kultauksesta. Kokonaisten lusikoiden pituus on varsin vakio, 17:n ja 18:n senttimetrin välillä, josta pyöreähkö pesä vie noin kolmasosan.

Apostolilusikoita valmistettiin Pohjois-Euroopassa keskiajalla ja uuden ajan alussa. Suurimmassa suosiossa ne olivat Englannissa, mutta niitä käytettiin myös mannermaalla, etenkin Saksassa ja Alankomaissa (Coleman [1907] 1999, s.v. Apostle Spoons). Niitä valmistettiin runsaimmin Englannissa, mutta tuotantoa oli myös Hollannissa, Saksassa, Sveitsissä ja Italiassa (Rupert 1929, 5). Vaikka apostolilusikoita olisi valmistettu paikallisesti, niitä voitiin myös tuoda ulkomailta. Esimerkiksi Amsterdamin kaupunkilöydöissä on sekä hollantilaista että englantilaista alkuperää olevia lusikoita (Pre-industriële Gebruiksvoorwerpen 1991, 94, 145, 200).

Apostolilusikoiden syntyvaiheita ei juurikaan tunneta. On arveltu, että ennen niiden taustalla ovat vanhemmat käpynuppiset lusikat ja erityisesti 1400-luvun Neitsyt Mariaa

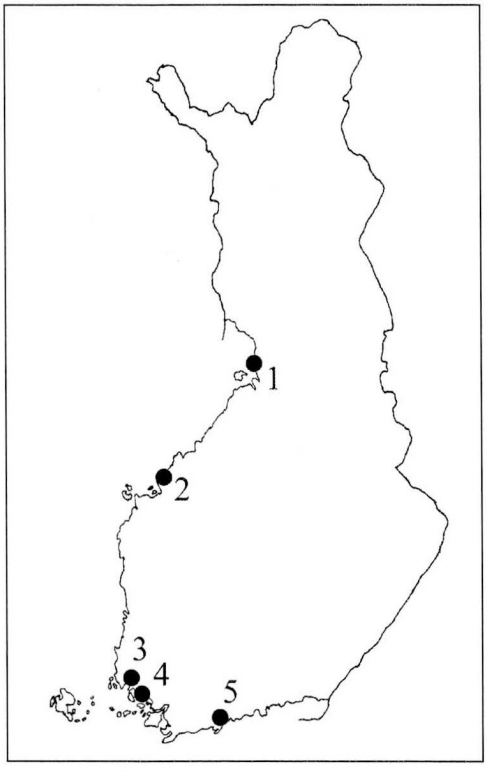

Apostolilusikoiden löytöpaikat. 1. Ii, 2. Uusikaarlepyy, 3. Mietoinen, 4. Turku, 5. Espoo.

kuvaavat lusikannupit (British Museum 1924, 226; Rupert 1929, 3; London Museum 1975, 129–130). Ensimmäiset apostolilusikoista valmistettiin Manner-Euroopassa, josta esinetyyppi omaksuttiin Englantiin (Gask [1926] 1973, 64). Varhaisin kirjallinen tieto englantilaisista apostolilusikoista on 1494–5 Yorkissa laaditussa testamentissa, mutta

joidenkin apostolilusikoiden valmistusleimojen perusteella eräät lusikoista voidaan ajoittaa tätäkin vanhemmiksi (Jackson [1911] 1967, 501).

Kastelahja

Apostolilusikat liittyivät 1500-luvulla syntyneeseen tapaan antaa vastasyntyneelle lahjaksi lusikka, mistä todistavat eräisiin kastelusikoihin kaiverretut omistuskirjoitukset (Harris 1950, 28). Vanhempien tai kummivanhempien tapa lahjoittaa apostolilusikka tai -lusikoita lapselle oli voimakas Englannissa, mutta suosittu se oli myös Hollannissa ja Saksassa. Apostolilusikoiden sijasta kastelahjana voitiin antaa myös muun tyyppisiä lusikoita. Lahjalusikan valmistusmateriaaliin vaikutti lahjoittajan varallisuus. Arvostuksen yläportailla olivat kultaiset ja hopeiset lusikat, alaportailla taasen tina ja kuparisekoitteiset metallit, mihin perustuu sananparsi syntymisestä kulta- tai hopealusikka suussa (Fleur 1980). William Shakespearen (1564–1616) näytelmässä Kuningas Henrik VIII (n. 1612–1613, V.ii.197–204) kuningas pyytää Canterburyn arkkipiispaa Cranmeria lapsensa Elisabetin kummiksi. Arkkipiispa valittaa olevansa köyhä mies. Kuningas kuitenkin tokaisee, ettei arkkipiispan kummina tarvitse olla huolissaan lusikoidensa puolesta, sillä lapsen muut kummit olisivat varakkaita.

Apostolilusikoiden antaminen kastelahjoina jatkui 1600-luvulle saakka, mutta sitten tapa alkoi menettää suosiotaan sekä Englannissa että Manner-Euroopassa (Wilson 1984, 24–25). Lontoon palon aikoihin vuodelta 1666 on tieto kummilusikkaperinteen nopeasta häviämisestä, ja sen katsotaan hiipuneen kokonaan vuoteen 1680 mennessä (Mackay 1975, s.v. Apostle spoons).

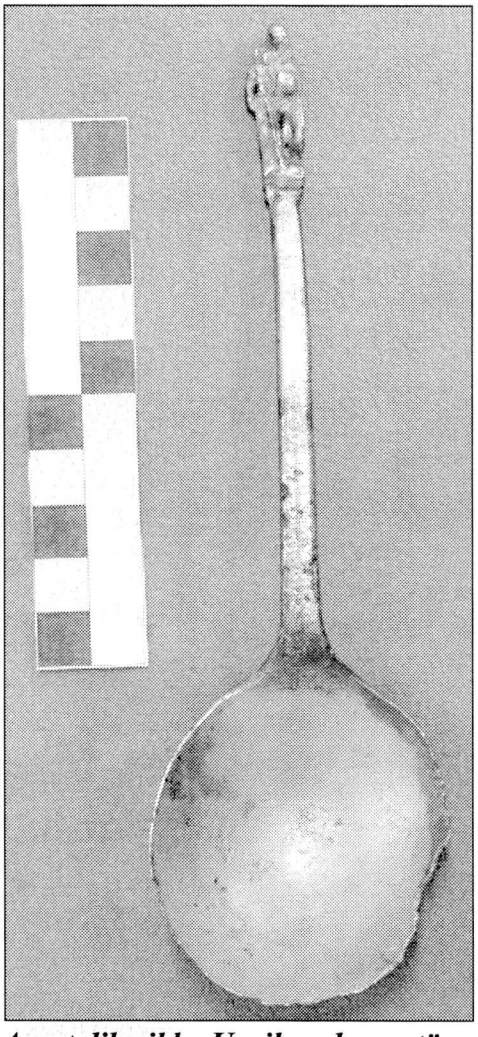

Apostolilusikka Uusikaarlepyystä (KM hist. 40129). Kuva: Visa Immonen.

Laadultaan heikkoja ja provinsiaalisia apostolilusikoita kuitenkin valmistettiin edelleen (Peal 1970b, 200; Rainwater & Felger 1992, 59–68; ks. myös Pechstein 1992, 393), ja 1800-luvulla ryhdyttiin valmistamaan jäljennöksiä ja väärennöksiä varhaisista apostolilusikoista (Emery 1976, 12–14, 26–29). Väärentämisen syynä oli apostolilusikoiden suuri suosio antiikkimarkkinoilla, ja edelleenkin 1500-luvun hopeisia apostolilusikoita

on usein huutokaupattavana. Niiden hinnat voivat parhaimmillaan yltää 5 000–18 000 euroon (Lyle Antiques 2000, 773–778).

Apostolilusikoita voitiin valmistaa yksittäisinä, pareittain tai kokonaisina 13 lusikan setteinä. Yksittäisten lusikoiden osalta on arveltu, että lusikan esittämä apostoli olisi valittu joko kasteen saaneen lapsen nimen tai lahjoittajan suojeluspyhimyksen mukaan (Harris 1950, 28–29). Kokonaisia 12:sta apostolista ja Neitsyt Mariasta tai Kristuksesta koostuvia settejä tunnetaan vain kaksi, ja ne molemmat on valmistettu hopeasta. Yhtä säilytetään British Museumissa ja toista Kaliforniassa Huntington Art Galleryssä. British Museumin setti on valmistettu 1536–37 Lontoossa, ja se koostuu 12 apostolista ja Neitsyt Mariasta (Wilson 1984, 24). Kahden alkuperäisen, täydellisen sarjan lisäksi on olemassa muitakin kokonaisia sarjoja, mutta ne on koottu myöhemmin alunperin yhteen kuulumattomista lusikoista. Lisäksi on säilynyt vajavaisesti säilyneitä sarjoja.

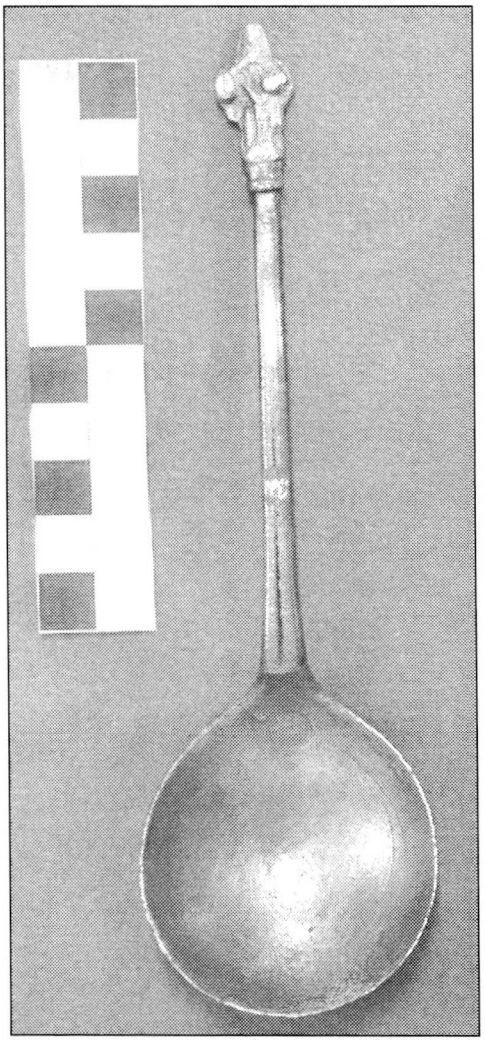

Kansallismuseoon lahjoituksena tullut apostolilusikka (KM hist. 54036). Kuva: Visa Immonen.

Apostolilusikoiden valmistus

British Museumin kokonaisessa lusikkasarjassa lusikat ja ihmishahmot on valettu toisistaan erillään ja liitetty sitten yhteen. Varhaisten apostolilusikoiden valmistusta tunnetaan niukalti, mutta luultavasti parhaimmat, hopeisten lusikoiden figuurit teki koriste-elementteihin erikoistunut henkilö. Erikoistuneista nuppien valmistajista on merkkejä vielä 1600-luvulta (Peal 1970b, 199). British Museumin lusikkasarjan apostolien kaltaisia hahmoja on myös 1500-luvun piispansauvojen koristeina. On arveltu, että figuurien esikuvat ovat olleet puusta veistettyjä (Wilson 1984, 25; vrt. af Ugglas 1933, 193–201). Apostolilusikoiden hahmojen mallit olivat käytössä pitkiä aikoja, mikä näkyy siinä, että varhaiset apostolihahmot ovat hyvin muotoiltuja, mutta ne muuttuvat ajan myötä karkeapiirteisemmiksi ja leväperäisemmin viimeistellyiksi (Rainwater & Felger 1992, 59). Valun huono laatu johtui myös englantilaisten lusikoiden lähes sarjatuotantomaisesta valmistuksesta (Fagerström 1983, 43).

British Museumin lusikkasarjassa apostolien lisäksi heidän kantamansa embleemit on valmistettu irrallisina ja kiinnitetty sitten hahmoihin (Wilson 1984, 24). Apostolien valaminen erillään muusta lusikasta oli hyvin tavallista (Emery 1976, 82–83), mutta embleemien tekeminen erillisinä on sitä harvinaisempaa, mitä vähempiarvoisesta raaka-aineesta on kyse. Messinkisissä apostolilusikoissa embleemit on luultavasti aina valettu yhdessä nuppien kanssa (Peal 1970b, 199).

Pitkään käytössä olleiden mallien ja muottien käyttö säilytti apostolilusikoiden nupit samankaltaisina, mutta muutoin apostolilusikoiden muodon kehitys seuraa yleiseurooppalaista lusikoiden muotokehitystä. Apostolilusikoiden valmistuksen alkuvaiheissa 1400-luvun lopulla lusikan pesä oli päärynän tai viikunanlehden muotoinen ja varsi kahdeksankulmainen. Hiljalleen pesä muuttuu soikeammaksi tai kananmunan muotoiseksi ja varsi latteaksi (Rupert 1929, 4). Mannermaiset apostolilusikat ovat yleensä kooltaan pienempiä ja huolellisemmin valmistettuja kuin englantilaiset (Rainwater & Felger 1992, 59). Tekijän leima on sijoitettu lusikan pesän sisäpinnalle lähelle vartta. Leimojen perusteella monet hopealusikoista on mahdollista ajoittaa hyvinkin tarkasti; muista materiaaleista valmistettujen lusikoiden leimaaminen on satunnaisempaa ja leimoja tunnetaan heikommin kuin hopeaesineistä. Niiden ajoittaminen ei ole aina yhtä varmaa. Usein apostolilusikat on kullattu kauttaaltaan tai ainakin apostolihahmon osalta (Rainwater & Felger 1992, 59).

Apostolifiguurit

Lusikoiden sarjatuotanto ja muottien pitkä käyttöikä yhtenäistivät apostolien esitystapoja. Silti apostolien tunnistaminen ei ole helppo tehtävä, sillä tunnuksina ei ole käytetty vain yhtä tiettyä esinettä, ja usein nupit ovat liian kuluneita pienten embleemien tunnistamiseen. Hahmoihin erikseen kiinnitetyt tunnukset ovat lisäksi irronneet ja kadonneet helposti. Englantilaisten lusikoiden apostolit seisovat aina, mutta Manner-Euroopassa on toisinaan kuvattu myös istuvia hahmoja (Rainwater & Felger 1992, 59). Hahmot ovat sekä mannermaalla että Englannissa suhteiltaan varsin nukkemaisia, tanakoita ja suuripäisiä. Kuitenkin eräät saksalaisista sarjoista ovat hahmoiltaan sulavalinjaisempia ja realistisemmin kuvattuja (Rainwater & Felger 1992, 59).

Aaltoilevaan vaatteeseen puettujen apostolihahmojen embleemi on tavallisesti sijoitettu oikeaan käteen. Vasemmassa kädessään hahmo yleensä kantaa kirjaa. Apostolien luku oli sarjassa aina kaksitoista (Ks. Matt. 10:1–4; Mark. 3:14–19; Luuk. 6:13–16; Joh. 1: 40–49), mutta lusikoissa esitettyjen apostolien lista ei ole välttämättä sama (Rupert 1929, 12–13). Aina läsnä ovat Simon Pietari, Andreas, Jaakob vanhempi, Johannes, Filippus, Bartolomeus, Tuomas, Matteus, Jaakob nuorempi, Juudas ja Simon Kiivailija. Juudas Iskariotia ei tunnetuissa apostolilusikoissa esiinny lainkaan, vaan hänen tilallaan on Mattias (Ap. t. 1:15–26). Joskus Juudaksen sijasta apostoliksi on valittu Paavali. Apostolien lisäksi sarjaan sisältyy 13: tena joko Kristus tai Neitsyt Maria. Kristus kuvataan valtakunnanomena vasemmassa kädessään ja oikea käsi siunaukseen kohotettuna.

Varhaisten englantilaisten apostolilusikoiden figuurien pään päälle lähes poikkeuksetta sijoitettiin sädekehä. Sen sijaan mannermaalla apostolit ovat joskus ilman nimbusta (Rupert 1929, 4). Sädekehän kuvaaminen noudattelee

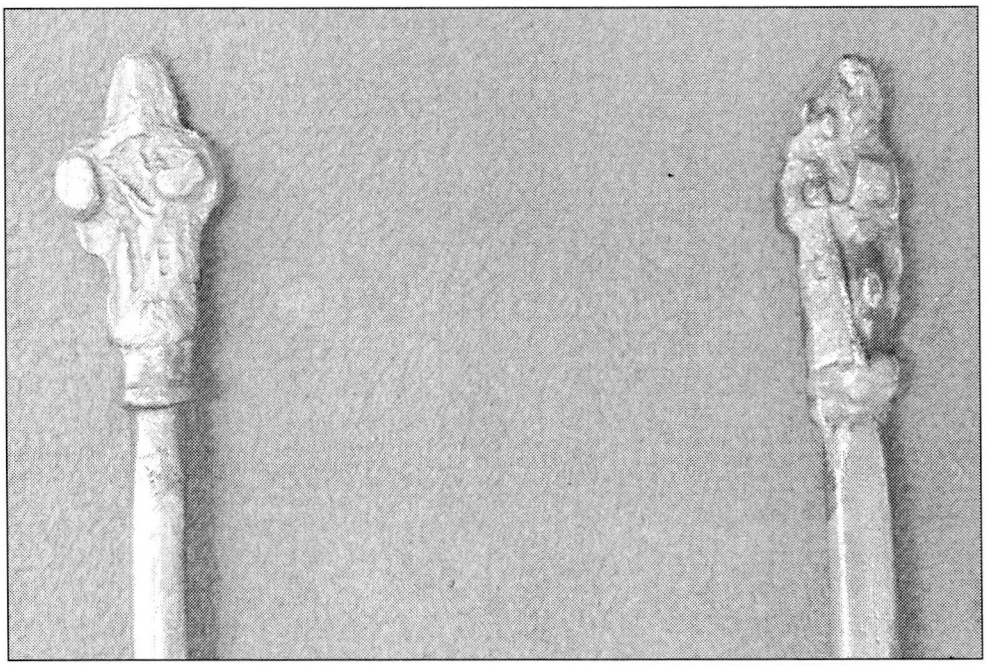

Uusikaarlepyyn lusikan (vas., KM hist 40129) ja lahjoituslusikan (oik., KM hist. 54036) nupit edestä. Kuva: Visa Immonen.

aikakauden kuvanveistoa: 1400–1500-lukujen vaihteessa se asetettiin hahmon takaraivolle lähes pystysuorassa olevaksi levyksi, mutta sädekehä siirrettiin 1500-luvun puolivälin tienoille tultaessa päälaelle hattumaisesti vaakasuoraan asentoon. Hollannissa pohjoisten maakuntien kääntyminen kalvinismiin johti sädekehien viilaamiseen pois apostolilusikoista (Emery 1976, 181). Messinkisiin apostolilusikoihin ei 1600-luvulla valmistettu sädekehää lainkaan, mutta joskus harvoin se tehtiin hopea- ja tinalusikoihin (Peal 1970b, 199).

Englantilaisen näytelmäkirjailija Thomas Middletonin (1580–1627) vuosien 1611–14 aikana kirjoittamassa porvarisnäytelmässä A Chaste Maid in Cheapside on kohtaus (III.ii.46–47), jossa vastasynnyttäneelle äidille lahjoitetaan kaksi apostolilusikkaa. Tapahtumaa tarkkailee muun muassa kaksi puritaania, joista ensimmäinen arvelee apostolihahmon kuuluneen punapartaiselle Juudas Iskariotille. Toinen puritaaneista myötäilee: hän ei ikinä syöttäisi tytärtään sellaisella lusikalla; ties vaikka lusikka värjäisi lapsen hiukset punaisiksi. Kohtauksessa on ainakin neljä kiinnostavaa seikkaa. Ensinnäkin puritaanit tulkitsevat apostolihahmon Juudakseksi. Häntä ei kuitenkaan apostolisarjoissa koskaan esitetty, mikä korostaa kohtauksen vitsikkyyttä. Toiseksi uhka siitä, että Juudaksen punainen parta voisi värjätä tyttären hiukset, perustuu aikakauden prostituoitujen värjättyihin hiuksiin. Puritaanit olettavat siten jonkinlaisen suhteen lahjoitetun lusikan ja lapsen välille. Oletus liittynee lapsen kastamiseen ja hänen suojeluspyhimykseensä. Kolmanneksi kohtaus tuo julki puritaanien kielteisyyden apostolilusikoita kohtaan. Ja neljänneksi kohtaus osoittaa, että apostolilusikoita voitiin käyttää lasten ruokkimiseen. Lisäksi

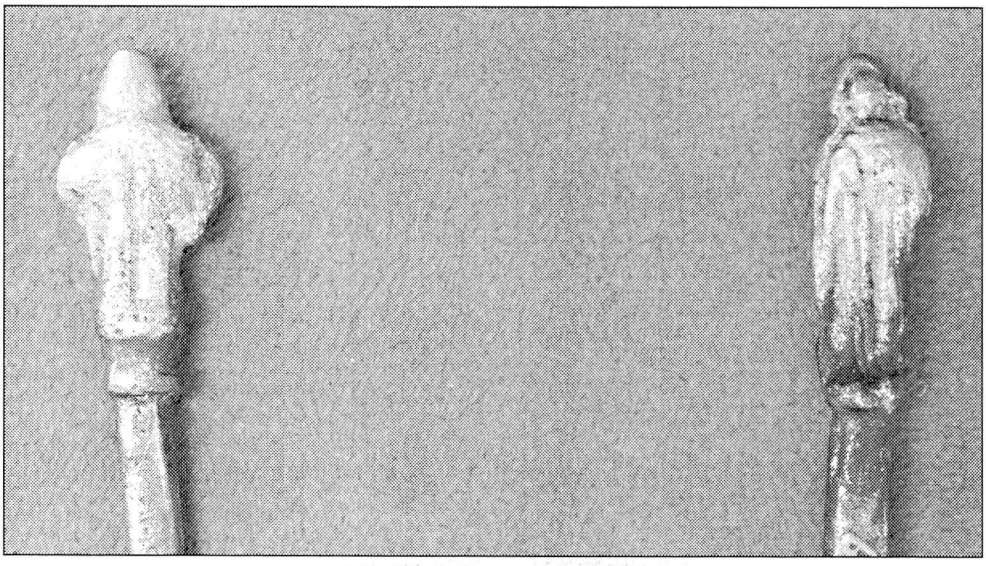

Uusikaarlepyyn lusikan (vas., KM hist 40129) ja lahjoituslusikan (oik., KM hist. 54036) nupit takaa. Kuva: Visa Immonen.

keskiajan sekä uuden ajan alun lusikoita tiedetään käytetyn aikuisten ruokailuun ja alkoholijuomien nauttimiseen (Fagerström 2000, 29).

Apostolilusikat Länsi-Euroopassa, Skandinaviassa ja Suomessa

Apostolilusikoita on julkaistu ainakin Englannista, Saksasta ja Alankomaista (Fleur 1980, no. 8a ja 8b; Rech 2001, 54–55). Pohjoismaissa apostolilusikat eivät koskaan olleet yhtä merkittävä ilmiö kuin Länsi-Euroopassa, ja täällä lusikat ovat todennäköisesti tuontiesineitä (Granlund 1970, 454; vrt. Hallwylska samlingen 1934, D. a 51). Pohjolaan ei tiedetä tuodun lainkaan kokonaisia 12 lusikan sarjoja, vaikka 1400-luvulta lähtien yksittäiset apostolilusikat ovatkin varsin tavallisia pohjoismaisessa esinejäämistössä. Apostolilusikoita on julkaistu ainakin Tanskasta ja Ruotsista (Lassen 1960, 10; Hallwylska samlingen 1934, D. a. 27–29, 51, 55, 61).

Suomessa apostolilusikoita on siis kuusi kappaletta. Esittelen ne pohjoisimmasta löydöstä aloittaen.

1. Ii, Etelä-Iin kylä, Maa-Klaama, Jakkilan talo (PPM 4565)

Ensimmäinen apostolilusikoista on kuparisekoitteinen ja pituudeltaan 18 cm. Pesän osuus pituudesta on 6 cm. Sen leveys on 5,3 cm. Varsi on lattea. Pesän tyvipuoliskossa on pyöreä, tähtimäinen tai ruusumainen leimaus. Apostolilusikan löysi saratöissä ollut mies vuonna 1950. Hän oli Maa-Klaama-nimisellä niemellä keräämässä kiviä aallonmurtajaa varten ja löysi lusikan erään kiven juurelta noin 10 cm syvyydestä. Arkistoon talletetun suullisen tiedon mukaan samalta niemeltä oli aiemmin löydetty pääkallo.

Lusikan apostolihahmon etupuolella ei ole selkeitä jälkiä mahdol-

lisista embleemeistä. Sen sijaan apostolin selkään on asetettu lierihattu, jonka perusteella se voidaan tunnistaa Jaakob vanhemmaksi eli Sebedeuksen pojaksi. Hän oli pyhiinvaeltajien suojelija ja hänen hautansa Santiago de Compostelassa Euroopan tärkeimpiä pyhiinvaelluskohteita. Apostolilusikoissa Jaakob on kuvattu pyhiinvaeltaja-asuisena. Hänen tärkein embleeminsä on vaeltajan sauva, joka Jaakobilla on aina kädessään. Pyhiinvaeltajan hattu on apostolilusikoissa aina toissijainen embleemi, joka saatettiin jättää myös pois (Rupert 1929, 12; Rainwater & Felger 1992, 68; vrt. Gitlitz 2000, 113). Hattua ei esiinny kenelläkään muulla apostoleista.

Lusikan toinen kiintoisa piirre on sen ruusua muistuttava leimaus. Leimaus on tavallinen englantilaisissa messinkilusikoissa, ja ruusuleimalla varustettuja lusikoita sisältyy myös Amsterdamin arkeologiseen aineistoon. Leiman perusteella lusikan voi ajoittaa 1500-luvun loppuun ja 1600-luvun alkuun (Harris 1950, 30, 33; Baart et al. 1977, 316–318).

2. Uusikaarlepyy (KM hist. 40129)

Uusikaarlepyystä löydettiin apostolilusikka vuonna 1940 puutarhasta, joka kuului taloon numero 65. Talon numero ennen kaupungin paloa vuonna 1858 oli ollut 74. Nykyisin tontti on Lybeckinkadun ja Topeliuksenpuistikon risteyksessä. Tontilta oli saatu lusikan lisäksi liitupiipun palasia, joita ei ilmeisesti ole talletettu museoon. Lusikan pituus on 17,7 cm. Pesän pituus on 6,1 cm ja leveys 5,5 cm. Varsi on lattea, ja sen yläpinnan keskelle on tehty koko sen pituuden mittainen ura. Apostolihahmo on huonoa valua ja valurajat karkeasti tasoitettu. Lusikan pesän tyvipuoliskossa on pyöreä leimaus.

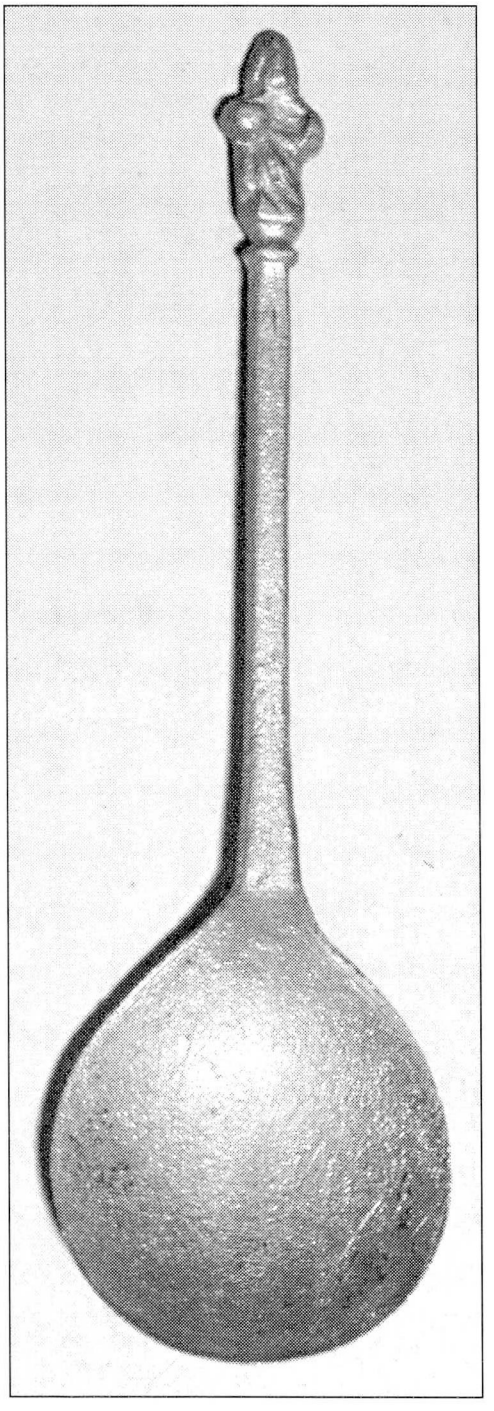

Turun apostolilusikka (TMM 16124). Kuva: Visa Immonen.

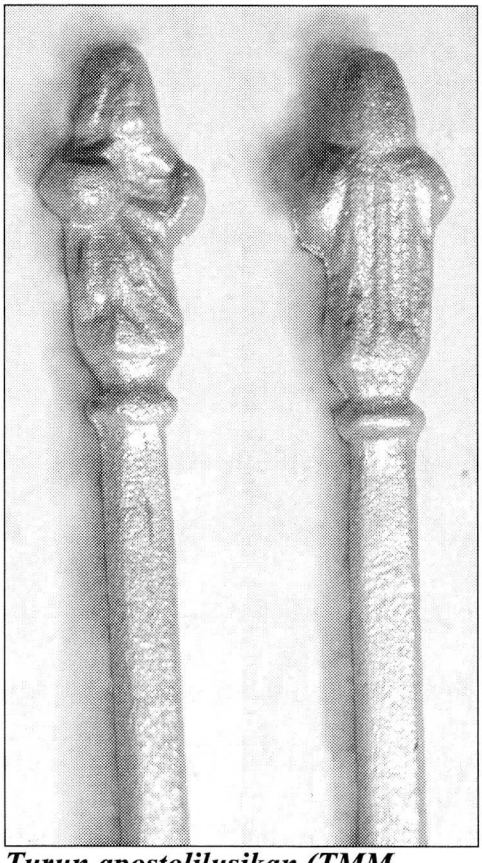

Turun apostolilusikan (TMM 16124) nuppi edestä ja takaa. Kuva: Visa Immonen.

Apostolihahmon attribuuttina on hahmon oikeassa kädessä jonkinlainen olkapäälle ulottuva sauva. Vasemmassa kädessä hahmolla on kirja. Koska figuurin selässä ei ole hattua, se ei välttämättä ole Jaakob. Sauvaa tarkastellessa lähemmin huomaa, että sen päässä on joko risti tai pertuskan tai kirveen terä. Pertuska tai kirves vaikuttaa todennäköisemmältä, sillä sauvaan nähden poikkisuorassa oleva terä näyttää levenevän toista päätään kohden. Jos kyse on pertuskasta tai kirveestä, mahdollisuuksia on kaksi: pertuska on Juudas Taddeuksen embleemi ja kirves Mattiaksen (Rupert 1929, 12–13). Mattias tradition mukaan surmattiin ensin kivittämällä ja sitten katkaisemalla hänen päänsä kirveellä. Juudas Taddeuksen uskottiin taas eräissä lähteissä tulleen mestatuksi pertuskalla. Nupin huonon kunnon vuoksi figuurin henkilöllisyyttä ei pysty tarkemmin selvittämään.

Lusikan leimaus on mahdollista tunnistaa ja ajoittaa, mutta käsittelen leimauksen helsinkiläisen lahjoituslusikan yhteydessä. Molemmissa lusikoissa on nimittäin sama leimaus. Todennäköisesti lusikka ei ole joutunut maahan ennen vuotta 1617, jolloin Kustaa II Adolf perusti Uusikaarlepyyn tai ehkä ennen vuotta 1620, jolloin se sai kaupunkioikeudet (Wichmann 1920, 9–10, 27).

3. Mietoinen, Saaren kartano

C. O. Nordman (s.a.) on tallettanut Kansallismuseon kokoelmiin kirjallisen tiedon sekä heikkotasoisen valokuvan (KM hist. neg. 26979) Mietoisten Saaren kartanon puutarhasta löydetystä apostolilusikasta. Lusikkaa ei ole talletettu museon kokoelmiin. Pronssiseksi todettu lusikka on 18 cm pitkä ja sen pesä pisaramainen. Varsi on tyvipuoliskosta halkaisijaltaan kolmiomainen, ylhäältä lattea, ja siihen on kaiverrettu teksti s. philippus. Apostolihahmo on valokuvan perusteella muita Suomen apostolilusikoita solakampi. Nordmanin mukaan hahmo on puettu drapeijaan ja se kantaa kädessään ristisauvaa, joka voi olla yksi Filippuksen embleemeistä, mutta apostolilusikoiden inskriptioihin on suhtauduttava aina varauksella (Jackson [1911] 1967, 504). Osa kaiverruksista on tehty lusikoihin myöhemmin, ja ne saattavat perustua virheelliseen hahmon tunnistamiseen. Nordmanin tietojen perusteella Mietoisten apostolilusikka poikkeaa muotonsa perusteella Suomen muista apostolilusikoista, ja se saattaisi olla saksalaista alkuperää. Tiedot eivät mah-

dollista lusikan ajoittamista. Mietoisten Saaren kartanotila muodostettiin 1500-luvun lopulla yhdistämällä kaksi kirkolle kuulunutta tilaa, ja kartano rakennettiin Juhana III:n hallituskaudella (1568–92) (Nikander 1928, 197–201; Suomen kartanot II 1941, 129–133).

4. Turku, Hämeenkatu 14 – Hovioikeudenkatu 1 (TMM 16124)

Vuonna 1963 tehtiin Turussa, Hämeenkatu 14:n ja Hovioikeudenkatu 1:n kulmauksen tontilla maansiirtotöitä. Nostetusta täytemaasta löydettiin apostolilusikka, joka ostettiin Turun maakuntamuseon kokoelmiin. Kuparisekoitteisen lusikan pituus on 17,5 cm. Sen pesä on 5,9 cm pitkä ja 5,3 cm leveä. Lusikan pinta on erittäin huonossa kunnossa, mutta lattean varren päällä vaikuttaisi olevan samanlainen ura kuin Uusikaarlepyyn lusikan varressa. Lisäksi pesän tyvipuoliskon sisäpinnalle on aavistuksenomaisia jälkiä pyöreästä leimauksesta, mutta leimaus on täysin tunnistamattomaksi haipunut.

Apostolihahmon tunnistaminen on hankalaa. Hahmolla on päällään kaapu. Oikeassa kädessä näyttäisi olevan jotain pallomaista, vasemmasta kädestä ei saa enää mitään selvää. Jos pallo olisi vasemmassa kädessä, hahmo voisi esittää Kristusta. Pallon ollessa oikeassa kädessä tunnus muistuttaa eniten Matteuksen kädessään tai kainalossaan pitämää rahapussia. Matteus sai emmeleeminsä siitä, että oli roomalainen veronkerääjä, ja häntä pidettiinkin veronkantajien, pankkiirien ja tullinkerääjien suojeluspyhimyksenä.

5. Espoo, Muurala, Lilltorp (ns. Muuralan apostoli, EKM) (Lindholm 1999)

Vuonna 1995 Espoon Muuralan Lilltorpin tilan pellolla tehtiin varhaismetallikautisen asuinpaikan koekaivaus. Kaivausalue sijaitsi noin 650 metriä Espoon kirkosta luoteeseen. Kaivauksen löytöihin kuului historiallisen ajan keramiikkaa, raudanvalmistuskuonaa, kynttilänjalan osa sekä apostolilusikan nuppiosa (Lindholm 1999, 266). Lusikan katkelma tuli sekoittuneesta maasta, joten löytöyhteyden mukaista ajoitusta ei voi tehdä (Lindholm 1995 & suull. tieto Lindholm 6.11.2002). Katkelman materiaali on ilmeisesti messinkiä tai muuta kuparisekoitteista metallia. Nupin lisäksi katkelmaan kuuluu aivan pieni pätkä vartta, joka on hieman ylöspäin taipunut. Lusikan varsi näyttäisi sen perusteella katkenneen voimakkaasti taivutettaessa. Figuuri on pahoin kulunut, mutta sen etupuolella on havaittavissa jälkiä jonkinlaisesta olkapäälle ylettyvästä sauvasta. Hahmon tunnistamisen pyhiinvaeltaja-asuun puetuksi Jaakobiksi vahvistaa selkäpuolella oleva hattua muistuttava kumpu.

Pelto, jolta lusikka löydettiin, on aikoinaan kuulunut Teirin tilaan. Ensimmäinen maininta Teirin tilasta on maakirjoissa vuonna 1540. Löytöpaikan vieressä sijaitsi 1500-luvulla Nybyn nimismiestalo ja kestikievari, jonka omisti Sigfrid Henriksson ja myöhemmin hänen poikansa. Nyby oli pitäjän rikkain talo, ja Dan Lindholmin (1999, 266) mukaan Sigfrid Henriksson omisti myös laivan, jolla hän kävi kauppaa muun muassa Tukholmassa.

6. Lahjoituslusikka (KM hist. 54036) (Rácz 1967, kuva 142)

Helsinkiläinen antiikkikauppias lahjoitti kullatusta messingistä tehdyn apostolilusikan Kansallismuseolle vuonna 1954. Lusikan provenienssista ei ole verifikaatteja tai muitakaan tietoja. Lusikka on kulunut ja pinnaltaan raapiutunut, joten ei ole mahdotonta, että sekin olisi maalöytö. Lusikan kokonaispituus on 17,4 cm, josta 5,2 cm leveä pesä vie 5,5 senttimetriä. Pesän tyvipuoliskossa on erittäin kulunut, mutta paljon Uusikaarlepyyn lusikan leimaa muistuttava kuvio. Apostolin vasemmassa kädessä on kirja ja oikeassa Turun apostolilusikan hahmon palloa muistuttava pahkura. Todennäköisesti hahmo esittääkin Matteusta rahapusseineen.

Arvoituksellinen leimaus

Uusikaarlepyyn lusikassa (KM hist. 40129) ja lahjoituslusikassa (KM hist. 54036) esiintyvä leimaus koostuu kahdesta tai kolmesta rinnakkain asetetusta lusikasta. Tätä leimaa ei esiinny Suomessa pelkästään apostolilusikoissa, vaan lisäksi ainakin kahdessa kuparisekoitteisessa, rypälenuppisessa lusikassa (KM hist. 69100:2 ja lusikka Siuntion kotiseutumuseossa). Molemmissa rypälelusikoissa on lisäksi lattea ja keskiurallinen varsi. Näissä lusikoissa käytetty leimaus koostuu 2–3 vierekkäin asetetusta lusikasta sekä tekijän nimikirjaimista. Leima oli käytössä Englannissa vuosien 1625–1700 välillä, ja usein sen kehää kiertää teksti double whited (Peal 1970b; Baart et al. 1977, 316–318). Suomalaisista lusikoista teksti on kulunut pois tai sitä ei niihin ole tehty. Messinkisten lusikoiden leimauksissa lusikat ovat rinnakkain, mutta tinaisten lusikoiden leimauksissa lusikat on kuvattu ristikkäin (Peal 1970b, 196).

Leimaukset esiintyvät erittäin kiinnostavassa ja vähän tunnetussa 1600-luvun jälkipuoliskon lusikkaryhmässä, jota valmistettiin messingistä ja pronssista. Lusikoille on ominaista pyöreähkö pesä, lattea varsi, joka päättyy apostoliin, tasaiseen leikkaukseen tai rypäleterttuun. Varren yläpinnan keskellä on tyvestä nuppiin asti ulottuva ura. Tällaista varsiuraa pidetään yleensä myöhäisten (n. 1640–1670), mannermaalla tehtyjen lusikoiden merkkinä (Jackson [1911] 1967, 507), mutta double whited -teksti näyttäisi todistavan toisenlaisesta alkuperästä (Peal 1970b, 200; vrt. Emery 1976, 84–85). Tällaisia double whited -leimauksella varustettuja lusikoita tunnetaan runsaasti Englannista ja ympäri Manner-Eurooppaa. Lusikat luokiteltaisiin muotonsa puolesta mannermaisiksi, mutta juuri leimauksen takia niitä pidetään englantilaisina. Tälle erikoiselle ilmiölle ei löydetty selitystä. Ovatko tällaiset lusikat Englannissa mannermaalta tulleiden käsityöläisten valmistamia vai onko ne mantereella valmistettu englantilaisille asiakkaille? Miksi tällaisia lusikoita tavataan Englannista ja Hollannista aina Ruotsiin (Hallwylska samlingen 1934, D. a. 61) ja Suomeen asti? Varmoja vastauksia kysymyksiin ei ole annettu. John Emery tosin heittää ilmaan ajatuksen, että lusikat olisi valmistettu Manner-Euroopassa siellä liikkuneiden englantilaisten sotilaiden käyttöön. Hän myöntää, ettei hänellä ole mitään todisteita ajatuksensa puolustamiseksi.

Suomalaisista apostolilusikoista tämä leimaus on tehty siis Uusikaarlepyyn lusikkaan sekä lahjoituslusikkaan. Pitäisin myös Turusta maalöytönä tullutta apostolilusikkaa (TMM 16124) tähän ryhmään kuuluvana. Sen pesän muoto sekä pesän latteus puhuisivat tulkinnan puolesta. Lisäksi varren yläpinnalla kulkevan uran ja pesässä

olevan leimauksen jäänteet tukevat ajatusta. Ajoitukseltaan nämä kolme lusikkaa kuuluisivat siten 1600-luvun kolmelle viimeiselle neljännekselle. Espoon Muuralan lusikanpätkää on mahdotonta tarkasti ajoittaa, mutta todennäköisempänä pidän sen ajoittumista 1600- kuin 1500-luvulle.

Apostolilusikoiden tutkimuksen ongelmia

Kuparisekoitteisten apostolilusikoiden tutkimisessa tulevat esille kaikki keskiajan ja uuden ajan alun esinetutkimuksen ongelmat. Ensinnäkin esineet ovat hajonneet maantieteellisesti. Suomen viisi museoihin talletettua apostolilusikkaa on sijoitettu neljään eri museoon, mikä luo tutkimukselle jo käytännöllisiä ongelmia. Apostolilusikat ovat Euroopassakin sironneet niin, että kymmeniä esineitä kattavia kokoelmia on ainoastaan sellaisissa suurissa museoissa kuin British Museum tai Victoria and Albert Museum.

Toiseksi esineet ovat tutkimukseltaan pirstaleisia kohteita. Apostolilusikoiden julkaisut ovat yksittäisiä esineitä tai ylimalkaisesti laajoja aineistoa esitteleviä (vrt. Deevy 1998, 2–4). Kuvaavaa on, ettei British Museumin tai Victoria and Albert Museumin apostolilusikkakokoelmia ole kattavasti ja kriittisesti julkaistu. Saatavilla olevat julkaisut ovat vanhoja, pääosin 1900-luvun alkupuoliskolta, ja ne on suunnattu enemmän antiikinkeräilijöille ja heidän tiedontarpeisiinsa. Tämä näkyy julkaisemisen vajavuuksissa: provenienssitiedoissa ja dokumentoinnissa on kirjavuutta ja puutteita. Apostolilusikat on tavallisesti kuvattu vain yhdeltä puolelta, mutta esimerkiksi Jaakobin hahmon tunnistaminen on monesti mahdollista vain selkäpuolen avulla. Esineiden taustapuolen kuvan julkaisemisen tärkeys koskee myös muita esineitä.

Esineiden julkaisua ja tutkimusta hankaloittaa myös esineiden metalliarvon vaikutus niiden arvostukseen. Hyvin usein julkaisuihin kerätään hopeiset ja kultaiset esineet, mutta tinasta, lyijystä tai kuparisekoitteista valmistetut arkiesineet jätetään pois (Egan 2002, viii). Messinkisissä 1600-luvun apostolilusikoissa esiintyvän double whited -leimauksen arvoitukselisuuskin olisi ehkä lievempää, jos aineistoa olisi tutkittu ja julkaistu järjestelmällisesti. Esinetutkimuksen leväperäisyyttä kritisoivat usein nimenomaan arkeologit (esim. Deevy 1998; Egan 2002), ja apostolilusikoiden ajoittamisessa tärkeä teos on ollut Amsterdamin historiallisen ajan maalöytöaineistoa arkeologisesti esittelevä kirja Opgravingen in Amsterdam (Baart et al. 1977).

Nykyisellään apostolilusikoiden tutkimuksen hajanaisuus estää kokonaiskuvan luomista. Valmistettiinko niitä pelkästään kastekäyttöön vai onko oletus englantilaisten lähteiden aiheuttama vääristymä? Voisivatko pohjoismaiset apostolilusikat olla matkamuistoja tai muita tarkoituksia palvelevia? Nykyiset väittämät eivät perustu niinkään tilastollisiin analyyseihin, vaan hajanaisiin anekdootteihin ja kunkin tutkijan omiin, julkituomattomiin huomioihin. Onko tiettyjä apostolifiguureja valmistettu enemmän kuin toisia? Olivatko kaikki apostolit yhtä suosittuja? Tähän on mahdotonta vastata tutkimuskirjallisuuden pohjalta ja Suomen kuuden apostolilusikan otos on liian pieni tilastollisille kysymyksille (laajemman museaalisen esineaineiston tutkimuksen ongelmista ks. Anttila 2002). Edelleenkin vanhojen museokokoelmien tarkastelu voi antaa uusia, kiintoisia tuloksia jopa niin oleellisten seikkojen kuin ajoituksen tai apostolien

tunnistamisen osalta (vrt. Longworth 1994), vaikka apostolilusikoita ei ole otettu vielä laajan, järjestelmällisen ja aiempia oletuksia kyseenalaistavan tutkimuksen kohteeksi. Apostolilusikoiden levinneisyys kertoo pohjoista Eurooppaa koskettaneesta ilmiöstä, jolla on rikas kulttuurihistoriallinen tausta.

Kiitokset

Kiitän Emil Aaltosen Säätiötä matka-apurahasta, joka mahdollisti apostolilusikoiden tutkimisen British Museumin ja Victoria and Albert Museumin kokoelmissa.

Käytetyt lyhenteet

EKM	Espoon kaupunginmuseo
KM hist. osasto	Kansallismuseon historian
PPM	Pohjois-Pohjanmaan museo
TMM	Turun maakuntamuseo

Lähteet

Arkistolähteet

Lindholm, Dan 1995. Espoo Muurala Lilltorp. Varhaismetallikautisen asuinpaikan koekaivaus. Kaivausraportti EKM:n arkistossa.

N[ordman], C. O. s.a. Saaris Mietois. Raportti KM:n historian osaston topografisessa arkistossa.

Painamattomat lähteet

Anttila, Marja 2002. Profaanit metalliastiat ristiretkiajalta uuden ajan alkuun. Esimerkkiaineistona Kansallismuseon kokoelmat. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto / arkeologia.

Tutkimuskirjallisuus

Baart, Jan et al. 1977. Opgravingen in Amsterdam. 20 jaar stadskernonderzoek. Haarlem: Fibula-van Dishoeck.

British Museum. A guide to the Mediaeval antiquities and objects of later date. 1924. S.l.: Order of the Trustees.

Coleman, Caryl [1907] 1999. Apostle Spoons. The Catholic Encyclopedia. Vol. I. [http://www.newadvent.org/cathen/01626b.htm]

Deevy, Mary B. 1998. Medieval ring brooches in Ireland. A study of jewellery, dress and society. Wicklow: Wordwell.

Egan, Geoff 2002. Introduction. Dress Accessories c. 1150–c. 1450. 2nd ed. (Medieval finds from excavations in London 3.) Eds. Geoff Egan & Frances Pritchard. Woodbridge: The Boydell Press, vii–xi.

Emery, John 1976. European Spoons Before 1700. Edinburgh: John Donald Publishers Ltd.

Fagerström, Raimo 1983. Suomalaista hopeaa. Porvoo: WSOY.

Fagerström, Raimo 2000. Hopeaa Suomen kansallismuseon kokoelmissa. Helsinki: Museovirasto.

Fleur, Joyce 1980. Lepels. Een keuze uit de collectie van het Haags Gemeentemuseum. Den Haag: Kolofon.

Gask, Norman [1926] 1973. Old Silver Spoons of England. London: Spring Books.

Gitlitz, David M. 2000. The Iconography of St. James in the Indianapolis Museum's Fifteenth-Century Altarpiece. The Pilgrimage to Compostela in the Middle Ages. Ed. by Maryjane Dunn & Linda Kay Davidson. New York & London: Routledge: 113–130.

Granlund, John 1970. Sked. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid. Band XV. Malmö: Allhems förlag, 451–458.
Hallwylska samlingen. Beskrifvande förteckning grupparna XLIII och XLIX. 1934. Stockholm.
Harris, Wilfred 1950. The Education of a Spoon Collector. The Connoisseur Vol. 134, 28–34 & 50.
Jackson, Charles James [1911] 1967. An Illustrated History of English Plate. Ecclestical and Secular. Vol. II. London: The Holland Press.
Lassen, Erik 1960. Ske, kniv og gaffel. København: Høst & søn.
Lindholm, Dan 1999. Muuralan apostoli. Välähdyksiä keskiajasta. Espoo keskiajalla ja uuden ajan taitteessa. (Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 6), 266–267.
London Museum. Medieval Catalogue. 1975. 4th impr. London: London Museum.
Longworth, Ian 1994. Museums and Archaeology: Coping with the Chimaera. Museum Archaeology in Europe. Proceedings of a conference held at the British Museum 15–17th October 1992. (The Museum Archaeologist vol. 19.) Ed. by David Gaimster. Oxford: Oxbow Books, 1–8.
Lyle Antiques. Price Guide 2001. 2000. Compiled & ed. by Tony Curtis. Selkirk: Lyle Publications.
Mackay, James 1975. An Encyclopedia of Small Antiques. London: Ward Lock Ltd.
Nikander, Gabriel 1928. Saaris kungsgård. Herrgårdar i Finland II. Red. Gabriel Nikander et al. Helsingfors: Söderström, 197–214.
Peal, Christopher A. 1970a. English knopped latten spoons. Part 1. The Connoisseur Vol. 173, No. 698, 254–257.
Peal, Christopher A. 1970b. English knopped latten spoons. Part 2. The Connoisseur Vol. 174, No. 701, 196–200.
Pre-industriële Gebruiksvoorwerpen. Pre-industrial Utensils. 1150–1800. 1991. De Bataafsche Leeuw: Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam. Department of Applied Arts and Design.
Rácz, István 1967. Suomen renessanssin ja barokin taideaarteita. Helsinki: Otava.
Rainwater, Dorothy T. & Felger, Donna H. 1992. Spoons from Around the World. Atglen: Schiffer Publishing Ltd.
Rech, Manfred 2001. Hinweise auf Alltag und Handwerk im mittelalterlichen Bremen. Bremer Archäologische Blätter. Neue Folge 5 ('98/00), 29–62.
Rupert, Charles G. 1929. Apostle Spoons. Their Evolution from Earlier Types, and the Emblems Used by the Silversmiths for the Apostles. London: Oxford University Press, Humphrey Milford.
Pechstein, Klaus et al. 1992. Schätze. Deutscher Goldschmiedekunst von 1500 bis 1920 aus dem Germanischen Nationalmuseum. Berlin: Arenhövel.
Suomen kartanot ja suurtilat II. 1941. Toim. Eino Jutikkala & Gabriel Nikander. Helsinki: Kivi.
af Ugglas, Carl R. 1933. Guldsmed och modellör. Ett bidrag till diskussionen om ett problem. Fornvännen 28, 193–201.
Wichmann, V. K. E. 1920. Nykarleby stad 1620–1920. En minnesskrift, utarbetad med anledning av stadens 300 åriga tillvaro. Helsingfors: Nykarleby stad.
Wilson, Timothy 1984. Spoons with a taste of history. British Museum Society Bulletin 46, 24–27.

VISA IMMONEN, FM
vialim@utu.fi
Arkeologia, Turun yliopisto

BRIGANTIININ LEVYJÄ KUUSISTON LINNASTA

J.-P. Taavitsainen

Joskus jokin asia voi jäädä todella kiusaamaan. Näin kävi minulle aloittaessani opiskelijana historiallisten maalöytöjen inventoinnin Museoviraston silloisen tutkimusosaston historian toimistossa Pekka Sarvaksen johdolla vuonna 1974. Huomioni kiinnittyi Kuusiston linnanraunion löytöihin kuuluneisiin niitillisiin levyihin. Ne herättivät uudestaan kiinnostukseni jonkin aikaa myöhem-

Kuva 1. Kuusiston linnan levypanssarin levyt (KM 63100:115).

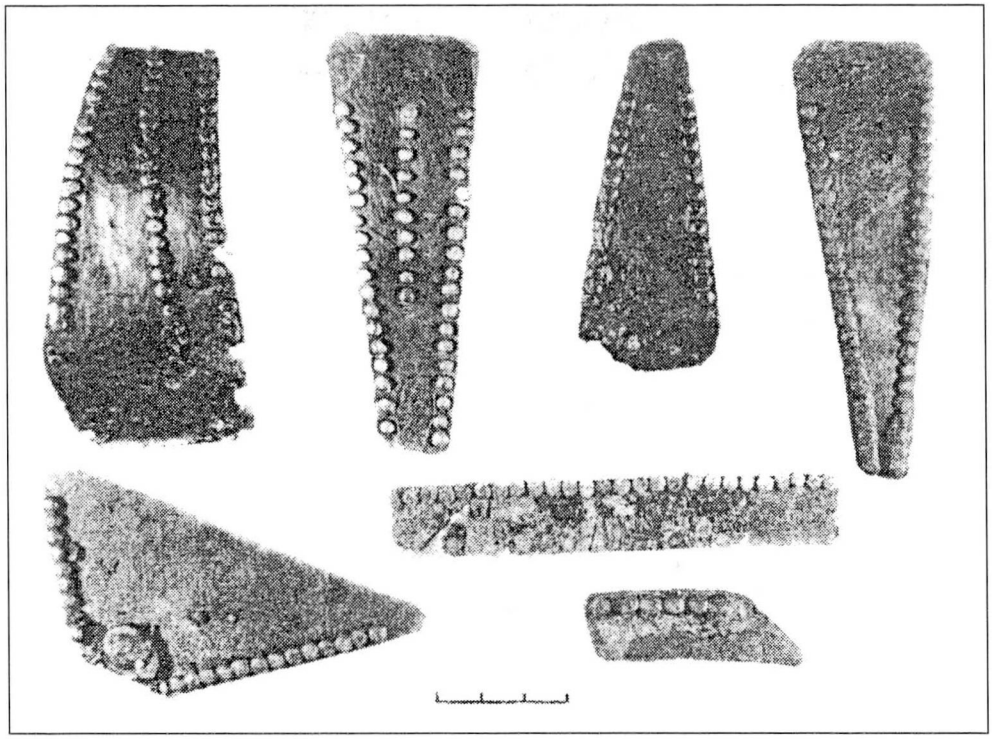

Kuva 2. Otepään brigantiinin levyjä Mäesalun (1995) mukaan.

min ryhtyessäni tekemään Suomen ja Skandinavian historian sivulaudaturia Kuusiston linnan kaivauslöydöistä mielessäni niiden ja historiallisten lähteiden vertailu (Taavitsainen 1980).

Toisessa kooltaan 11.1 x 2.2 cm:n kokoisessa suorakulmaisessa levyssä on 27 rautaista niittiä (oikemmin niitin paikkaa, kolme niittiä nimittäin puuttuu) yhdellä pitkällä sivulla (KM/hist. kok. 63100:115a). Toisessa, muodoltaan hieman trapetsoidissa levyssä niittejä on 14 molemmilla pitkillä sivuilla. Tämän levyn koko on 8.5 x 2.4/3.5 cm (KM/hist. kok. 63100:115b). Molempien paksuus on vajaat 0,2 cm (kuva 1). Ne ovat peräisin 1960-luvun kaivauksista. Pääluettelon mukaan rautalevyt on löydetty toisen esilinnan itäsivustan kaivauksissa.

Näiden levyjen täytyi olla jotakin, mutta en vain kokemattomuuttani kyennyt identifioimaan niitä. Tietämättömyyteni katosi Ain Mäesalun tultua Tartosta Turkuun luennoimaan keskiajan aseista ja aseistuksesta v. 1998 (Mäesalu 1998). Mäesalu on viimeaikaisissa asetutkimuksissaan keskittynyt erityisesti Otepään linnavuoren runsaisiin aselöytöihin. Niiden joukossa on myös 350 pientä niitillistä rautalevyä, jotka ilmeisesti jäivät löytöhuoneeseensa v. 1396, kun linnoitusta hävitettiin Liivinmaan ritarikunnan hyökkäyksessä. Kuusiston levyt ovat juuri Otepään löytöjen kaltaisia. Kuvassa 2 on esitelty osa Otepään

levylöydöistä (ks. tark. Mäesalu 1995: 347-352, Tahvel IX-XI). Samankaltaisuudesta ei ole epäilystäkään. Otepään ja Kuusiston levyt ovat peräisin brigantiiniksi kutsutusta haarniskasta. Mäesalun arvion mukaan Otepään 350 levyä riitti vain yhden miehen ylävartalon etu- tai takaosan suojaamiseen. Brigantiinin ulkonäöstä saa hyvän käsityksen kuvista 3 ja 4.

Mainitsen lyhyesti päähaarniskatyypit ja esittelen sitten lähemmin brigantiinin vaiheita tukeutuen paitsi Mäesaluun ja hänen mainitsemiinsa tutkimuksiin myös seuraaviin artikkeleihin ja teoksiin sekä niissä lueteltuihin auktoriteetteihin: Cederlöf (1969; 2002), Spindler & Stadler (2002) ja Richardson 2000.

Mäesalu jakaa suojavarusteet ja haarniskan seuraviin ryhmiin: 1) suomuhaarniska, 2) rengaspaita (-haarniska), 3) levyhaarniska, 4) brigantiini, 5) lamellihaarniska ja 6) kokorautahaarniska. Näistä rengaspaita on tunnettu jo Karjalan ristiretkiajan haudoista (Kivikoski 1973: Abb. 1107). Kansallismuseon kokoelmiin niitä on saatu muualtakin, tosin lähdearvoltaan usein epämääräisistä yhteyksistä [esim. Kivennapa (KM/hist. kok. 26), Pernaja (KM/hist. kok. 64), Louhisaari (KM/hist. kok. 816), Tottijärvi (KM/hist. kok. 7047:1) ja Raisio (KM/hist. kok. 28094:10)].

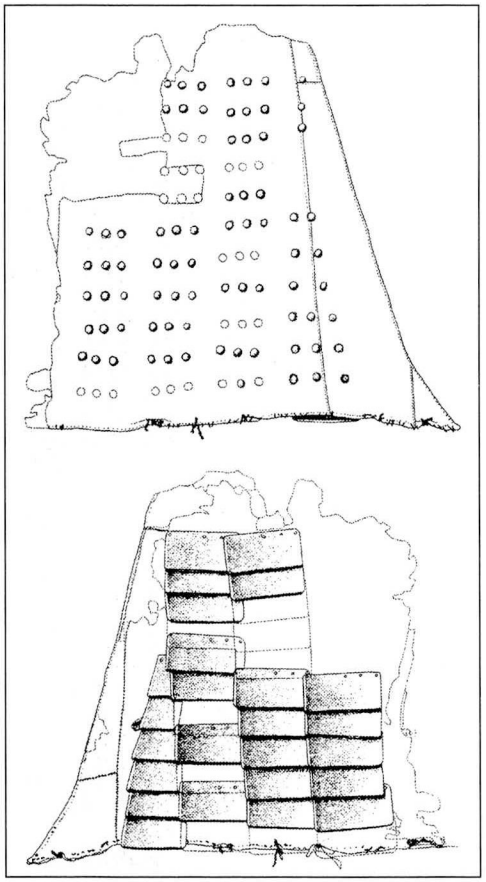

Kuva 3. Brigantiinin fragmentti Tirolin linnasta Spindlerin ja Stadlerin (2002) mukaan. Löytö ajoittunee hieman 1300-luvun puoliväliä varhaisemman ajan ja noin vuoden 1400 väliseen aikaan

Haarniskoiden kehitys oli melko kirjava keskiajalla. Tiedot 1300-luvun loppuun asti käytösssä haarniskoista ovat suhteellisen vajavaiset. Syynä on säilyneiden alkuperäisten suojavarusteiden vähäisyys. Typologista kehitystä painottaneen tutkimuksen lähteinä ovat olleet kuvalliset lähteet (piirrokset, maalaukset, veistokset) ja kirjalliset lähteet, joita tätä puheenvuoroa varten ei Suomen osalta ole käyty läpi. Erilaiset linnojen asehuoneet, -varikot ja haarniskakokoelmat kuuluvat myös tutkimusaineistoon. Tutkijat ovat lisäksi käyttäneet hyväksi arkeologisia löytöjä, mutta ne ovat olleet toistaiseksi melko harvinaisia. Lisäksi monia niistä rasittavat kontekstiongelmat. Otepään lisäksi tunnetaan muutamia arvokkaita suljettuja löytöjä,

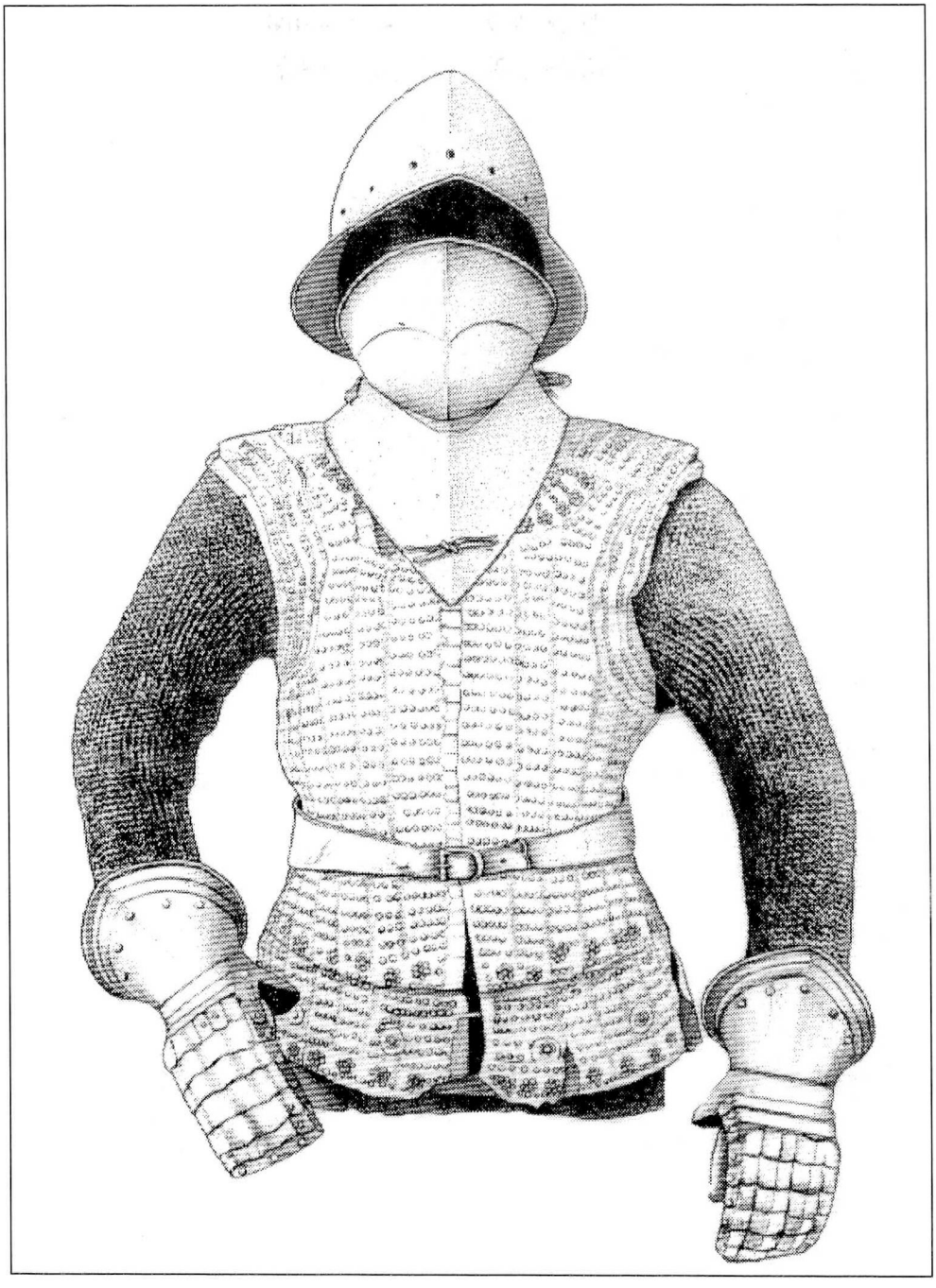

Kuva 4. Lontoon Towerin brigantiini n. 1470/1500 Spindlerin & Stadlerin (2002) ja Martinin (1967) mukaan. Vertaa niittien määrää edellisessä kuvassa olevaan Tirolin linnan brigantiinin fragmenttiin.

esimerkiksi Korsbetningenin joukkohauta Visbyn edustalla vuodelta 1361 (löytöjen joukossa mm. 25 suojaliiviä, rengashuppuja ja -paitoja; Thordeman 1939-1940) ja Ruusujen sodan aikaisen Towtonin taistelun joukkohauta vuodelta 1461 (Fiorato et al. 2000).

1300-luvun toisella puoliskolla alkoi suojavarustusten vähittäinen kehittyminen kahteen suuntaan. Toisaalta suojalevyjen lukumäärä kasvoi, samalla kun niiden koko pieneni. Toisaalta levyjen koko suureni niiden lukumäärän kustannuksella. Viimeksi mainituista kehittyivät varsinaiset koko kehoa suojaavat haarniskat 1300- ja 1400-lukujen taitteessa. Ensiksi mainittua "linjaa" edustivat aina pitkälle 1500-luvulle käytössä olleet brigantiinit eli koraziinit (ital. corazzino, pieni kyrassi), nahka- ja kangaspaidat, joiden sisäpuolelle oli niitein kiinnitetty lukuisia metallisuikaleita. Jokainen suikale peitti edellistä suunnilleen puoleen levyyn ja antoi siten vartalolle kaksinkertaisen suojan. Brigantiini oli itse asiassa vastaus aseistuksen tehon lisääntymiseen ja erityisesti jalkajousen kehitykseen. Lisäksi tämä levyliivityyppi mahdollisti paremman liikkumisen. Levyjen niitit olivat vielä usein aseteltu siten, että niiden päät muodostivat vaihtelevan ja koristeellisen kuvioinnin.

Tutkimusta on vääristänyt tutkijoiden huomion kiinnittyminen parhaiden haarniskantekijöiden ylhäisölle valmistamiin hienoimpiin ja todellisina taideteoksina pidettäviin mestaritöihin. Tavallisista jousi- ja pertuskamiehistä koostuvan jalkaväen aseistus ei ole saanut likimainkaan samaa huomiota osakseen. Se on siksi huonosti tunnettu (ks. esim. Richardson 2000: 143). Brigantiinia on pidetty italialaisten jousi- ja jalkajousimiesten suoja-asuna (esim. Cederlöf 2002: 88), mutta Richardsonin mukaan ratsumiehet käyttivät sitä jalkamiehiä useammin kyrassin (ratsumiehen nahkahaarniskan) asemesta levyhaarniskan kanssa. Tämä käy ilmi käsikirjoitusten kuvallisista esityksistä (Richardson 2000: 144- 146).

Asehistorioitsijat valittavat, että brigantiinin historia on edelleen epäselvä erityisesti sen varhaisvaiheitten osalta. Joitakin ajoitukseen liittyviä havaintoja on kuitenkin kyetty tekemään (ks. esim. Spindler & Stadler 2002: 148). Kuusiston levyjen ajoittaminen löytöyhteyden perusteella on mahdotonta löytötietojen niukkuuden vuoksi. Eräiden tutkijoiden esille nostamien piirteiden avulla voi kuitenkin tarkastella Kuusiston levyjen dateerausta. Ajoituskriteereinä on pidetty niittien raaka-ainetta ja niiden lukumäärää. Kuusiston niitit ovat rautaa, mutta usein ne ovat messinkiä tai muuta värimetallia. Rautaiset niitit ovat ruostuessaan vahingoittaneet kangasta. Siksi ne ovat vähitellen syrjäytyneet värimetallisten niittien tieltä. Syrjäytyminen ei kuitenkaan ole ehdottoman jyrkkää vaan liukuvaa, sillä tutkijat muistuttavat, että messinkiniittien käyttöä ei kuitenkaan voi pitää ehdottomana myöhäisen ajoituksen kriteerinä.

Toinen ajoituskeino on niittien lukumäärä. Tiheästi esiintyvät niitit ovat ominaisia 1400- ja 1500-lukujen brigantiineille. Tuolloin niitit muodostivat myös huomattavan dekoratiivisen elementin. Koska Kuusiston levyjen niittitiheys on suuri, ne kuulunevat edellä mainituille vuosisadoille.

Esineellisen tutkimuksen kannalta keskiajan tutkimustilanne on suorastaan paradoksaalinen, tunnemme rautakauden aineellisen kulttuurin toistaiseksi

paljon paremmin kuin sitä nuoremman keskiajan esineistön. Kuusiston brigantiinin levyt kertovat selvästi tilanteesta. Jos jätämme rengaspanssarit huomiotta, ovat Kuusiston linnan levyt ainoat tuntemani keskiajan haarniskan osat. Tämän lyhyen tiedonannon tarkoitus on paitsi täydentää keskiajan esineellisen kulttuurin tuntemustamme aseistuksen ja suojavarusteiden osalta myös muistuttaa samalla siitä tosiasiasta, että vanhat löydöt olisi käytävä uusin silmin läpi. Moni kiinnostava, tietämystämme lisäävä identifikaatio odottaa meitä. Mitä onkaan löydettävissä muiden linnojen vanhojen löytöjen joukosta? Lyhyt vilkaisu Raaseporin löytöihin tuo esiin sykkyrään ruostuneen panssaripaidan jäännösten (KM/hist. kok. 2944a:10) lisäksi kaksi yhteenliitettyä pitkää ja kapeaa haarniskan levyä (KM/hist. kok. 2944a:11). Palattakoon niihin jossakin toisessa yhteydessä.

KEVÄT-KOKOUS

Seuran kevätkokous pidetään 13.3.2003, klo 17.00 Tieteiden talossa (Kirkkokatu 6) Helsingissä Kevätkokouksen jälkeen klo 18.00 Geologian tutkimuskeskuksen ylijohtaja professori Matti Saarnisto pitää esitelmän keskiajan ilmastosta.

LÄHTEET

Cederlöf, O. 1969. Rustning. Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid 14: 507-510.

Cederlöf, O. 2002. Vapnens historia. Tredje upplaga. Stockholm.

Fiorato, V., Boylston, A. & Knüsel, C. (toim.) 2000. Blood Red Roses. The archaeology of a mass grave from the Battle of Towton AD 1461. Exeter.

Kivikoski, E. 1973. Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. Helsinki.

Martin, P. 1967. Waffen und Rüstungen von Karl dem Grossen bis zu Ludwig XIV. Frankfurt am Main.

Mäesalu, A. 1995. 12-14. sajandi kaitserüüd Otepää linnuse leidude põhjal. Eesti teaduste akadeemia ajaloo instituut. Töid arheoloogia alalt 3. Muinaisaja teadus 3: 326-359.

Mäesalu, A. 1998. Turun yliopiston arkeologian oppiaineessa pidetyn luentosarjan Keskiajan aseet ja niiden kehitys 1200 - 1550 tekstin valokopio. J.-P. Taavitsaisen hallussa.

Spindler, K. und Stadler, H. 2002. Ein spätmittelalterliches Brigantinen-Fragment von Schloss Tirol. Wider das "finstere Mittelalter". Festschrift für Werner Meyer zum 65. Geburtstag. Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Ärchäologie des Mittelalters 29.

Taavitsainen, J.-P. 1980. Kuusiston linnan kaivauslöydöt. Turun kaupungin historiallinen museo. Raportteja 3.

Thordeman, B. Armour from the Battle of Visby 1361 I-II. Uppsala.

J.-P. TAAVITSAINEN
Turun yliopisto/Arkeologia

SKAS:n Matkassa Ruotsin Keskiaikaan

Seura järjestää matkan Keski- ja Etelä-Ruotsiin 24.-29.4.2003.

Alustava matkaohjelma:

24.4.2003 Isabellalla	klo 21.00	Lähtö Turusta Viking Linen m/s kohti Tukholmaa.
25.4.03	klo 6.30	Perillä Tukholmassa. Tutustumme mm. Vadstenaan. Yöpyminen Scandic-hotellissa Linköpingissä.
26.4.03		Jatkamme matkaa kohti etelää ja tutustumme mm. Glimmingehusiin ja eri kohteisiin Lundissa. Yöpyminen Scandic-hotellissa Malmössä.
27.4.03		Seikkailemme Malmössä ja Helsingborgissa. Yöpyminen Scandic-hotellissa Jönköpingissä.
28.4.03		Matkailemme Keski-Ruotsissa ja suuntaamme kohti Tukholmaa.
	klo 20.10	Tukholmasta Turkuun Viking Linen m/s Amorellalla.
29.4.03	klo 7.35	Turussa

Matkan johtajaksi on alustavasti lupautunut Markus Hiekkanen.

Matkan hinta: n. 300€, jos osallistujia on 20 henk.

Hintaan sisältyy: laivamatkat B2-hyteissä
hotellimajoitukset kahden hengen huoneissa
linja-autokuljetukset

Lisätietoja ja ilmoittautumiset matkalle **20.1.2003 mennessä**:
Kari Uotila, 050-5287360, kari.uotila@kolumbus.fi
Carita Tulkki, 0400-438 248, cartul@utu.fi
Hannele Lehtonen, 0400-537 670, hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi

Suomen keskiajan arkeologian seura - Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen. Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto) tai sähköpostitse seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla). Jäsenmaksu on 16 euroa ja opiskelijoilta 10 euroa. Osoitteenmuutokset pyydetään tekemään seuran sihteerille (yhteystiedot alla). Seuran kotisivut ovat osoitteessa http://org.utu.fi

Puheenjohtaja: Kari Uotila
Suovillankatu 3
20780 Kaarina
050-5287360
kari.uotila@utu.fi tai kari.uotila@kolumbus.fi

Sihteeri: Hannele Lehtonen
p. 0400-537 6710
hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi

Rahastonhoitaja: Terhi Mikkola
050-582 2526
mikkolaterhi@hotmail.com

ISSN 1455-0334

DIGIPAINO
Turun yliopisto 2002

.GB50
PRESS M

SKAS 4/2002

SKAS c/o Arkeologia,
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto